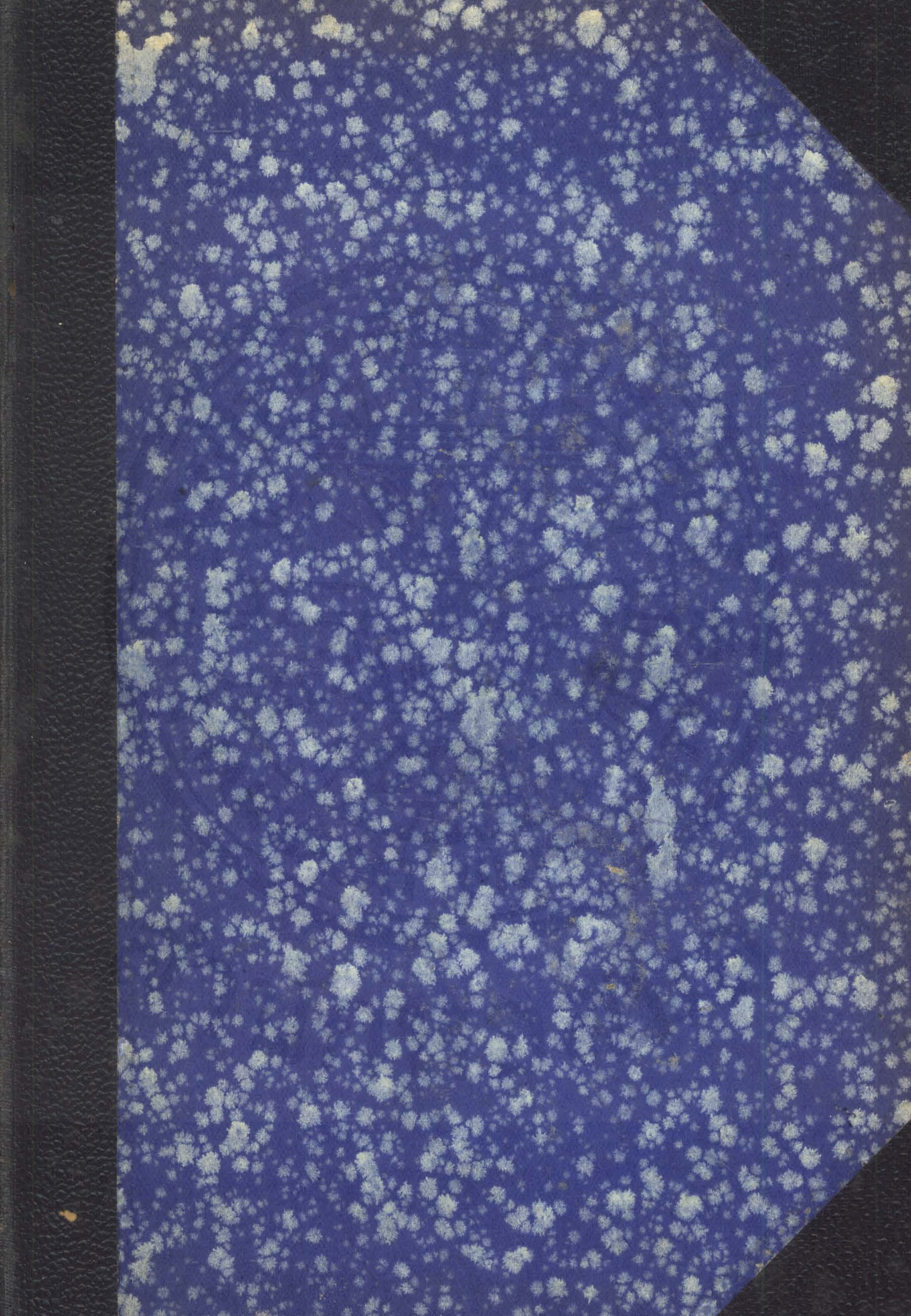

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๔

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓

สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า ฯ พระบรมราชเทวี

โปรดให้พิมพ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล)

ณพระเมรุท้องสนามหลวง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

ด้วยสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า ฯ พระบรมราชเทวี ทรงพระปรารภที่จะให้พิมพ์หนังสือแจก ในงานศพท้าววนิดาวิจาริณี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะพระราชทานเพลิงพร้อมกับศพเจ้าพระยาสิริรัตนมนตรี วันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ที่พระเมรุสมเด็จพระมหาสมณะ ซึ่งได้พระราชทานเพลิงแล้ว ณท้องสนามหลวงนั้น จึงโปรดเกล้าให้หารือกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร เพื่อจะมีหนังสืออันใดที่ยังไม่ได้พิมพ์แลควรจะพิมพ์ขึ้นไว้บ้าง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ สภานายกหอพระสมุด ฯ กราบทูลแนะนำให้พิมพ์ประชุมพระราชปุจฉาภาคที่ ๔ ต่อเนื่องกับสามภาคที่ได้พิมพ์ไว้แล้ว ก็มีพระหฤทัยทรงยินดีเห็นชอบด้วย จึงได้ให้พิมพ์หนังสือนี้ขึ้น เพื่อประโยชน์แลความศุขแก่ท่านทั้งหลายผู้ซึ่งได้รับหนังสือนี้ แลทรงพระอุทิศส่วนกุศลบุญราสี ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญในงานศพนี้ให้เปนผลสำเร็จโดยมโนรถวิบุลแก่ท้าววนิดาวิจาริณี แลหวังพระหฤทัยว่า ท่านทั้งหลายผู้ได้รับหนังสือนี้ไป คงจะอนุโมทนาทั่วกัน

เทวะวงศ์วโรปการ

ท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล)

ประวัติ

ท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล) เกิดวันพุธ เดือนหก แรมแปดค่ำ ปีจอสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๔ ได้เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ที่ตำหนักพระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าคุณพระไอยิกา ซึ่งเปนเจ้าจอมมารดาอยู่ในรัชกาลนั้น ได้ช่วยถนอมกล่อมเกลี้ยงดูแลรักษาพระเจ้าลูกเธอ ฯ โดยมากบ้างน้อยบ้างทั่วไป ให้มีความศุขสำราญ จนทรงพระเจริญวัยขึ้นทุกพระองค์

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ช่วยเจ้าคุณไอยิกาพิทักษรักษา กำกับพระพี่เลี้ยงพระนมของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในสมเด็จพระนางเจ้าโดยมากบ้างน้อยบ้างทุกพระองค์ ให้ทรงพระเจริญศุขสำราญตลอดเวลาที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในตำแหน่งที่ขรัวนายฝ่ายในพระบรมมหาราชวัง

ครั้นมาในรัชกาลประจุบันนี้ ทรงพระราชดำนึงถึงคุณความดีความชอบที่ได้ทำการฉลองพระเดชพระคุณมาแต่ก่อนนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เปนท้าววนิดาวิจาริณี แลได้รับพระราชทานตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์ฝ่ายใน ทุติยจุลจอมเกล้าแลได้รับพระราชทานเงินปีเบี้ยหวัด ทั้งรดน้ำสงกรานต์ด้วยทุกปี

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ท้าววนิดาวิจาริณี ป่วยเปนโรคชราอยู่ช้านานมีอาการทรงอยู่แลซุดลงทีละน้อย จนวันที่ ๑๐ สิงหาคม จึงถึงอนิจกรรมมีอายุ ๘๓ ปี กับสามเดือนหย่อนอยู่สักหกวัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกษราชินิกูลแล้ว จะพระราชทานเพลิงศพพร้อมกับศพเจ้าพระยาสิริรัตนมนตรี ณวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

รัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึ่งต้องทรงขวนขวายทำนุบำรุงพระพุทธจักร ซึ่งเศร้าหมองด้วยเหตุดังกล่าวมา ในส่วนคัมภีร์พระธรรมวินัยทรงพยายามทำสังคายนา แลสร้างพระไตรปิฎกขึ้นทั้งฉบับหลวง แลพระราชทานอนุญาตให้ลอกคัดไปไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์เล่าเรียนในพระอารามทั้งปวงอีกหลายฉบับ คงเกิดแต่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชาคณะเอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎกให้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย จึ่งได้มีพระราชปุจฉาในข้ออัตถธรรมต่าง ๆ ให้พระราชาคณะถวายวิสัชนา เพราะการที่จะถวายวิสัชนาจำต้องค้นหาหลักเปนที่อ้างในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎก แลจำต้องเอาใจใส่อ่านพระไตรปิฎกจึ่งจะถวายวิสัชนาได้สดวก ถ้าไม่มีพระราชปุจฉา พระราชาคณะก็จะอ่านพระไตรปิฎกน้อยลง จึ่งได้มีพระราชปุจฉาย่อย ๆ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลหลัง ๆ ก็ทรงประพฤติตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๑ ต่อมา แต่หนังสือพระราชปุจฉาฉบับกระจัดกระจายทรายจำนวนไม่ได้แน่ว่าจะมีในรัชกาลไหนเท่าใด หอพระสมุด ฯ มีแต่ฉบับซึ่งรวบรวมหาได้มาแต่ที่ต่าง ๆ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๒ ยังไม่พบฉบับเลย แต่พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๓ พบ ๙ เรื่อง พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๔ พบแต่ตัวพระราชปุจฉาเรื่อง ๑ แต่หาพบวิสัชนาไม่ เข้าใจว่าในรัชกาลที่ ๔ จะไม่ใคร่มีพระราชปุจฉานัก เพราะการเล่าเรียนพระไตรปิฎกเฟื่องฟูมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เหตุที่จะทรงพระปริวิ

ตกว่าพระราชาคณะจะไม่เอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกไม่มีอย่างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ส่วนพระองค์ก็ทรงทราบแตกฉานพระไตรปิฎก จะหาผู้เสมอเหมือนมิได้ จึงปรากฏเปนพระบรมราชาธิบายเสียเองโดยมากมาในรัชกาลที่ ๕ ปรากฏพระราชปุจฉาแต่ ๒ เรื่อง ดูเหมือนเปนแต่การที่จะทรงรักษาราชประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนให้คงอยู่

หนังสือพระราชปุจฉาแลวิสัชนาเปนหนังสือที่น่าอ่านทุก ๆ เรื่อง เพราะพระราชปุจฉาย่อมเปนเรื่องที่เกิดความสงไสยในข้ออัตถธรรม ฝ่ายวิสัชนาก็อธิบายโดยประสงค์จะให้แลเห็นว่าความที่ถูกต้องเปนเช่นนั้น ๆ อาไศรยหลักฐานอย่างนั้น ๆ เปนที่อ้าง จึงควรเปนเครื่องประดับสติปัญญาของผู้อ่านไม่เลือกน่า

การที่พิมพ์หนังสือประชุมพระราชปุจฉากำหนดว่าจะพิมพ์เปน ๕ ภาค คือ

ภาคที่ ๑ พระราชปุจฉาครั้งกรุงเก่า

ภาคที่ ๒ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๑ (ตอน ๑)

ภาคที่ ๓ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๑ (ตอน ๒)

ภาคที่ ๔ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๓

ภาคที่ ๕ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๔ กับที่ ๕

ในสมุดเล่มนี้เปนภาคที่ ๔ คือพระราชปุจฉารัชกาลที่ ๓ มีจำนวนพระราชปุจฉา ๙ เรื่องด้วยกัน รายเรื่องแลที่มีพระราชปุจฉา แจ้งอยู่ในสารบานต่อไปนี้

สารบานเรื่อง

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ ภาค ๔

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓

พระราชปุจฉาที่ ๑

ข้อ ๑ ว่าด้วยการสร้างหอพระในพระราชวังจะควรฤๅไม่

ข้อ ๒ ว่าด้วยการสร้างหอพระกับสร้างพระวิหาร จะมีผลเสมอกันฤๅต่างกัน

ข้อ ๓ ว่าถ้าจะมีผู้เชิญพระไปไว้ยังพระวิหาร แล้วเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระฤๅรื้อหอพระไปปลูกเสียที่อื่น แล้วปลูกที่อาไศรยลงในที่นั้นจะมีโทษฤๅไม่

๏ ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๑๙๘ โสณสังวัจฉรมิคสิรมาศศุกรปักษ์ปัญจมีดิถีจันทวารกาลกำหนด สมเด็จพระบรมนารถ บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงทศพิธราชธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณะพระที่นั่งบุษยกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน พร้อมด้วยพระประยูรวงศานุวงศ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทเฝ้าเบื้องบงกชมาศ เพลาค่ำทรงฟังพระธรรมเทศนาจบแล้ว ตรัสประกาศด้วยพระราชปุจฉา จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ๆ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก เชิญพระราชปุจฉาออกไปเผดียงถาม สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงว่า พระมหากระษัตราธิราชเจ้า แลเศรษฐีคหบดี สกูลที่มีจิตรตื่นอยู่ด้วยกุศล ประกอบไป

ด้วยศรัทธาประสาทเลื่อมใสผูกพันในพระพุทธคุณอยู่เปนนิจ ย่อมมีความปราถนาจะกระทำสักการบูชาพระบรมธาตุแลพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์ให้เปนนิจ เพื่อประโยชน์จะให้เปนอาจิณกุศล แล้วเห็นผลในทัศนานุตริยธรรมว่าเปนมหามงคลอันใหญ่ยิ่ง จึงสร้างหอพระขึ้น เชิญพระบรมธาตุแลสร้างพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ มาประดิษฐานไว้กระทำสักการบูชา ซึ่งสร้างหอพระไว้ในคามเขตรเปนที่นิเวศวังดังนี้จะควรฤๅมิได้ควร อนึ่งสร้างหอพระกับสร้างพระวิหาร จะมีผลเสมอกันฤๅจะต่างกัน แม้นมีบุทคลจะเข้าใจว่าเปนเคหสถานอยู่ในที่คามเขตรเปนราชนิเวศอยู่ในพระราชวัง มิได้เปนที่พระอาราม ก็จะเชิญพระบรมธาตุ แลพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ไปประดิษฐานไว้ในพระวิหารแห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วจะเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระตามความปราถนา ถ้ามีดังนั้น จะรื้อหอพระไปปลูกเสียที่อื่น จะปลูกที่อาไศรยลงในที่นั้น ตามความปราถนาแห่งตน บุทคลกระทำดังนี้จะมีโทษฤๅมิได้มีโทษประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชาธิบดี แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ค้นหาพระบาฬีแลคัมภีร์พระอรรถกถา ถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑

อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช ๑ สมเด็จพระวันรัตน ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมอุดม ๑ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ๑ พระพรหมมุนี ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระเทพโมฬี ๑ พระญาณวิริย ๑ พระอริยวงศ์ ๑ พระญาณสมโพธิ ๑ พระสุเมธ ๑ พระเทพมุนี ๑ พระอุดม

ญาณ ๑ พระอมรโมฬี ๑ พระศรีวิสุทธิวงศ์ ๑ พระศรีสุธรรมมุนี ๑ พระรัตนมุนี ๑ พระศรีสมโพธิ ๑ พระญาณไตรโลก ๑ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๐ รูป ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมศุขจงทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐด้วยมีพระราชโองการให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก เชิญพระราชปุจฉาออกมาเผดียงถามว่า พระมหากระษัตราธิราชเจ้า แลเศรษฐีคหบดีกระกูลที่มีจิตรตั้งอยู่ด้วยกุศล ประกอบด้วยศรัทธาประสาทเลื่อมใส ผูกพันในพระพุทธคุณอยู่เปนนิจย่อมมีความปราถนาจะกระทำสักการบูชาพระบรมธาตุ แลพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ให้เปนนิจเพื่อประโยชน์จะให้เปนอาจิณกุศล แล้วเห็นผลในทัศนานุตริยธรรมว่าเปนมหามงคลอันใหญ่ยิ่ง จึงสร้างหอพระขึ้นเชิญพระบรมธาตุ แลสร้างพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ มาประดิษฐานไว้กระทำสักการบูชาซึ่งสร้างหอพระไว้ในที่คามเขตร แลเปนที่นิเวศวังดังนี้ จะควรฤามิได้ควรนั้น

แก้ข้อ ๑

๑ อาตมภาพแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง รับพระราชทานค้นหาพระบาฬีแลคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ ได้ความในพระคัมภีร์อรรถกถามหาปรินิพพานสูตรว่า "ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ สรีรํ สุวณฺณฆนฺธสทิสํ เอกฆนเมว โหติ ภควา ปน อหํ น จิรํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายามิ มยฺหํ สาสนํ ตาว สพฺพตฺถ วิตฺถาริกํ ตสฺมา ปรินิพฺพุตสฺสาปิ เม สาสปมตฺตํปิ

ธาตุํ คเหตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐาเน เจติยํ กตฺวา ปริจรนฺโต มหาชโน สคฺคปรายโนเยว โหตูติ ธาตูนํ วิกิรณํ อธิฏฺฐาสิ" แปลเนื้อความตามวาระพระบาฬีว่า พระสรีรกายแห่งสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าซึ่งมีพระชนมชีพอันยืนนั้น เมื่อพระพุทธองค์ดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน พระบรมธาตุเปนแท่งเดียวงามเหมือนท่อนทอง จะขจัดขจายหามิได้ "ภควา" อันว่าสมเด็จพระพุทธองค์ผู้ทรงพระภาคเจ้าแห่งเรา พระพุทธองค์ทรงพุทธวิตกว่า ตถาคตจะสถิตย์อยู่โปรดสัตวมิได้นานนัก ก็จะเข้าสู่พระปรินิพพาน พระสาสนาแห่งตถาคตยังหาแผ่ไปในที่ทั้งปวงไม่ เหตุดังนั้นเมื่อพระตถาคตดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพานแล้ว หมู่มหาชนจะถือเอาซึ่งพระธาตุ มาตรว่าเท่าเมล็ดพรรณผักกาด ไปกระทำเปนเจดียฐานไว้ในที่อยู่แห่งตน บำรุงรักษาบูชาเปนเนืองนิจ "สคฺคปรายโนเยวโหตุ" จงให้มีสวรรค์เปนที่ไปในเบื้องน่า แท้จริง พระพุทธองค์ทรงพระวิตกดังนี้ จึงทรงพระอธิษฐานให้พระธาตุแตกกระจายออกไปเปนสามสถาน หวังพระไทยจะให้สัตวได้เสวยสมบัติทั้งสามประการ อนึ่งพระบาฬีในคัมภีร์สถูปวงศ์ว่า "โสฬสโกฏินาคสหสฺสปริวุตฺโต อาคนฺตฺวา ฯลฯ มณฺฑิรกนาคภวนํ คจฺฉนฺโต ฉนฺนวุตฺติโกฏิธเนน ปูชํ กตฺวา สตฺตรตเนหิ เจติยญฺจ เจติยฆรญฺจ มาเปตฺวา ธาตุโย ปริหรติ" แปลเนื้อความว่า ผอบทองใส่พระบรมธาตุในรามคาม พระสถูปพังลงผอบทองลงไปกลิ้งอยู่ในน้ำ พระบรมธาตุเปล่งพระรัศมีสว่างอยู่ในกลางทราย พระยากาลนาคจึงเชิญเสด็จพระบรมธาตุกับทั้งผอบทองลงไปสู่มณเฑียรนาคราช นิมิตรเปนเจดีย์แลเจดียฆรสถานแล้วด้วยแก้วแลทองอันผ่องใส

ไพโรจประดิษฐานไว้เปนที่บูชา ครั้นนานมาพระอรหันต์จึงให้พระโสณุตรเถรลงไปเชิญเสด็จขึ้นมา บรรจุไว้ในห้องเหมมาลิกเจดีย์ในลังกา เปนเยี่ยงอย่างมาดังนี้

อาตมภาพเห็นว่าทรงสร้างหอพระเจ้าไว้ประดับด้วยเงินแลทองอันพิจิตร เปนที่ประดิษฐานแห่งพระบรมสารีริกธาตุ แลพระพุทธปฏิมากร พระสถูป แลธรรมเจดีย์คือพระไตรปิฎก ด้วยพระสันดานนั้นชุ่มชื่นอยู่ในคุณพระรัตนไตรย ได้บูชาด้วยเครื่องสรรพสักการ ทรงรฦกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ด้วยวิบุลศรัทธามหากุศลรายอันประเสริฐ มีผลกำหนดนับด้วยพระพุทธญาณนั้นมิได้ เปนบุญญาภิสันทัง ไหลหลั่งมาแห่งกองกุศลมิได้ขาดสายกระแสบุญเปนเนืองนิจทุกค่ำเช้า อาตมภาพทั้งปวงเห็นว่าหาโทษมิได้ มีแต่กุศลฝ่ายเดียว จะเปนเหตุให้เสวยศุขสมบัติในสวรรค์โดยแท้ ๆ

แก้ข้อ ๒

ซึ่งทรงพระราชปุจฉาว่า สร้างหอพระเจ้ากับสร้างพุทธวิหาร จะมีผลเสมอกันฤๅจะต่างกันนั้น อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นว่า สร้างหอพระเจ้ากับวิหาร ถ้าประมาณใหญ่น้อยเท่ากัน บริจาคทรัพย์ลงกระทำมีประมาณเท่ากันก็มีผลเสมอกัน ถ้าวิหารใหญ่กว่าหอพระเจ้า วิหารมีผลมาก เหตุบริจาคทรัพย์มาก ทั้งประโยคความเพียรยินดีมากกว่ากัน วิหารทานนี้มีผลมากนัก สมด้วยพระบาฬีในคัมภีร์ติกนิบาตว่า พระยามหาปนาทแต่ชาติก่อนกับบิดาได้สร้างศาลามีเสาแลกรอบฝาแล้วด้วยไม้มะเดื่อ มุงด้วยหญ้า พื้นฝาแล้วด้วยไม้อ้อ ถวายพระปัจเจกโพธิ

ปรนิบัติพระปัจเจกโพธิด้วยจีวรบิณฑบาตถึง ๗ องค์ ได้ไปเสวยสมบัติในสวรรค์ จุติจากสวรรค์ลงมาเปนพระยามหาปนาท มีปราสาททิพย์ ๗ ชั้นแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการสูงประมาณ ๒๕ โยชน์

แก้ข้อ ๓

อนึ่งทรงพระราชปุจฉาว่า แม้มียุทคลจะเข้าใจว่าเปนเคหสถานอยู่ในที่คามเขตร เปนราชนิเวศอยู่ในพระราชวัง มิได้เปนที่พระอารามจะเชิญพระบรมธาตุแลพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ ไปประดิษฐานไว้ในวิหารแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว จะเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระเจ้าตามความปราถนานั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่ามีโทษ เหตุไม่เคารพ ซิงเอาที่อยู่แห่งพระเจ้ามาเปนที่อยู่ของตน ด้วยจิตรเปนอกุศลนับเข้าในโลภมูล

อนึ่งแม้ว่าจะรื้อหอพระเจ้าไปปลูกไว้ในที่อื่นโดยเคารพ แล้วจะเอาที่อันนั้นปลูกเปนที่อยู่ก็ควร เหตุเดิมนั้นมิได้อุทิศถวายไว้ทั้งที่ ถ้าเดิมนั้นตกแต่งอุทิศถวายไว้ทั้งที่ แม้มียุทคลจะรื้อหอพระเจ้าไปปลูกเสียที่อื่น จะปลูกที่อาไศรยลงในที่อันนั้นก็ไม่ควร เหตุเดิมนั้นได้อุทิศถวายไว้ทั้งที่ ถ้าหอพระเจ้าชำรุดทรุดโทรมลง ควรจะกระทำซ่อมแปลงทำนุบำรุงให้เหมือนดังเก่า ถ้ามิดังนั้นจะรื้อไปปลูกเสียที่อื่น ก็ให้ปลูกหอพระเจ้าลงไว้ ให้เหมือนดังเก่าจึงจะควร ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒

ข้อ ๑ ว่าด้วยอากรค่าน้ำแลอากรสุราที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญญัติขึ้นจะเปนโทษฤๅเปนคุณ

ข้อ ๒ ว่าพระเจ้าพิมพิสาร แลพระเจ้ามหานามจะปรายปรามโจรผู้ร้ายมิให้เกี่ยวข้องแก่ทศอกุศลกรรมบถ และจะเรียกส่วยสาอากร ให้ปราศจากมิจฉาชีพนั้นจะวางพระอารมณ์ประการใด

ข้อ ๓ ว่าด้วยท้าวเวสวรรณมหาราชเปนพระโสดา จะลงทัณฑกรรมแก่บริวารที่หยาบช้าด้วยกรรมกรณ์อันใด และจะวางพระสติประการใด

๑ ศุภมัสดุจุลศักราช ๑๑๘๘ โสณสังวัจฉรนักษัตรอัฐศกมิคสิรมาศกาลปักษ์จตุรสดิถีจันทวารกาลบริเฉทกำหนด สมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระวิริยภาพในพุทธการกธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งบุษยบกมาลามหาจักรพรรดิพิมานเพลาเช้าห้าโมงเศษทรงปรนิบัติพระสงฆ์ แล้วตรัสประภายด้วยพระราชปุจฉา ทรงสังเวชในอายุไขยแห่งสัตวโลก จึงทรงพระมหากรุณาดำรัสเหนือเกล้าว่า กาลนี้เปนหายนกาลอายุไขยแห่งสัตวน้อยนักพลันคับพลันสูญมิได้เที่ยงเปนพระอนิจจัง ซึ่งจะมิได้มีปริชาญาณพิจารณาให้ละเอียดในบาปแลบุญคุณแลโทษ ประโยชน์แลไช่ประโยชน์นั้นมิได้ควร ควรที่สัตวโลกจะมีชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ ซึ่งจะมีชีวิตอยู่ด้วยมิจฉาอาชีวะนั้นมิได้ชอบ

อนึ่งทรงพระราชรำพึงเห็นว่า ทรงบำเพ็ญซึ่งศีลบารมีแลทานบารมี ทั้งปวงนั้น ก็นับเนื่องเข้าในพระสมดึงษบารมี ล้วนเปนปั่จจัยแก่พระโพธิญาณบารมีสิ้นทั้งนั้น พระกระมลหฤทัยจะยังพระสมดึงษบารมีให้บริสุทธิ์ จึ่งทรงพระวิมุติสงไสยในอากรค่าน้ำแลอากรสุรา เกรงจะเปนที่เศร้าหมองแห่งสัมมาอาชีวะ จึ่งมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก พระวิเชียรปรีชา พระเมธาธิบดี หลวงธรรมานุรักษ์ ราชบัณฑิต ขุนมหาสิทธิโวหารอาลักษณเชิญพระราชบริหารเปนพระราชปุจฉา ออกไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราช แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงว่า แต่ตั้งพระมหานครศรีอยุทธยามาช้านานนับด้วยร้อยปีเปนอันมาก ได้ทรงฟังในพระราชพงษาวดาร เปนโบราณกถากล่าวสืบ ๆ กันมา กระษัตริย์พระองค์ใด ที่จะเปนมฤฉาทิฐินั้นมิได้มี พระมหากระษัตริย์แต่ละพระองค์ ๆ ย่อมทรงพระมหันตปรีชาญาณอันยิ่ง พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่ละพระองค์ ย่อมทรงพระปริยัติธรรมแตกฉานในห้องพระไตรปิฎก มิได้ทรงตรัสสั่งสนทนากันฤๅว่า อากรค่าน้ำอากรสุรานี้จะมีโทษฤๅหาโทษมิได้ประการใด จึ่งทรงพระราชบัญญัติไว้ ให้เปนจาริตขัติยราชประเพณีสืบ ๆ กันมาตรายเท่ากาลทุกวันนี้ ครั้นทรงพระพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณอันละเอียด จะเห็นว่าไม่มีโทษก็มิได้มีที่อ้างอิง แต่ทรงฟังพระสัทธรรมเทศนามาด้วยพระสุตตาไมยญาณช้านานนับด้วยปีเปนอันมาก ก็ยังมิได้พบเห็นพระบาฬีในคัมภีร์อันใด ครั้นจะเห็นว่ามีโทษ พระมหากระษัตริย์ซึ่งได้ดำรงแผ่นดินล่วงไปใน

อดีต ล้วนทรงพระปัญญาอันฦกซึ้ง ทรงพระราชบัญญัติไว้ ฤๅจะเห็นว่า อากรค่าน้ำแลอากรสุรานี้เหมือนกันกับค่านา ครั้งเมื่อพระเจ้ามหาสมมุติวงศ์ จะเอาเยี่ยงอย่างอันนั้นมาทรงบัญญัติไว้ เพื่อจะบันเทาซึ่งโทษแห่งคนที่เสพสุรา แลกระทำปาณาติบาตให้กระทำน้อยลง แล้วจะมิให้บังเกิดความวิวาทซึ่งกันแลกันจะเปนดังนี้ฤๅประการใด

อนึ่งพระราชดำริห์จะดำรงแผ่นดินให้เปนยุติธรรมอันยิ่ง จะใคร่ทรงทราบว่าพระเจ้าพิมพิสารราชบรมกระษัตริย์ พระเจ้ามหานามบรมกระษัตริย์ เปนพระโสดาบันบุทคล พระองค์จะดำรงแผ่นดินปราบปรามซึ่งโจรผู้ร้ายด้วยพระราชอาญา มิได้ให้เกี่ยวข้องในทศอกุศลกรรมบถ แลจะเรียกส่วยสาอากรให้ปราศจากมิจฉาชีพนั้น จะวางพระอารมณ์ประการใด

อนึ่งท้าวเวสวรรณมหาราชบพิตรเปนพระโสดา แต่บริสัชบริวารแห่งพระองค์ล้วนกักขละหยาบช้าทารุณนัก พระองค์จะว่ากล่าวสั่งสอนลงทัณฑกรรมด้วยกรรมกรณ์อันใด จะวางพระสติประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ค้นดูพระบาฬีแลคัมภีร์พระอรรถกถา กับทั้งอัตโนมัติยาธิบายถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ่มแจ้ง ให้เปนประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน อย่ายังประโยชน์ทั้งสองฝ่ายให้สูญไป จะได้เปนราชวัตตานุวัตร สำหรับบรมกระษัตริย์สืบ ๆ แผ่นดินต่อไป

๒

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

๏ อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช ๑ สมเด็จพระพนรัต ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมอุดม ๑ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ๑ พระพรหมมุนี ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระธรรมไตรโลก ๑ พระธรรมเจดีย์ ๑ พระวิเชียรโมฬี ๑ พระปรากรม ๑ พระญาณวิริยะ ๑ พระเทพโมฬี ๑ พระอริยวงศ์มุนี ๑ พระเทพมุนี ๑ พระญาณสมโพธิ ๑ พระสุเมธ ๑ พระราชกระวี ๑ พระอมรโมฬี ๑ พระศรีวิสุทธิวงศ์ ๑ พระศรีสุธรรมมุนี ๑ พระรัตนมุนี ๑ พระศรีสมโพธิ ๑ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๓ รูป ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคลพระชนมศุขทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระบวรศรัทธาธิคุณอันประเสริฐ ด้วยมีพระราชโองการให้ราชบุรุษอัญเชิญพระราชบริหาร เป่นข้อพระราชปุจฉาออกมาเผดียงถามว่า ซึ่งโบราณราชกระษัตริย์ทรงพระบัญญัติ อากรค่าน้ำ อากรสุราไว้ให้เป่นจารีตขัติยราชประเพณีสืบ ๆ กันมาทั้งนี้ เพื่อจะมิให้ยังเกิดความวิวาทซึ่งกันแลกัน ดุจค่านาครั้งเมื่อพระเจ้ามหาสมมุติเทวราชแต่ปฐมกัลปแล้วจะบันเทาเสียซึ่งโทษแห่งชนที่เสพสุรา แลกระทำปาณาติบาตให้กระทำน้อยตัวลง จะเป่นดังนี้ฤๅประการใดนั้น

แก้ข้อ ๑

อาตมภาพทั้งปวงขอพระราชทานถวายวิสัชนา โดยอัตโนมัติยาธิบาย พิจารณาเห็นตามกระแสพระราชปุจฉาว่า สมเด็จพระบรมขัติยา

ธิบดีซึ่งได้ดำรงแผ่นดินล่วงไปในอดีตนั้น ล้วนมีพระสันดานมากไป ด้วยพระมหากรุณาคุณ จะทรงพิจารณาเห็นว่าสันดานแห่งสัตวโลกใน หายนไสมย มักหนาไปด้วยราคะโทสะโมหะ จะข่มขี่ด้วยราชอาญา โดยกรรมกรณ์ต่าง ๆ นั้น เห็นจะหนักในพระราชอาญานัก จึงทรง บัญญัติด้วยราชทัณฑ์สินไหม เพื่อจะบันเทาเสียซึ่งโทษแห่งชนที่เสพ สุราแลกระทำปาณาติบาต ให้กระทำน้อยตัวลง ดุจพระบาฬีในคัมภีร์ มิลินทปัญหาว่า "การุญเญน ตถาคโต สพฺพญฺญุตญาโณ เทวทตฺตสฺส คตึ โอโลเกนฺโต อทฺทส เทวทตฺตํ พหูนิ กปฺปสตสหสฺสานิ นิรเย นิริยํ ฯลฯ มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ปริยนฺตคตํ ภวิสฺสตีติ" แปล เนื้อความว่า พระนาคเสนเถรเจ้าถวายวิสัชนาแก่กรุงมิลินทราชกระษัตริย์ ว่าดูกรบพิตร สมเด็จพระสัพพัญญูทรงพิจารณา เห็นซึ่งคติแห่งพระ เทวทัตด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า พระเทวทัต ถ้ามิได้บรรพชาในพระ สาสนาจะกระทำอกุศลกรรมเนือง ๆ แลจะไปบังเกิดในอบายภูมิสิ้นกาล ถึงแสนกัลปเปนอันมากหากำหนดที่สุดแห่งกรรมบมิได้ เบื้องว่าพระ เทวทัตได้บรรพชาในสาสนาตถาคตกรรมนั้นก็จะมีที่กำหนดน้อยลง จะ ตั้งอยู่ในนิริยภูมิแต่กำหนดกัลปหนึ่งเท่านั้น เหตุดังนั้นสมเด็จพระ สัพพัญญู จึงพระราชทานบรรพชาอุปสมบทแก่พระเทวทัต ด้วยทรงพระ มหากรุณาจะบันเทาเสียซึ่งอกุศลโทษในมหานรกนั้น ให้น้อยลงฉันใด ก็ดี อันว่าโบราณราชกระษัตริย์ ทรงบัญญัติอากรค่าน้ำแลอากรสุรา ด้วยราชทัณฑ์สินไหม เหตุมีพระกระมลหฤทัยกอปรด้วยพระมหากรุณา

จะบันเทาเสียซึ่งอกุศลโทษแห่งชนที่เสพสุรา แลกระทำปาณาติบาตให้น้อยตัวลง มิอุประไมยดุจนั้น

อนึ่งทรงพระวิมุติสงไสยในอากรค่าน้ำแลอากรสุรา เกรงจะเปนที่เศร้าหมองแห่งสัมมาอาชิวะนั้น อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นว่า ซึ่งจะเปนกุศลากุศลกรรมนั้น ก็อาไศรยแก่เจตนาเปนประธาน เมื่อหาเจตนามิได้แล้วผลแห่งกุศลแลอกุศลนั้นก็มิได้มี สมด้วยวาระพระบาฬีในพระคัมภีร์ปฐมสามนตปาสาทิกอรรถกถาว่า พระโมคลีบุตรดิศเถรเจ้าถวายพระพรวิสัชนาเปลื้องพระราชปริวิตก แห่งสมเด็จพระเจ้าธรรมาโสกราชบพิตรว่า พระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า "เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมนฺติ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสาติ" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ยุทคลยังเจตนาให้เปนไปแล้ว แลกระทำกรรมอันเปนกุศลแลอกุศล ด้วยกายแลวาจาแลจิตรต่าง ๆ ตถาคตกล่าวว่า เจตนาอันประกอบด้วยทวารทั้งสามนั้นเรียกว่ากุศลากุศลกรรม ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ดังนี้ แลข้อซึ่งประพฤติเลี้ยงชีพโดยชอบธรรมแลบมิได้ชอบธรรมเปนบุญเปนบาปประการใดนั้น ก็มีแก่ชนทั้งปวงตามแต่ที่ประพฤติดีแลชั่วโดยโวหารกิจแห่งตนต่าง ๆ ใช่จะนับเนื่องเข้ามาถึงพระบวรราชสันดานด้วยนั้นหามิได้ เหตุพระเจ้าแผ่นดินก็มิได้ปลงพระกระมลเจตนายินดีลงในอกุศลจิตร อันชนทั้งปวงกระทำนั้น

อนึ่งพระบาฬีในพระมหาปรินิพพานสูตร ซึ่งสมเด็จพระสัพพัญญูบัณฑูรพระสัทธรรมเทศนา แก่พระอานนท์ในอปริหานิยธรรมคำรบสามนั้นว่า

"กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทนฺติ ยถาปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชีธมฺเม สมาทาย วตฺตนฺติ" ดูกรอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅว่า กระษัตริย์วัชชีราษฐในกรุงไพสาลี ยมิได้บัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่งจารีตอันยมิได้บัญญัติไว้แต่ก่อน อนึ่งยมิได้ตัดรอนเสียซึ่งจารีตราชประเพณี อันโบราณราชกระษัตริย์ทรงบัญญัติไว้ ย่อมประพฤติโดยวัชชีธรรม ตามขัตยราชบัญญัติไว้แต่ก่อนนั้น พระอานนท์ ก็กราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้สดับสมดังพระพุทธฎีกา จึงตำรัสว่า "ยาวกีวญฺจ อานนฺท วชฺชี ปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปสฺสนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทิสฺสนฺติ ยถา ปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชีธมฺเม สมาทาย วตฺติสฺสนฺติ วุฑฺฒิเยว อานนฺท วชฺชีนํ ปาฏิกํขา โน ปาริหานี" ดูกรอานนท์ เบื้องว่า กระษัตริย์วัชชีราษฐยมิได้บัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่งจารีตอันยมิได้บัญญัติไว้แต่ก่อน อนึ่งยมิได้ตัดรอนเสียซึ่งจารีตราชประเพณี อันโบราณราชกระษัตริย์บัญญัติไว้แต่ก่อน แลประพฤติในวัชชีธรรมตามโบราณราชบัญญัติอยู่ตราบใด อันว่าความเจริญราชศิริสวัสดิ์ก็ปรากฎมีแก่กระษัตริย์วัชชีราชทั้งปวง ยมิได้เสื่อมสูญสิ้นกาลตราบนั้น

อนึ่งมีพระบาฬีกล่าวแก้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีอรรถกถาว่า "ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณี อาคตานิ สุํกาทีนิ อคณฺหนฺตานํ โกโส ปริหายติ ตโต หตฺถิอสฺสพลกายา โอโรธาทโย ยถา นิพทฺธํ อลพฺภมานา ถาเมนพเลน ปริหายนฺติ เตเนว ยุทฺธกฺขมา เจว น ปาริจริยกฺขมา ฯลฯ เอวํ ราชูนํ ปาริหานี โหนฺติ ฯ ปญฺญตฺตํ อสมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณี อาคตานิ สุํกาทีนิ คณฺหนฺตานํ โกโส วฑฺฒติ ตโต หตฺถิอสฺสพลกายา โอโร

ธาทโย ยถา นิพทฺธํ วตฺถุํ ลพฺภนามา ถามพลสมฺปนฺนา ยุทฺธกฺขมา เจว ปาริจริยกฺขมาโหนฺติ เอวํ ราชูนํ วฑฺฒิ โหติ" แปลเนื้อความว่า เมื่อพระมหากระษัตริย์ตัดรอนเสียซึ่งโบราณราชบัญญัติ มิได้ถือเอาซึ่งทรัพย์สำหรับขึ้นท้องพระคลังมีส่วยเปนต้น อันเนื่องมาตามขัติยราชประเพณีแต่โบราณนั้น อันว่าราชโกษฐาคารก็จะร่วงโรยเสื่อมจากพระราชทรัพย์ ลำดับนั้นราชบรรสัชทั้งหลาย มีจัตุรงคเสนาทั้งสี่หมู่ แลนางพระสนมเปนอาทิจะมิได้รับพระราชทานธนสาร โดยสมควรที่ตนได้มาแต่ก่อน ก็จะย่อหย่อนจากพิริยพลภาพในการยุทธสงคราม อันจะปราบปรามปัจจามิตร ซึ่งจะมาย่ำยีขอบขัณฑสีมาพระราชอาณาเขตรแลกิจที่จะอุปฐากสมเด็จบรมกระษัตริย์ กับทั้งสรรพกิจต่าง ๆ เปนเหตุจะให้เสื่อมลงซึ่งพระราชอิศริยยศดังนี้ อนึ่งผิวบรมกระษัตริย์บมิได้ตัดรอนเสียซึ่งขัตยจารีตราชบัญญัติมาแต่ก่อน แลถือเอาซึ่งทรัพย์อันควรจะขึ้นท้องพระคลัง มีส่วยเปนต้น ตามเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีสืบ ๆ กันมา อันว่าราชโกษฐาคารก็จะมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยธนสารสมบัติราชบรรสัชทั้งปวง เมื่อได้รับพระราชทานซึ่งพระราชทรัพย์ โดยอันควรแก่ตนเคยได้นั้น ก็จะประกอบด้วยพิริยพลภาพในการยุทธสงคราม อันจะปราบปรามปกป้องกันขอบขัณฑสีมาอาณาเขตร แลกิจอุปฐากในสมเด็จพระมหากระษัตริย์ กับทั้งสรรพราชกิจต่าง ๆ เปนเหตุที่จะให้เจริญพระราชอิศริยยศ เหตุฉนั้นบรมกระษัตริย์วัชชีราชทั้งปวง ย่อมประพฤติโดยโบราณจารีตขัตยประเพณี บมิได้ตัดรอนเสียซึ่งราชบัญญัติ

อันสืบ ๆ มาแต่ก่อน ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม ดุจพระบรมพุทธาธิบายบัณฑูรแก่พระอานนท์ดังนี้

อนึ่งอาตมภาพทั้งปวงค้นดูพระบาฬีในพระคัมภีร์ต่าง ๆ อันมีในห้องพระไตรยปิฎกเห็นแจ้งว่า ซึ่งจะเลี้ยงชีวิตโดยสัมมาอาชีวะ แลมิจฉาอาชีวะนั้น ก็มีมาแต่ปฐมกัลป ประชาชนทั้งปวงย่อมกระทำค้าขายเลี้ยงชีวิตโดยวิไสยที่เปนสัปรุษแลเปนอสัปรุษสืบ ๆ กันมาแต่อดีตกาลช้านาน ใช่จะพึ่งยังเกิดแต่ครั้งตั้งพระมหานครศรีอยุทธยามาจนตราบเท่ากาลทุกวันนี้นั้นหาบมิได้

อาตมภาพทั้งปวง จึงพิจารณาเห็นว่า ส่วยสัดพัฒนาสรรพอากรต่าง ๆ จะเปนสัมมาอาชีวะ แลมิจฉาอาชีวะก็ดีบรรดามีในโลก ก็คงจะเปนส่วยสัดพัฒนากรขึ้นท้องพระคลัง แห่งสมเด็จบรมกระษัตราธิราชเจ้าสิ้นทั้งนั้น อนึ่งพระบาฬีในคัมภีร์ใด ๆ จะได้ออกความชัดว่า ให้ภัณฑาคาริกามาตย์ แห่งบรมขัติยาธิบดีเรียกส่วยสรรพากรแก่ราษฎรทั้งปวง ให้เรียกแต่ที่เลี้ยงชีวิตเปนสัมมาอาชีวะ ที่เปนมิจฉาอาชีวะแล้วห้ามมิให้เรียกขึ้นยังท้องพระคลัง พระบาฬีจะชัดความดังนี้ก็หามิได้มิ เหตุฉนั้น อาตมภาพทั้งปวงจึงพิจารณา เห็นว่าอากรค่าน้ำแลอากรสุรานี้ จะมิได้เกี่ยวข้องมัวหมองในพระเจ้าแผ่นดิน เหตุหาพระกระมลเจตนามิได้

แก้ข้อ ๒

ประการหนึ่งซึ่งพระราชปุจฉาว่า สมเด็จพระเจ้าพิมพิสาร สมเด็จพระเจ้ามหานาม บรมขัติยราชทั้งสอง เปนพระโสดาบันบุทคล พระองค์จะดำรงแผ่นดินปราบปรามโจรผู้ร้ายให้ราบคาบด้วย พระราชอาญามิได้ให้

เกี่ยวข้องในทศอกุศลกรรมบถ แลเรียกส่วยสรรพอากรให้ปราศจากมิจฉาชีพ จะวางพระอารมณ์เปนประการใดนั้น

อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นโดยอัตโนมัตยาธิบาย ขอพระราชทานถวายวิสัชนาว่า กระษัตริย์ทั้งสองพระองค์วางพระอารมณ์มัธยัตอยู่ตามเสกขภูมิ บมิได้มีพระกระมลเจตนา ในที่จะกระทำโทษแก่ผู้ซึ่งเลมิดพระราชอาณาจักร แต่บมิได้ตัดรอนเสียซึ่งโบราณราชประเพณีเพื่อจะรักษาจาริตบรมกระษัตริย์ ซึ่งดำรงแผ่นดินมาแต่ก่อน ถึงมาตรว่าจะมีผู้กราบทูลว่าจับโจรผู้ร้ายได้จะนำเอามาถวาย ก็จะมีพระราชโองการดำรัสว่า ท่านทั้งปวงจงพิจารณาว่ากล่าวกันเถิด ซึ่งจะปลงพระไทยให้ลงโทษโดยพระราชอาญานั้นมิได้มีเปนอันขาด เหตุสันดานแห่งพระโสดาขาดจากวธกเจตนา แลมละเสียซึ่งปฏิฆสังโยชน์ กล่าวคือโทโสที่มีกำลังกล้านั้นสิ้นแล้ว อนึ่งอันว่าบาปธรรมทั้งปวง ซึ่งเปนส่วนอันพระโสดาปติมรรคญาณประหารเสียได้นั้นก็มีเปนอันมาก สมด้วยพระบาฬีในวิสุทธิมัคว่า "สํโยชเนสุ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตฺตปรามาโส อปายคมนิยา จ กามราคปฏิฆาติ เอเต ปฐมญาณวชฺฌา" ลำสังโยชน์ทั้งหลาย ๑๐ นั้น พระโสดามรรคญาณฆ่าเสียได้ซึ่งสังโยชน์แต่ห้าประการ คือ สกฺกาทิฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลพัตปรามาส ๑ กามราค ๑ ปฏิฆคือโทโสนั้น ๑ เปนห้าประการด้วยกัน อธิบายว่าสักกายทิฐินั้นสงเคราะห์เอาทิฐิทั้ง ๖๒ มีสักกายทิฐิเปนต้น แลสังโยชน์ทั้ง ๓ ตัว คือทิฐิวิจิกิจฉาสีลพัตปรามาสนี้ พระโสดาฆ่าเสียหาเศษบมิได้ ฝ่ายกามราคกับปฏิฆนั้น พระโสดาแย่งประหารเสียแต่ที่กำลังกล้า อาจให้

ผลไปยังเกิดในอบายได้ ที่กำลังอ่อนมิอาจให้ผลไปสู่อบายนั้นยังเหลืออยู่ในสันดานแห่งพระโสดาบันบุทคลบ้าง "กิเลเสสุ ทิฏฐิวิจิกิจฉา ปชมฌานวชฌา" ถ้าจะจัดฝ่ายกิเลสทั้ง ๑๐ นั้น พระโสดาฆ่าเสียได้ซึ่งกิเลส ๒ ประการ คือสักกายทิฐิกับวิจิกิจฉา

อนึ่ง ฝ่ายมิจฉัตธรรมทั้ง ๑๐ นั้น พระโสดาฆ่าเสียได้สี่ประการ คือมิจฉาทิฐิ ๑ มุสาวาท ๑ มิจฉากัมมันต ๑ มิจฉาอาชีวะ ๑ ในกองมัจฉริยห้า มีอาวาศมัจฉริยเปนอาทินั้น พระโสดาฆ่าเสียสิ้นเปนนิราวเสส ฝ่ายวิปลาศนั้น พระโสดาฆ่าเสียได้ซึ่งสัญญาวิปลาศ จิตรวิปลาศ ทิฐิวิปลาศ อันสำคัญคิดเห็นว่าเที่ยงในสิ่งอันมิได้เที่ยง ว่าเปนตนในสิ่งอันใช่ตน กับทิฐิวิปลาศซึ่งเห็นว่าศุขในกองทุกข์ เห็นงามในกองอศุภ วิปลาศเหล่านี้เปนส่วนพระโสดาฆ่าเสีย ให้อันตรธานจากสันดานดังพรรณามานี้ จึงเห็นว่าพระกระมลหฤทัยแห่งสมเด็จบรมกระษัตริย์ทั้งสองนั้น ขาดจากวธกเจตนาเปนแท้ เหตุจิตรแห่งพระโสดาบันบุทคลนั้น เว้นจากปาณาติบาตกรรมเปนนิราวเสส แลมละเสียซึ่งโทโสที่มีกำลังกล้านั้นสิ้นแล้ว เปนแต่ยมิได้ตัดซึ่งโบราณราชประเพณี เพื่อมิให้เสียจาริตบรมกระษัตริย์สืบมาแต่ก่อน เหมือนกันกับเศรษฐีธิดา ซึ่งเปนภรรยาแห่งกุกกุฏมิตรมฤคลุทธก มีในคัมภีร์พระธรรมบท แลนางผู้นี้ก็เปนพระโสดาบันบุทคล คณะเมื่อสามีจะไปสู่ป่านั้นก็กล่าวว่า เจ้าจงส่งธนูแลหอกกับทั้งหลาวแลข่ายมาให้แก่เรา นางนั้นก็ส่งอาวุธทั้งปวงให้แก่สามี ๆ นั้นก็ไปกระทำปาณาติบาต ฆ่ามฤคชาติ

ด้วยอาวุธนั้น ๆ เหตุอันนี้พระสงฆ์ทั้งหลายสโมสรสนทนาแก่กันยังเกิดวิมุติกังขาว่า บุทคลที่ได้พระโสดานั้น ยังกระทำปาณาติบาตอยู่แลฤๅ สมเด็จพระบรมโลกนารถเจ้า จึงบัณฑูรพระพุทธบริหารว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ธรรมดาว่าพระโสดาบันบุทคลที่จะกระทำปาณาติบาตนั้นยมิได้มี นางนั้นกระทำตามบังคับสามีแห่งตน แลจิตรแห่งนางจะได้คิดว่าสามีอาตมาจงถืออาวุธนี้ไปฆ่าสัตวเถิด จะได้ดำริห์ดังนี้หามิได้ แล้วจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนาด้วยพระคาถาว่า

"ปาณิมฺหิ เจ วโณ นาสฺส หเรยฺย ปาณินา วิสํ
นา วณํ วิสมเนฺวติ นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต."

ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าบุทคลผู้ใด มีมืออันปรกติดี ปราศจากบาดแผลบุทคลผู้นั้น จะพึงถือเอาซึ่งยาพิษด้วยมือแห่งตน ยาพิษนั้นก็มิได้ซาบเข้าไปในหัดถาพยพ อันนี้แลมีครุวรรณาฉันใด อันว่าบาปก็มิได้มีแก่นางเศรษฐีธิดา ซึ่งส่งอาวุธให้แก่สามีด้วยปราศจากอกุศลเจตนาก็มีอุประไมยเหมือนดังนั้น มีพระพุทธพยากรณ์ปลดเปลื้องความสงไสยแห่งสงฆ์ทั้งปวงด้วยประการฉนี้ แลกิริยาที่นางเศรษฐีธิดา ส่งอาวุธให้ด้วยมิได้ตัดเสียซึ่งคำบังคับแห่งสามี หาอกุศลเจตนาบมิได้ดุจใด อันว่าบรมกระษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ผู้ดำรงไอสุริยสมบัติ แลดำรัสในราชกิจจานุกิจทั้งปวง ก็มิได้ตัดเสียซึ่งโบราณราชบัญญัติ แต่หาอกุศลเจตนาบมิได้ดุจนั้น

อนึ่ง ข้อซึ่งกระษัตริย์ทั้งสองจะวางพระอารมณ์ให้พ้นจากมิจฉาชีพประการใดนั้นเนื้อความวิสัชนาก็เหมือนในบทก่อน แต่กระษัตริย์ที่เปนกัลยาณบุถุชน ประพฤติโดยโบราณจาริตราชบัญญัติมิได้ตัดรอนเสีย

นั้น ก็ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม พระสัพพัญญูตรัสสรรเสริญ มิได้ติเตียนว่าเปนมิจฉาชีพแล้ว จะป่วยกล่าวดังฤๅถึงกระษัตริย์ที่บรรลุแก่พระโสดานั้นเล่า แลอำนาจพระโสดาปติมรรคญาณนั้น ฆ่าเสียได้ซึ่งมิจฉาอาชีวะในกองมิจฉัตธรรมนั้น ขาดสูญโดยนัยพรรณามาแล้วแต่หนหลัง เหตุฉนี้อาตมภาพทั้งปวงจึงถวายวิสัชนาว่า บรมกระษัตริย์ทั้งสองอันเปนโสดาบันบุทคลนั้น ขาดจากมิจฉาชีพกับทั้งวธกเจตนาในปาณาติบาตกรรม แลอกุศลทุจริตต่าง ๆ ซึ่งจะให้ผลไปสู่อบายได้นั้นเปนนิราวเสสโดยแท้

แก้ข้อ ๓

ประการหนึ่ง ซึ่งข้อพระราชปุจฉาว่า ท้าวเวสวรรณมหาราชเปนพระโสดาบันบุทคล แต่อมนุษย์บรรสัชซึ่งเปนบริวารแห่งพระองค์นั้นล้วนกักขละทารุณนัก พระองค์จะว่ากล่าวสั่งสอนลงทัณฑกรรมด้วยกรรมกรณ์อันใด แลจะวางพระอารมณ์เปนประการใดนั้น อาตมภาพทั้งปวง พิจารณาเห็นโดยอัตโนมัติยาธิบายถวายวิสัชนาว่า ท้าวกุเรรูราชโลกบาลบพิตรก็จะวางพระอารมณ์เหมือนกันกับสมเด็จพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้ามหานาม เหตุพระองค์เปนพระโสดาด้วยกัน ซึ่งจะไว้พระอารมณ์ต่างกันนั้นหาบมิได้ แลกองบาปธรรมทั้งปวงที่เปนส่วนพระโสดาประหารเสียได้ดุจถวายวิสัชนาในบทก่อนนั้น ก็ขาดสูญจากพระกระมลสันดานเหมือนกัน มาตรว่าพระองค์จะว่ากล่าวหมู่นิกรบรรสัช ก็จะมิได้ตัดเสียซึ่งจารีตเทวราชประเพณีสืบมา แต่ซึ่งจะปลงพระไทยลงในที่จะกระทำกรรมกรณ์อาญา ด้วยอกุศลเจตนานั้นบมิได้มี แลข้อซึ่งพระองค์มา

กราบทูลถวาย อาฏานาฏิยปริตแก่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าเปนธรรมอาญา ให้จตุพิธบรรสัชในพระพุทธสาสนาเจริญ เพื่อจะป้องกันสรรพอุปัทวันตราย อันยังเกิดแต่มนุษยโภย แล้วแลทูลบรรยายซึ่งเทพทัณฑอาญานั้น มีพระบาฬีในคัมภีร์สุมังคละวิลาสินีอรรถกถาว่า

"จตุตาโร มหาราชาโน อาฏานาฏิยนคเร นิสินฺนา สตฺตพุทฺเธ อารพฺภ อิมํ ปริตฺตํ พนฺธิตฺวา เย สตฺถุ ธมฺมอาณํ อมฺหากญฺจ ราชอาณํ น สุณนฺติ เตสํ อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามาติ สาวนํ กตฺวา" แปลเนื้อความว่า ท้าวมหาราชทั้งสี่นั้น มาสโมสรสันนิบาตณเมืองอาฏานาฏิยเทพธานี อันมีในชั้นจาตุมมหาราชิกะเทวโลกแล้ว ทรงพระปรารภซึ่งพระคุณแห่งสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทั้ง ๗ พระองค์มีพระพุทธวิปัสสิเปนต้น นิพนธ์เข้าเปนพระคาถา ชื่อว่าอาฏานาฏิยปริต เหตุรจนาในเมืองอาฏานาฏิยเทวนคร เพื่อจะถวายให้เปนธรรมอาญาแห่งสมเด็จพระธรรมราชเจ้า จึงให้กระทำพระราชกฤษฎีกา ประกาศแก่หมู่มนุษย์บรรสัชทั้งสี่จำพวก อันอยู่ในเทวอาณาประวัติแห่งพระองค์ให้รู้ทั่วกันว่า อมนุษย์ผู้ใดบมิได้ฟังซึ่งธรรมอาญาแลราชอาญาแห่งเรา แลเบียดเบียฬซึ่งพุทธบรรสัช อมนุษย์นั้นก็จะต้องเทพกรรมกรณ์อย่างนี้ ๆ อมนุษย์มเหสักข์ทั้งหลายจักพึงกระทำตามอย่างที่กระทำแก่ผู้ล่วงพระราชบัญญัติโดยจารีตเทวโลกประเพณีอันมีมาแต่ก่อน เบื้องว่าท้าวมหาราชทั้งสี่ มีท้าวกุเวรราชเปนต้น ตั้งไว้ซึ่งเทพอาญาประกาศแก่อมนุษย์บรรสัชดังนี้แล้ว ก็นำพระอาฏานาฏิยปริตนั้นมาถวายแก่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า ล้ำท้าวมหาราช

ทั้งสิ้นนั้น อันว่าท้าวเวสวรรณมหาราชพระองค์นี้ กอปรด้วยวิสาสะกับพระบรมครูยิ่งกว่าท้าวโลกบาลทั้งสาม จึงทูลถวายพระอาฏานาฏิยปริต แลกล่าวบรรยายซึ่งเทพทัณฑอาญาแต่พระองค์เดียวว่า อมนุษย์ใดมิได้ฟังบังคับบัญชาข้าพระองค์ทั้งสี่แลกระทำประทุษฐร้ายแก่พุทธบรรสัช อันเจริญซึ่งพระอาฏานาฏิยปริตนี้ อันว่าอมนุษย์มเหศักข์ทั้งหลาย มียักขเสนาบดีเปนต้น ก็จะกระทำโทษแก่อมนุษย์ผู้นั้น ด้วยเทพกรรมกรณ์อย่างนี้ ๆ และจะได้กราบทูลว่า พระองค์จะกระทำโทษเองนั้นหามิได้ ประการหนึ่งซึ่งท้าวโลกบาลทั้งสี่ มีท้าวเวสวรรณผู้เปนพระโสดาบันบุทคลเปนประธานทรงบัญญัติซึ่งเทพอาญาประกาศแก่อมนุษย์ทั้งปวงนั้น หวังจะให้ยำเกรงซึ่งเทวกรรมกรณ์ห้ามมิให้เบียดเบียฬ กระทำประทุษฐโทษแก่คณานิกรมนุษย์พุทธบรรสัชทั้งสี่ มีภิกษุบรรสัชเปนต้น ด้วยพระกระมลเมตรภาพพรหมวิหาร ใช่จะบัญญัติไว้ด้วยโทสะจิตรเจตนาประสงค์แต่จะคอยกระทำโทษอมนุษย์ทั้งปวงนั้นหามิได้ แลพระองค์ทรงบัญญัติห้ามปรามทั้งนี้ เปนพระอานิสงส์ถึงสองประการ คือจะคุ้มครองป้องกันรักษาพุทธบรรสัช ให้เสวยผาศุกวิหาร เหตุพ้นจากอมนุษย์ไภยนั้นหนึ่ง คือจะยังหมู่อมนุษย์ให้เว้นจากบาป ในกิริยาอันเบียดเบียฬบีฑาซึ่งพุทธบรรสัชนั้นหนึ่ง อนึ่งอันว่าเทพทัณฑบัญญัตินี้ มีอุประมาดุจบิดามารดาอันห้ามปรามบุตรว่า อย่าให้กระทำกรรมอันทารุณทุจริต ถ้าบมิฟังคำห้าม แลกระทำกรรมดังนั้นก็จะต้องพระราชอาญาอันสาหัสอย่างนั้น ๆ กล่าวห้ามปรามทั้งนี้ด้วยสามารถมีจิตรกรุณาแก่บุตร จะให้พ้น

จากทุจริตกรรมฉันใดก็ดี อันว่าเทพทัณฑบัญญัติ อันท้าวมหาราชทั้งสี่มีท้าวกุเวรราชเปนต้นตั้งไว้ หวังจะห้ามปรามอมนุษยนิกรทั้งหลายให้ยำเกรงยมิให้กระทำประทุษฐโทษแก่พุทธบรรสัช ถ้ามิพึ่งอาณัติกบรรหารแลกระทำกรรมดังนั้นก็จะต้องเทพอาญา อมนุษย์มเหสักข์จะกระทำอย่างนั้น ๆ แลซึ่งทรงบัญญัติห้ามปรามทั้งนี้ ด้วยสามารถมีพระไทยกรุณาแก่หมู่อมนุษย์ทั้งปวง จะให้เว้นจากครุกรรมก็มิอุปไมยเหมือนดังนั้น อนึ่งผิวอมนุษย์ใดมีสันดานอันกระด้างยมิได้ยำเกรงซึ่งเทพทัณฑอาญา ด้วยทราบเหตุตระหนักว่าท้าวเวสวรรณมหาราชพระองค์ก็เปนพระโสดายมิได้กระทำทุษฐโทษแก่บุทคลผู้ใดผู้หนึ่ง แลอมนุษย์ผู้นั้นจะเบียดเบียฬบีฑาแก่พุทธบรรสัช ซึ่งเจริญธรรมอาญานั้นก็ดี อันท้าวเทวมหาราชทั้งสามพระองค์ กับอมนุษย์มเหสักข์ทั้งหลาย มียักขเสนาบดีเปนต้น ที่ยังมิได้บรรลุแก่พระโสดา ก็คงจะกระทำโทษแก่อมนุษย์ผู้นั้น ด้วยเทพกรรมกรณ์อันสาหัส โดยนัยอันประกาศไว้นั้นเป่นแท้ เหตุท้าวโลกบาลทั้งสี่ ตรัสปฤกษาพร้อมกันห้ามปราม หมู่อมนุษย์มิให้เบียดเบียฬบีฑาพุทธบรรสัช ใช่จะตรัสห้ามแต่ท้าวกุเวรราชอันเปนพระโสดาพระองค์เดียวนั้นหายมิได้ เหตุฉนี้จึงเห็นว่าท้าวเวสวรรณมหาราช วางพระอารมณ์มัธยัตอยู่ตามเสกขภูมิ มิได้เกี่ยวข้องในกิจที่จะกระทำโทษแก่อมนุษย์บรรสัชโดยแท้ อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นในพระคัมภีร์ต่าง ๆ กับทั้งอัตโนมัตยาธิบายถวายวิสัชนาดังนี้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓

ว่าจะเอาทองพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตรซึ่งหักพังอยู่นั้น กับทั้งทองเครื่องประดับสำหรับพระบาง มาหล่อเปนพระพุทธรูปขึ้นอีกองค์หนึ่งจะควรฤๅไม่

๏ ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๑๘๙ สุกรสังวัจฉรนักษัตรนพศกวสันตฤดูอาสุชมาสศุกรปักษ์ จาตุทัศมีดิถีครุวารบริเฉทกาลกำหนด สมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงราชธรรมทศพิธ ฉัพพิธยาไศรยไตรจริยา อรรคสาสนูปถัมภ์บำรุงพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองด้วยอามิศบูชาแลปฏิบัติบูชา เปนมหาสักการอันประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งบุษยกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน เวลาค่ำเจ้าพนักงานกรายบังคมทูลพระกรุณา รายงานสรรพการพระราชกุศล ซึ่งทรงสร้างพระไตรปิฎกแลทรงสร้างพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์พระวิหารอุโบสถแลการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมทั่วทุกตำแหน่งพระอารามใหญ่น้อยทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชกุศลทรงพระโสมนัศตรัสประภาษ โดยพระราชหฤทัยบันเทิงในพระทานบารมี แลพระศีลบารมี ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ล้วนทรงพระราชศรัทธาอันอุกฤษฐ แล้วทรงพระเต้าษิโณทกอุทิศส่วนกุศลโกฎฐาส ให้ทั่วไปแก่สัตวโลกในอนันตจักรวาฬ เพื่อจะให้เปนปัจจัยแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียว พระหฤทัยจะยังสรรพราชกุศลสมภารโพธิญาณบารมีให้แก่กล้า ด้วยพระสัมมัปธานวิริยหากให้ทรงพระอุสาหะจึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก ดำเนิรพระราชโองการออกไปเผดียง

สมเด็จพระสังฆราช แลพระราชคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ว่าทรงพระราชรำพึงถึงพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตร เปนมหาพุทธรูปอันใหญ่หลวง พระมหาวิหารนั้นมีหลังคาฝาผนังหักพังทำลายสิ้นสูญมาช้านาน พระพุทธรูปต้องตรำฝนทนแดดลมมาจนชำรุดทรุดโทรมไปทั้งพระองค์ ทรงสังเวชพระไทยนัก ครั้นจะทรงคิดจัดแจงให้ขึ้นไปเชิญเอาลงมาบรณปฏิสังขรณ์เหมือนพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่ได้เชิญลงมาครั้งก่อน ๆ นั้นก็เห็นเปนที่ยากนัก ด้วยพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตรทั้งพระองค์ก็ใหญ่ทั้งทองก็มิได้หล่อติดกันเปนแท่งทั้งพระองค์ ก่ออิฐกับปูนกระทำเปนแกนใน แล้วตีตรางเหล็กสรวมลงไว้ จึงเอาแผ่นทองมาขบปรับกันเข้าตรึงเปนแผ่น ๆ ไปทั่วทั้งพระองค์ ยากที่จะชลอใส่ล้อเลื่อนลากเชิญลงมาได้ ครั้นจะทิ้งไว้ก็เปนกังวล พระไทยมิได้วายที่จะทรงพระปริวิตกบัดนี้ทรงพระราชศรัทธาจะใคร่ให้รื้อเอาแต่แผ่นทองขนลงมาให้สิ้นเชิงจะเอาทองเพิ่มเติมเข้าแล้วจะทรงสร้างหล่อเปนพระพุทธรูปขึ้นใหม่ แต่พระองค์นั้นจะมิได้ใหญ่เท่ากับพระองค์เดิม พระราชดำริห์จะทรงกระทำดังนี้จะควรฤๅมิได้ควรจะมีโทษฤๅมิได้ มีโทษประการใด

อนึ่งพระบางเปนพระพุทธรูปเชิญลงมาแต่เมืองเวียงจันท์ ครั้นจะเชิญเข้าประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเล่า พระพุทธลักษณวิลาศก็มิได้งามบริบูรณ์เหมือนด้วยพระพุทธรูปฉลองพระองค์ จะเชิญไว้ด้วยกันก็จะไม่จำเริญพระเนตรเฉลิมพระราชศรัทธา ครั้นจะเชิญไปประดิษฐานไว้ในพระอารามแห่งใดแห่งหนึ่งก็เกรงโจรแลผู้ร้าย ด้วยสรรพเครื่องสักการบูชาประดับพระองค์ล้วนแล้วด้วยแก้วแลทอง ทั้งสิ่ง

ของเครื่องสักการบูชาอื่น ๆ ก็มีมาก พระอัธยาไศรยประกอบด้วยพระกรุณาคุณ จะมิให้ราชไภยอบายทุกข์ยังเกิดแก่ฝูงคนที่เปนโจรแลผู้ร้าย จึ่งมีพระราชบริหารดำรัสหาฤๅว่า แม้นจะเอาสรรพเครื่องสักการบูชานั้นมา ที่ควรจะยุบจะหลอมก็จะยุบจะหลอมที่ควรจะจำหน่ายก็จะจำหน่ายได้วัตถุทองเงินมาแล้วจะหล่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นไว้องค์หนึ่ง ให้สำเร็จด้วยสิ่งของเครื่องสักการบูชาดังนี้ จะควรฤๅมิได้ควรประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงให้พร้อมกันค้นดูพระบาฬีคัมภีร์พระอรรถกถาถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓

๏ อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพนรัต พระพิมลธรรม พระธรรมอุดม พระพุทธโฆษาจารย์ พระพรหมมุนี กรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระเทพมุนี พระธรรมไตรโลก พระญาณสมโพธิ พระโพธิวงศ์ พระปรากรม พระญาณวิริย พระวิเชียรโมฬี พระศรีสากยบุตร พระวินัยมุนี พระราชกระวี พระเทพโมฬี พระศรีวิสุทธิวงศ์ ๑๙ พระองค์พร้อมกัน

ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคลพระชนมศุขทุกประการ แต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระบวรศรัทธาธิคุณวิบูลยอัธยาศาสนูปถัมภกพุทธการกธรรม์สรรพอามิศปฏิบัติบูชามหาภินิหารอันประเสริฐ ด้วยมี

พระราชโองการดำรัสให้ราชบุรุษ อัญเชิญพระราชบริหารมาเผดียงอาตมทั้งปวงว่าทรงพระราชรำพึงถึงพระพุทธปฏิมากรวัดมงคลบพิตร พระศิริสัณฐานนั้นใหญ่หลวง แลพระมหาวิหารนั้น มีหลังคาแลผนังหักพังทำลายมาช้านาน พระพุทธรูปต้องตรำฝนทนแดดมาจนชำรุดไปทั้งพระองค์ทรงสังเวชยิ่งนัก บัดนี้ทรงพระราชศรัทธา จะให้รื้อเอาแต่แผ่นทองขนลงมาให้สิ้น จะเอาทองอื่นเพิ่มเติมเข้าอีก แล้วจะทรงสร้างหล่อเป็นพระพุทธรูปขึ้นใหม่ แต่พระองค์นั้นจะย่อมลงบมิคงเสมอกับพระองค์เดิม พระราชดำริห์ดังนี้ จะควรฤามิได้ควร จะมีโทษฤามิได้มีโทษประการใดนั้น

อาตมาภาพ พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกัน พิจารณาในคัมภีร์ต่าง ๆ พบพระบาฬีในคัมภีร์จุลคันถิมหาวัคค อรรถาธิบายความตามวารพระบาฬีว่า ถ้าพระเจดีย์ชำรุดคร่ำคร่าก็ดี อยู่ในที่อันหาบุคคลจะรักษามิได้ก็ดี ตั้งอยู่ในที่อันมิควรแลที่ใกล้มฤทฉาทิฐิ แลที่ใกล้ชนอันเปนบาปก็ดี เบื้องน่าบุคคลจะปราถนาให้เปนบุญ จะทำลายพระเจดีย์เสียก็ดี จะชลอมาแลจะกระทำด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งก็ดี สุดแท้แต่กระทำพระเจดีย์นั้นให้เปนองค์ปรกติขึ้นดังแต่ก่อนแล้ว ก็มีผลานิสงส์มากแก่บุคคลผู้นั้น ดุจหนึ่งชีวกโกมารภัจ อันถวายซึ่งติขิณโอสถพอกพระบาทสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทำลายพระโลหิตซึ่งห้ออยู่นั้นออกเสียให้สิ้น แล้วถวายพระโอสถสมานพระมังษะ กระทำให้พระบาทหายแผลเปนปรกติดังเก่า ประกอบด้วยบุญผลานิสงส์เปนอันมาก

อนึ่งถ้าจะว่าด้วยพระพุทธรูปเล่า อรรถาธิบายก็เหมือนกันกับพระเจดีย์นั้น ประการหนึ่งผิวพระเจดีย์แลพระพุทธรูปอันกระทำไว้ก่อนนั้นยมิได้งาม ชนทั้งหลายปราถนาจะกระทำให้งามกว่าเก่า จักทำลายเสียแลจะชลอมาก็ดี แต่ถ้าว่ากระทำให้เปนองค์ปรกติขึ้นดังเก่าได้แล้ว ก็จะมีผลานิสงส์เปนอันมากแก่ชนพวกนั้น เหตุกระทำด้วยกุศลจิตรเปนเดิมดุจชีวกโกมารภัจ แลความในพระบาฬีนั้นว่าแต่กระทำให้เปนปรกติดังเก่า จะได้ออกความชัดว่า ถ้าบุคคลรื้อองค์พระพุทธรูป มากระทำเปนองค์พระพุทธรูป รื้อองค์พระเจดีย์มากระทำเปนองค์พระเจดีย์ พระองค์จะใหญ่เท่าพระองค์เดิมแลจะย่อมกว่าพระองค์เดิมก็มิได้กำหนด คงเรียกว่ากระทำให้เปนปรกติดังเก่า จะได้ออกความชัดดังนี้หามิได้

อาตมภาพทั้งปวงปฤกษาพร้อมกัน เห็นโดยอัตโนมัตยาธิบายถวายวิสัชนาว่า ถ้าบุคคลกระทำด้วยจิตรเจตนาเปนกุศลแล้วก็คงเปนกุศลโดยแท้ แต่บุราณจารีตขัติยราชประเพณี มิได้ทรงกระทำสืบ ๆ กันมาแต่ก่อน เหมือนครั้งเมื่อกรุงเทพมหานครแต่บุราณนั้น พระพุทธไสยาศน์วัดป่าโมกข์ กระแสน้ำเซาะตลิ่งรุ้งเข้าไปใต้รากพระวิหาร สมเด็จพระมหากระษัตริย์เจ้าแต่ก่อน ก็ให้ประชุมพระราชาคณะปฤกษาว่า ถ้าจะรื้อองค์พระพุทธรูปไปก่อขึ้นใหม่นั้นจะควรฤๅมิได้ควร ครั้งนั้นพระราชาคณะซึ่งสามารถในพระปริยัติโดยยิ่งพร้อมกัน ถวายพระพรให้ชลอไปทั้งพระองค์ ไปประดิษฐานไว้ในที่อันควร แล้วก่อพระวิหารสรวมลงให้เปนปรกติเหมือนดังเก่า

อนึ่งครั้งเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้านั้น ก็ได้อัญเชิญพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปทรงยืนสูง ๗ ศอกลงมาแต่กรุงเก่าชำรุดไปทั่วทั้งพระองค์ ก็เหลือที่จะปฏิสังขรณ์ให้เป็นปรกติได้ จึงมีพระราชโองการดำรัสให้เผดียงปฤกษาพระราชาคณะว่า ถ้าจะทำลายเอาทองในองค์พระเจ้านั้น มาหล่อหลอมให้เป็นพระองค์ขึ้นใหม่ จะควรฤๅมิได้ควร ครั้งนั้นเจ้าพระคุณราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพร ให้อันเชิญเข้าประจุไว้ในพระเจดีย์วัดพระเชตุพน ซึ่งข้อพระราชปุจฉาประการนี้ อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาได้ความในพระบาฬี มิได้ออกความชัด ข้างบุราณจาริตราชประเพณี ก็มิได้ทรงกระทำเป็นเยี่ยงอย่างสืบ ๆ กันมา

ประการหนึ่งซึ่งพระราชปุจฉาว่า จะเอาสิ่งสรรพเครื่องประดับเครื่องบูชาของพระบางนั้นมา ที่ควรจะยุบจะหลอมก็จะยุบจะหลอม ที่ควรจะจำหน่าย ได้วัตถุทองเงินมาแล้ว จะหล่อสร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกพระองค์หนึ่งเพราะจะมิให้ราชไภยกับอบายทุกข์บังเกิดแก่ฝูงคนที่เป็นโจรผู้ร้าย จะควรฤๅมิได้ควรประการใดนั้น

อาตมาภาพพระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกัน ขอพระราชทานอนุโมทนาในส่วนพระราชกุศล ที่มีพระกรุณาเมตตาแก่ฝูงคนที่เป็นโจรแลผู้ร้าย กลัวจะต้องราชไภยอบายทุกข์นั้น ก็นับเนื่องเข้าในพระเมตตาบารมีมีผลมากยิ่งนัก แต่อาตมาภาพทั้งปวงพิจารณาดูในคัมภีร์ต่าง ๆ พบพระบาฬีในคัมภีร์ทุติยสมันตปาสาทิกาอรรถกถา อรรถาธิบายความ

ว่า ดอกไม้อันบุคคลปลูกไว้เพื่อประโยชน์จะบูชาแต่พระเจดีย์องค์หนึ่ง แล้วนำไปบูชาพระเจดีย์องค์อื่นต่อไปอีกนั้นยมิได้ควร อนึ่งถ้าเห็นฉัตร แลธงอันบุคคลยกไว้บูชาแก่พระเจดีย์องค์หนึ่ง ผิวฉัตรแลธงซึ่งเหลือ จากบูชาในที่นั้น จะนำไปถวายแต่พระเจดีย์องค์อื่นต่อไปอีกก็ควรมิได้ มีโทษ ได้ความในพระบาฬีแต่เท่านี้

อาตมภาพทั้งปวง พิจารณาในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งพระบาฬีแล อรรถกถาก็มิได้มีเยี่ยงอย่างเปนที่อ้างอิงออกความชัดแต่คัมภีร์ใดคัมภีร์ หนึ่ง ซึ่งจะถวายวิสัชนาว่าควรโดยแท้ ยมิได้ควรโดยแท้นั้นมิได้มี เหตุหาเยี่ยงอย่างอ้างอิงเปนพยานยมิได้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๔

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

ข้อพระราชปุจฉาว่าสรรพสัตวเกิดมาในโลก ก็ย่อมถึงแก่ความตายเปนธรรมดา แต่ผู้ที่ยังอยู่นั้นต้องมาวิโยคโศกเศร้าระฦกถึงผู้ตาย จนได้เสวยขี้ยวิปโยคทุกข์ต่าง ๆ เมื่อเปนเช่นนี้จะว่าผู้ที่รักใคร่อาไลยถึงนั้น ได้ทำบาปอกุศลไว้ประการใด แลจะได้พ้นจากขี้ยวิปโยคทุกข์นั้น จะปรนิบัติประการใด แลผู้ที่เศร้าโศกถึงญาติที่ตายไปแล้วนั้น จะมีประโยชน์อันใดแก่ญาติที่ตายไปแล้วเหล่านั้นบ้างฤาไม่

แก้พระราชปุจฉาที่ ๔

อาตมภาพ พระพิมลธรรม จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาในพระราชปุจฉามานั้น อาตมภาพพิจารณาตฤกตรองไป เห็นความว่าลักษณะบุคคลทั้งหลาย อันเปนปุถุชนที่ยังเวียนวนอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมมีจิตรตกไปจากปีติแลความศุขโดยมาก ย่อมกอบไปด้วยทุกข์โทมนัศขัดอยู่มิได้ขาดเลย เหตุไฉนจึงเปนไปดังนั้นเล่า เหตุว่าสัตวทั้งหลายนั้นย่อมปราศจากสิ่งอันเปนที่รักใคร่ ก็อันใดเล่าซึ่งเปนที่รักนั้น สิ่งอันเปนที่รักนั้นได้แก่สัตวแลสังขาร คือบุตรแลภรรยาประยรวงศาบิดามารดาคณาญาติทั้งหลาย แลทรัพย์สมบัติทั้งปวงเหล่านี้ เปนที่รักใคร่แก่สัตวทั้งปวง ปางเมื่อชนทั้งหลายมีบุตรภรรยาเปนต้นนั้น ครั้นต้องแสงพระอาทิตย์อันกล้าหาญ กล่าวคือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์เข้าแล้ว ก็ถึงซึ่งสภาวะหาบัญญัติมิได้ ก็ทำลายสายสูญล่วงลับไป แต่บุคคลที่ยังเหลืออยู่นั้น ย่อมกอบไปด้วยทุกข์โทมนัศ รฦกถึงผู้ที่รักใคร่อันกับสูญไปนั้น ก็เมื่อเปนอย่างนี้จะว่าบุคคลที่รักใคร่อาไลย

ถึงนั้นได้กระทำซึ่งอกุศลกรรมไว้เปนประการใด ซึ่งเปนทั้งนี้ก็เพราะอกุศลอันตนได้กระทำไว้แต่ชาติปางก่อน ปางก่อนนั้นตนได้กระทำปาณาติบาตกรรม ครั้นตนกระทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ครั้นจุติจากอบายภูมิแล้ว ก็ขึ้นมาบังเกิดในมนุษยโลก เมื่อมาบังเกิดนั้นฝ่ายกุศลอันตนกระทำไว้แต่บุพพชาติปางก่อนนั้น เข้าอุปถัมภ์เปนชนกกรรมนำปฏิสนธิให้มาบังเกิดในสกูลอันสูง อุดมไปด้วยสมบัติทั้งหลายเปนอันมาก ครั้นนานมา ๆ ผลวิบากแห่งปาณาติบาตที่ตนกระทำไว้นั้นยังหาสิ้นไม่ จึงมาให้ผลเข้าเบียฬตน ให้วิโยคพลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันเปนที่รัก กระทำซึ่งบุคคลผู้นั้นให้ได้ความทุกข์โทมนัศ เปนไปทั้งนี้ก็เพราะผลแห่งปาณาติบาตกรรมสิ้นทั้งนั้น เมื่อบุคคลจะปรนิบัติให้ปราศจากขิยวิปโยคทุกข์นั้น พึงรักษาศิลให้บริสุทธิ์ เหตุมีบาฬีในปรมรรถโชติกาอรรถกถาขุททกปาฐว่า "ปาณาติปาตาเวรมณิยา เจตฺถ ฯลฯ ขิเยหิ มนาเปหิ สทฺธึ อวิปฺปโยคตา ทิฆายุกตาติ" สำแดงข้อความว่า ผลทั้งหลายมีต้นว่า "องฺคปจฺจงฺคสมนฺนาคตตา" คือภาวะบริบูรณ์ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ ๑ "อาโรหปรินาหสมฺปตฺติ" คือบริบูรณ์ไปด้วยกายอันสูงแลเปนปริมณฑล ๑ "ชวสมฺปตฺติ" คือบริบูรณ์ด้วยกำลัง ๑ "สุปติฏฺฐิตปาทตา" คือภาวะมีท้าวตั้งเปนอันดี ๑ "จารุตา" คือภาวะรุ่งเรือง ๑ "สุจิตา" คือภาวะสอาด ๑ "มุทุตา สุขิตา" คือภาวะอ่อนแลเปนศุข ๑ "สุรตา มหพฺพลตา" คือภาวะแกล้วกล้าแลมีกำลังมาก ๑ "วิสิฏฺฐวจนตา" คือภาวะมีถ้อยคำอันสละ

สลวย ๑ "อเภชฺชปริสตา" คือภาวะมิบริสัชมิได้พลัดพรากจากตน ๑ "อฉมฺภิตา" คือภาวะมิได้สดุ้งตกใจกลัว ๑ "อปฺปธํสิกตา" คือภาวะอันข้าศึกกำจัดมิได้ ๑ "ปรูปกฺกเมน อมรณตา" คือภาวะมิได้ตายด้วยความเพียรแห่งผู้อื่น ๑ "อนนฺตปริวารตา" คือภาวะมิบริวารหาที่สุดมิได้ ๑ "สุรูปตา สุสณฺฐานตา" คือภาวะมิรูปงาม แลมีสัณฐานอันงาม ๑ "อปฺปาพาธตา อโสกิตา" คือภาวะมีอาพาธน้อยแลมีความโศกน้อย ๑ "โลกปิยตา" คือภาวะเปนที่รักแห่งสัตวโลก ๑ "ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธิ อวิปฺปโยคตา" คือภาวะมิได้พลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันพึงรักแลยังจิตรให้จำเริญ ๑ "ทีฆายุกตา" คือภาวะมีอายุยืน ๑ แลผลวิเศษดังสำแดงมานี้เปนผลแห่งการเว้นจากปาณาติบาต

ซึ่งมิพระราชปุจฉาว่า จำเดิมแต่ได้เสวยซึ่งวิบูลราชสมบัติมา จะได้มีความประมาทหามิได้ อุสาหะบำเพ็ญศิลทานการกุศลมิได้ขาด ได้ฐาปนาการพระอารามทั้งหลายไว้เปนอันมาก แล้วได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่ชนทั้งหลาย มิพระราชบุตรแลพระราชธิดาเปนอาทิ ที่ชอบอัชฌาไศรยจะได้เปนที่ปฤกษารักษาซึ่งแผ่นดินสืบไป ไฉนเล่าผลแห่งกุศลที่ได้อุทิศให้แก่ชนทั้งหลายนั้น จึงมิให้ผลแก่ตนแลคนทั้งปวงให้เห็นเปนทิฏฐข้างเล่า ซึ่งพระราชกุศลที่พระองค์บำเพ็ญนั้น ก็มีผลานิสงส์เปนอเนกอนันต์ คงจะให้ผลไปในอนาคตกาลสิ้นกาลช้านาน ซึ่งจะจัดเปนทิฏฐธรรมเวทนิยกรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ไม่ได้ ซึ่งผลจะเปนทิฏฐธรรมเวทนิยกรรมในชาตินั้น ต่อเมื่อได้พร้อมด้วยสัมปทาทั้งสี่จึงจะให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ได้ แลบรมบพิตรพระราช

สมภารผู้ประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระบวรสาสนาในครั้งนี้เปน ที่สุดที่แล้ว ทรงกระทำซึ่งพระราชกุศลเปนอาจิณมิได้ขาด พระชนมายุ จะวัฒนาจำเริญสิ้นกาลนาน ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขารแล้ว อาไศรย เพราะพระราชกุศลเปนอาจิณกรรม ก็จะน้อมนำพระองค์ให้ไปยังเกิด ในเทวโลก สมด้วยพระพุทธฎีกาตรัสเทศนาไว้ว่า "อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ" บุคคลผู้ใดเมื่ออยู่ในมนุษยโลก กอปรด้วย ศรัทธาเชื่อมั่นในศิลทานการกุศลทั้งหลาย อุสาหะยินดีในที่กระทำการ กุศล ครั้นนานมาเกือบใกล้จะถึงมรณาสันภาพ แลมีอารมณ์ตฤกตรอง ในกองกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น ก็มีความยินดีในกองการกุศลแห่ง อาตมา ครั้นจุติแล้ว ก็ได้ขึ้นไปยังเกิดในที่อันชื่นชม คือสมบัติใน เทวโลก แลบุคคลได้กระทำบาปนั้นย่อมมีความเดือดร้อนไปด้วยอกุศล เมื่อจะใกล้ดับสูญนั้นพิจารณาไป ก็เห็นแต่อกุศลที่ตนได้กระทำไว้ ก็ ยังเกิดวิปฏิสารเดือดร้อนด้วยกรรมแห่งตน ครั้นดับสูญแล้วก็ไปยังเกิด ในที่อันเดือดร้อนคืออบายภูมิทั้งสี่ ตรัสเทศนาไว้ฉนี้

อนึ่งเล่าพระพุทธองค์ตรัสเทศนาไว้ว่า "เปมโต ชายเต โสโก เปมโต ชายเต ภยํ" ซึ่งโศกเศร้าโสกาภยันตราย จะยังเกิดขึ้นแก่ สัตวทั้งปวงนั้น ก็ย่อมยังเกิดขึ้นแต่ความรักนั้นสิ่งเดียว พระธรรมเทศ นาตรัสไว้ฉนี้ นักปราชญ์ผู้กอปรด้วยธรรโมชปัญญาพึงพิจารณาดูเทอญ ซึ่งอนิจตาธรรมแห่งสัตวทั้งหลาย แล้วก็พึงบำบัดเสียซึ่งวิปโยคทุกข์ให้

เบาบางจากสันดานแห่งตนด้วยตทังคปหานแลวิขัมภนปหาน บุคคลผู้ใดมีสติระงับเสียได้ซึ่งความโศกให้เบาบางลงได้บ้าง ทำซึ่งจิตรแห่งตนให้เกษมจากธุลีคือทุกข์โทมนัศได้แล้ว ก็เปนอุดมมงคลอันอุดมในอิธโลกแลปรโลก

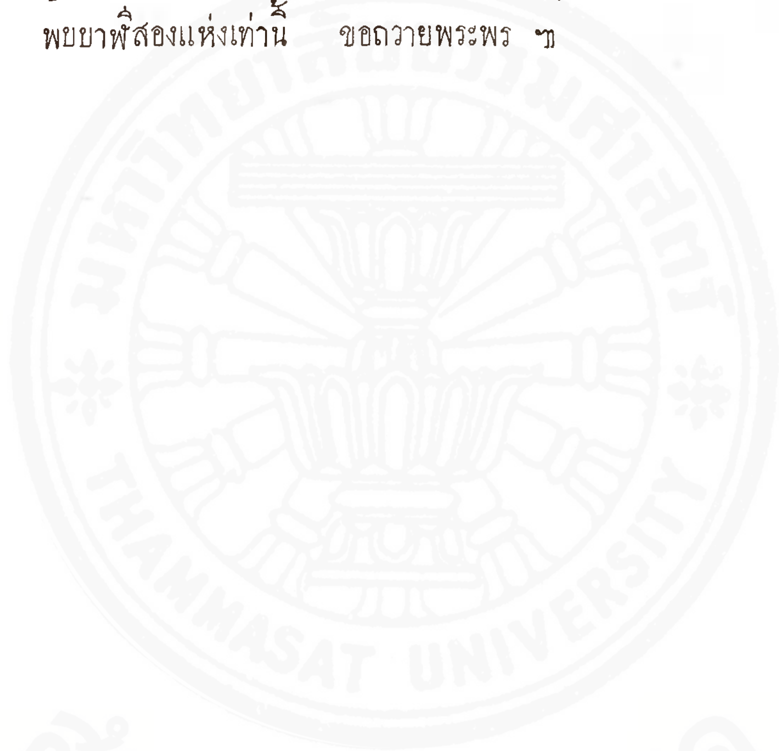
อนึ่งเล่าในคัมภีร์ปรมรรถโชติกีปนีอรรถกถาจริยาปิฎกนั้นมีบาฬีว่า "เปตสฺส หิตาย รุณฺณาทิกํ วา" สำแดงข้อความว่า บุคคลที่เศร้าโศกร่ำไรรักซึ่งญาติอันดับสูญไปแล้วนั้น ประโยชน์แลความศุขอันใดซึ่งจะยังเกิดไปถึงหมู่ญาติทั้งปวงไม่มีเลย มีแต่จะกระทำซึ่งกายของตนให้ได้ความเดือดร้อนอย่างเดียว "เอวํ ติฏฺฐนฺติ ญาตโย อวิทฺธํสิโน" มีบาฬีในคัมภีร์มงคลทีปนี สำแดงข้อความว่า ถึงจะร่ำไรเศร้าโศกประการใด ๆ ก็ดี ญาติที่ดับสูญไปนั้น ซึ่งจะได้กลับฟื้นเปนขึ้นมาก็หามิได้ ตั้งอยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้น

อนึ่งเล่าพระองค์ตรัสเทศนาไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า "ปุตฺตมตฺถิ ธนมตฺถิ อิติ พาโล วิหญฺญติ" เปนอาทิฉนี้ ว่าบุคคลเปนพาลหาปัญญามิได้ ย่อมพิรี้พิไรไปว่าลูกหญิงของข้า ลูกชายของข้า หลานของข้า แลสมบัติทั้งปวงเปนของข้า ย่อมว่ากล่าวไปฉนี้เนือง ๆ อาศรัยเพราะปราศจากวิจารณปัญญา เมื่อพิจารณาไปซึ่งสิ่งของทั้งปวงนั้นก็ใช่ของอาตมาสิ้นทั้งนั้น พระธรรมเทศนาโปรดไว้ฉนี้ แลจะขึ้นเศร้าโศกไม่ใช่วิไสยให้ดูเยี่ยงอย่างชนทั้งหลาย อันมิได้เศร้าโศกในกาลเมื่อบุตรของอาตมาอันอสรพิษขบตายนั้น อนึ่งเล่าความตายนั้นเปนธรรมดา ประเวณีแห่งสัตวโลกทั้งหลาย อันท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร อันมรณะนั้นจะได้

เว้นจากบุคคลนั้นหามิได้ อนึ่งเล่าในคัมภีร์จริยาปิฎก มีข้อความว่า "คุณํ อนุสฺสรนฺโต" ถ้าแลบุคคลที่ยังอยู่นั้น รฦกถึงคุณแห่งผู้ตายนั้น แล้วก็พึงกระทำกองการกุศลแล้ว ก็พึงอุทิศส่วนกุศลไปถึงเทอญ ก็จะประกอบด้วยผลานิสงส์แก่ผู้ดับสูญไปนั้นเปนอันแท้ อนึ่งเล่าผู้ประกอบไปด้วยวิจารณปัญญา พิจารณาเห็นทุกขลักขณะแลอนิจจลักขณะแลอนัตตลักขณะ ก็พึงเจริญมรณานุสติกรรมฐาน โดยอาการเจดประการอันมีในคัมภีร์วิสุทธิมัคนั้น พึงศึกษาอารมณ์แห่งตนให้แกล้วกล้าในพิจารณาซึ่งมรณานุสติกรรมฐานไว้ให้ชำนิชำนานแต่เนิ่นๆ พึงดูเยี่ยงอย่างประเวณีแห่งโพธิสัตวเจ้าอันบำเพ็ญซึ่งพระโพธิญาณ พระองค์ย่อมให้ปัญจมหาบริจาค มิน้ำพระไทยมิได้ย่อหย่อนพระบารมีตามตันติพุทธประเพณีพระมหาสัพพัญญูโพธิสัตว ที่ได้ตรัสแต่กาลปางก่อน

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชสมภารเจ้าได้เสวยซึ่งวิบูลราชสมบัตินั้น เพราะพระราชกุศลอันพระองค์ได้กระทำไว้แต่ในบุพพชาติปางก่อน เหตุพระบาฬีในนิธิกัณฑสูตรว่า "ปเทสรชฺชํ อิสฺสริยํ ฯลฯ สพฺพเมเตน ลพฺภติ" อรรถาธิบายความว่า "ปเทสรชฺชํ" อันว่าสมบัติในประเทศก็ดี "อิสฺสริยํ" อันว่าภาวะเปนใหญ่ คือสมบัติแห่งจักรพรรดิราชก็ดี "จกฺกวตฺติ สุขํ ปิยํ" อันว่าความศุขแห่งพระยาจักรพรรดิ อันบุคคลปราถนายินดีก็ดี "เทวรชฺชํปิ ทิพฺเพสุ" อันว่าสมบัติแห่งเทพยดาในเทวโลกก็ดี แลผลทั้งสี่มีประเทศรัชเปนต้น ดังถวายวิสัชนามานี้ แต่ล้วนบุคคลได้ด้วยบุญนิธิ ขุมทรัพย์คือบุญสิ้นทั้งนั้น

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชปุจฉาดังนี้ ใช่วิไสยที่อาตมภาพจะวิสัชนา ได้เปนวิไสยแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิสัชนา อาตมภาพพิจารณาดูพบบาฬีสองแห่ง คือปรมรรถโชติอรรถกถาขุททกปาฐ ๑ นิธิกัณฑสูตร ๑ พบบาฬีสองแห่งเท่านี้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๕

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

ข้อ ๑ ว่าได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริราชสมบัติ

ข้อ ๒ ว่าด้วยทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แลพระพันปีหลวง แลพระบรมราชประยูรวงศานุวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาท แลราชพาหนะทั้งปวงว่า ยังไม่สมควรที่จะล่วงลับไป ไฉนจึงล่วงลับไป

ข้อ ๓ ว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลไว้เปนอันมาก แลได้ทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้นแด่สมเด็จประยูรวงศานุวงศ์ มีสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเปนต้น ไฉนพระราชกุศลนั้นจึงไม่ช่วยป้องกันไว้ได้

ข้อ ๔ ว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระชนม์ยืนนาน แลพรักพร้อมด้วยพระราชโอรสราชธิดา แลพระประยูรวงศานุวงศ์ทั้งปวง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๕

อาตมภาพ พระธรรมเจดีย์ มุนีวงศนายกติปิฎกธรา มหาคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อันสถิตย์ณจักรวรรดิราชาวาศวรวิหารพระอารามหลวง ขอถวายพระพรว่า อาตมภาพได้รับพระราชทานข้อพระราชปุจฉามาแล้ว พิจารณาในข้อพระราชปุจฉาแต่ต้น จนอวสาน ก็เห็นว่าจะทรงทราบในพระราชบวรสันดานแล้ว ด้วยทรงพระ

สดับพระสัทธรรมเทศนาทั่วไปในห้องพระไตรปิฎกแล้ว จักถวายวิสัชนาโดยสังเขปกถาตามแต่จะได้ พอประดับพระสติปัญญาบารมี

แก้ข้อ ๑

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า ได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า ประพฤติเปนไปด้วยอำนาจบุญญาภินิหาร หากได้ทรงบำเพ็ญมาแต่เบื้องบุริมภพโดยวารพระบาฬีในนิธิกัณฑสูตรว่า "เอสเทวมนุสฺสานํ สพฺพกามทโท นิธิ ฯลฯ สพฺพเมเตน ลพฺภติ" เนื้อความว่าบุญนิธิ ขุมทองกล่าวคือบุญนี้ ย่อมสำเร็จความปรารถนาแห่งเทพยดาแลมนุษย์ทั้งปวง "ยํยํ เทวาภิปตฺเถนฺติ" เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลาย จะปราถนาซึ่งสมบัติสิ่งใด ๆ ก็ย่อมได้ตามความปราถนาสิ้นทุกประการ ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือบุญ "สุวณฺณตา สุสฺสรตา" อนึ่งบุทคลมีฉวิวรรณพรรณแห่งกายอันงามเปรียบเสมอด้วยทองแลมีสุรเสียงอันไพเราะห์ ประดุจเสียงแห่งท้าวมหาพรหมแลนกกรเวกก็ดี "สุสณฺฐาณํ สุรูปตา" อนึ่งบุทคลจะมีสัณฐานแห่งสรีรกายอันงาม สถานประเทศแห่งอังคาพยพใหญ่น้อยควรจะเสมอก็เสมอ ควรจะเต็มก็เต็ม ควรจะกลมก็กลม แลมีสกลกายินทรีย์อันงามพร้อม คือไม่สูงหนักไม่ต่ำหนัก ไม่พีหนักไม่ผอมหนักไม่ดำหนักไม่ขาวหนัก นั้นก็ดี "อาธิปจฺจํ ปริวาโร" บุทคลจะได้เปนอธิบดี คือได้เปนขัติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล มีบริวารมากนั้นก็ดี สมบัติทั้งปวงนี้บุทคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าว

คือกองบุญ "ปเทสรชฺชํ อิสฺสริยํ" อนึ่งบุทคลจะได้เปนอิศราธิบดี เปนใหญ่ในประเทศราช แลผ่านสมบัติเปนบรมจักรพรรดิได้เปนใหญ่ในทวิปทั้ง ๔ นั้นก็ดี "เทวรชฺชมฺปิ ทิพฺเพสุ" บุทคลอันเปนมนุษย์ได้ไปเสวยสมบัติทิพในเทวโลก เหมือนพระยาสักมันทาตุราชนั้นก็ดี บุทคลอันจุติจากมนุษยโลกแล้ว ได้ไปเปนเทวราชเปนใหญ่ในเทวโลกนั้นก็ดี สมบัติทั้งปวงนี้บุทคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือกองบุญ ใช่แต่เท่านั้นบุญนิธินี้ ย่อมให้สำเร็จผลตลอดจนพระโลกุตรสมบัติ อาไศรยวารพระบาฬีดังนี้ แลซึ่งได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ ก็จัดได้ชื่อเปนไปด้วยกุศลราษีพระยารมิได้บำเพ็ญมาแต่ในกาลปางก่อน

แก้ข้อ ๒

ประการหนึ่ง ซึ่งทรงพระปริวิตกปรารภถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง ถึงว่ายังไม่ควรที่จะเสด็จสวรรคต แลด่วนเสด็จสวรรคตล่วงไป พระบรมราชประยูรวงศานุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเปนอาทิ ก็ยังไม่ควรจะเสด็จทิวงคต ไฉนจึงเสด็จทิวงคตล่วงไป แลข้าพระบาทบริจาฝ่ายใน แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวงฝ่ายน่าก็ยังไม่ควรที่จะลาล่วงลับไป เหตุไฉนจึงถวายบังคมลาล่วงลับไป แลราชพาหนะทั้งปวงเล่าก็ยังไม่ควรที่จะล่วงลับไปก็ดี

ข้อนี้อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เปนไปด้วยอำนาจผลแห่งอกุศลกรรมของท่านที่มีมาแล้วในกาลก่อน อาไศรยวารพระบาฬีในคัมภีร์พระสารสังคหะแลทศศีลว่า "ปาณาติปาโต ฯลฯ ปาณาติปาตสฺส

วิปาโก" ความว่า บุทคลผู้ใดกระทำปาณาติบาตกรรม บุทคลผู้นั้นเมื่อได้มาเกิดเปนมนุษย์นั้น เศษบาปเปนกรรม ๔ ประการคือ อุปปีฬกะกรรม ๑ อุปัจเฉทกะกรรม ๑ ชนกะกรรม ๑ อุปัตถัมภกะกรรม ๑ เปน ๔ อุปปีฬกะกรรมนั้น เปนพนักงานที่จะเบียดเบียฬสัตวให้ยากลำบากเวทนา อุปัจเฉทกะกรรม เปนพนักงานที่จะเข้าไปใกล้ ได้โอกาศแล้วก็จะตัดซึ่งชีวิตินทรีย์แห่งสัตวให้ขาด ชนกะกรรมเปนพนักงานที่จะยังสัตวให้อุบัติบังเกิดในที่ชั่วต่ำช้า อุปัตถัมภกะกรรม เปนพนักงานที่จะอุปถัมภ์ค้ำชูอุดหนุนสัตวให้ได้ทุกข์ได้ยาก ให้ได้ความลำบากเวทนามีประการต่าง ๆ ไม่รู้แล้ว กรรมทั้งหลายให้ผลให้เปนบุทคลมีอายุสั้นพลันมรณภาพแต่ในปฐมไวยแลมัชฌิมไวย "ปิเยหิ มนาเปหิ วิโยโค" กรรมที่กระทำไว้วิโยคพลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันเปนที่รักแลเปนที่ยังจิตรให้เจริญก็เพราะปาณาติบาต ใช่แต่เท่านั้น ปาณาติบาตนี้มีโทษมากอยู่ สมเด็จพระบรมครูตรัสเทศนาแก่ศุภมานพ ในศุภสูตรในคัมภีร์พระมัชฌิมนิกายอุปริปัณณาสว่า "มาณว" ดูกรศุภมานพ "มนุสฺสา" อันว่ามนุษย์ทั้งหลาย "กมฺมสฺสกา" มีกรรมเปนของแห่งตน "กมฺมทายาทา" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเปนทรัพย์แห่งตน "กมฺมโยนิ" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเปนกำเนิดแห่งตน "กมฺมพนฺธุ" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเปนเผ่าพันธุญาติแห่งตน "กมฺมปฏิสรณา" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเปนที่พึ่งแห่งตน มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดมามีอายุสั้นพลันมรณภาพแต่ประถมไวยมัชฌิมไวยนั้น ก็เพราะกระทำปาณาติบาตกรรม ฆ่าสัตวตัดชีวิตในปุริมภพ

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา ย่อมมากไปด้วยโรคาพยาธิมักป่วยมักไข้นั้น "วิเหฐนชาติกา" เพราะเหตุเบียดเบียฬสัตวกระทำให้สัตวลำบากป่วยเจ็บ กระทำทัณฑกรรมต่าง ๆ "อทยาปนฺนา" ไม่เอ็นดูสัตวในปุริมภพนั้น

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา "ทุพฺพณฺณา" มีสีสันพรรณอันเศร้าหมองนั้น ก็เพราะเหตุมีความโกรธมากในปุริมชาตินั้น

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา "อปฺเปสกฺขา" มีศักดานุภาพน้อยนั้นก็เพราะเหตุผูกจิตรอิจฉาฤศยาประทุษฐร้ายในลาภสักการครุการมานนะวันทนะบูชาแห่งชนทั้งหลายอื่นในปุริมภพ

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา มีสมบัติพัศถานน้อยนั้น ก็เพราะเหตุมิได้ให้ซึ่งเข้าแลน้ำวัตถายานมาลาคันธะวิเลปนะ แก่สมณะแลพราหมณ์ในปุริมภพ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา มีตระกูลอันต่ำช้านั้น ก็เพราะเหตุไม่มีคารวะเปนคนกระด้างด้วยมานะ ไม่มีคารวะบิดามารดา สมณะพราหมณ์ แลพระอุปัชฌาย์อาจารย์แลผู้เฒ่าผู้แก่ ควรจะบูชาก็ไม่บูชา ในปุริมชาตินั้น

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "ทุปฺปญฺโญ" เปนคนโง่เง่าเฉาโฉดหาปัญญามิได้นั้น เพราะเหตุไม่ไต่ถามซึ่งอรรถธรรมแก่สมณะแลพราหมณาจารย์ท่านเปนผู้นักปราชญ์ว่า "กึ ภนฺเต กุสลํ" ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ จะกระทำเปนประการใด จึงจะเปนบุญเปนกุศล "กึ อกุสลํ" กระทำเปน

ประการใดจึงเปนบาปเปนอกุศล จะได้ไต่ถามดังนี้ก็หามิได้ กระทำแต่อกุศลกรรมในปรีมชาตินั้น ครั้นเกิดมาในชาตินี้จึงหาบุญญาบมิได้ สมเด็จพระศาสดาตรัสพระสัทธรรมเทศนาในอกุศลราษี มีปาณาติบาตเปนต้น แก่ศุภมานพยุติลงเพียงนี้

สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนา "ปาณาติปาตาเวรมณี" ในกุศลราษีมีเว้นจากปาณาติบาตเปนต้น ต้องเข้าในข้อที่ทรงพระปริวิตกว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดจึงจะมีพระชนมชีพยืนนั้น แก่ศุภมานพว่า "มาณว" ดูกรศุภมานพ "ทีฆายุโก" บุทคลที่มีอายุอันยืนนั้น ก็เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตวตัดชีวิตสันดานมากไปด้วยเมตตากรุณา "ทยาปนฺโน" อนุเคราะห์เอ็นดูสัตว เห็นสัตวต้องไภยได้ทุกข์แล้ว ก็คิดอ่านปลดเปลื้องให้พ้นจากมรณภาพด้วยอุบายอันเปนธรรมปราศจากโทษปราศจากบาป

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "อปฺปาพาโธ" มีความศุขมากไม่อาพาธป่วยไข้ ปราศจากทุกข์โศกโรคไภยนั้น "อวิเหธกชาติโก" เพราะเหตุที่ไม่เบียดเบียฬสัตว ไม่กระทำให้สัตวทั้งปวงได้ความลำบากสันดานมากไปด้วยหิริ แลโอตัปปในปรีมชาติปรีมภพ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมาแลมากด้วยญาติมากด้วยสมบัติพัศถาน มิได้ยากมิได้จน เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลอทินนาทาน ไม่ฉกไม่ลักไม่ช่วงไม่ชิงไม่ฉ้อไม่ตระบัดเอาทรัพย์อันเจ้าของหวงแหนรักษา อนึ่งก็มีใจศรัทธาอุสาหะบำเพ็ญทาน ทรมานจิตรตระหนี่เสียได้

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา มีบุตรภรรยาว่าง่ายสอนง่ายตั้งอยู่ในถ้อยคำ มิได้กระทำให้เคืองให้แค้น มีแต่จะแสวงหาประโยชน์มาให้ แต่ใจก็มิได้ส่งไปในภายนอก ได้บุตรภรรยาที่ดี ๆ อย่างนี้ เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลกาเมสุมิจฉาจารไว้เปนอันดี มิได้ประมาทในปุริมชาติ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมามีตบะเดชะมาก จะว่ากล่าวสิ่งใดชนทั้งปวงบมิอาจฝ่าฝืนเกินเลยได้ ชนทั้งหลายนับถือเชื่อฟังตั้งอยู่ในถ้อยคำนั้นด้วยอำนาจกุศลที่รักษาศีลมุสาวาทไว้ในชาติหนหลัง ในปุริมภพนั้นถือความสัตย์ปราศจากมายา กุศลนั้นติดตามมาอำนวยผล เกิดมาจึงมีตบะเดชะมีสง่า มีวาจาประสิทธิประสาท ชนทั้งหลายบมิอาจจะล่วงจะเกินได้

บุทคลที่เปนนักปราชญ์มีสติสัมปชัญญะ บริบูรณ์ด้วยหิริแลโอตัปปะ มาตรว่าแก่ชราก็หาฟั่นหาเฟือนไม่ เปนคนดีมีสติมาก มิได้รู้เปนใบ้เปนบ้านั้น ด้วยกุศลที่รักษาศีลสุราเมรัยไว้ในปุริมภพ

ตกว่าสรรพสัตวในโลกสันนิวาศจะชั่วจะดีจะมีจะยากจะได้เสวยศุขแลทุกข์นั้น แล้วด้วยกุศลแลอกุศลประชุมแต่ง

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "มหาปญฺโญ" เปนบุทคลมีปัญญามากเฉลียวฉลาด ก็เพราะกุศลที่ตนไม่ประมาท มีคารวะเคารพแก่สมณะพราหมณาจารย์ท่านผู้เปนปราชญ์ "ปริปุจฺฉิตา" ไต่ถามว่า "กึ ภนฺเต กุสลํ" ข้าแต่พระผู้เปนเจ้า จักกระทำเปนประการใด จึงจะเปนบุญเปนกุศล "กึ อกุสลํ" กระทำเปนประการใด จึงเปนบาปเปนอกุศล

" กึ สาวชฺชํ" กระทำเปนประการใด จึ่งประกอบไปด้วยโทษ " กึ อนาวชฺชํ" ทำเปนประการใด จึ่งจะไม่มีโทษ อุสาหะได้ถามแล้วก็ปรนิบัติตามคำสอน แต่ในปุริมชาติ ครั้นเกิดมาชาตินี้ จึ่งมีสติแลปัญญาปรีชาญาณอันประเสริฐ

สมเด็จพระทศพลญาณตรัสประทานพระสัทธรรมเทศนาด้วยบุทคลอันกระทำซึ่งปัญจพิธเวรกรรมทั้งห้า แล้วตรัสเทศนาด้วยบุทคลอันเว้นจากปัญจพิธเวรกรรมทั้งห้า แก่ศุภมานพจบลงแล้ว ศุภมานพได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ถวายวิสัชนาโดยสังเขปกถาในศุภสูตรยุติลงแต่เพียงนี้

แก้ข้อ ๓

อนึ่งซึ่งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เปนต้นว่าทานแลศีลสดับพระสัทธรรมเทศนาแล้วแลทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้น แด่สมเด็จพระประยูรวงศานุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง เปนต้น แลให้ทั่วไปแก่สรรพสัตวทั้งปวง แลพระราชกุศลซึ่งทรงแผ่ให้ บมิอาจป้องกันรักษาซึ่งพระประยูรวงศานุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง เปนต้นไว้ได้ ด้วยอำนาจอกุศลมาตาปิตุฆาฏกรรมมีกำลังกล้า เปนกรรมาวรณ์ป้องกันซึ่งกุศลทั้งปวงเสียได้นี้อย่างหนึ่ง จะป่วยกล่าวไปไยถึงโลกิยบุถุชนเล่า จนแต่พระอริยบุทคลอันประเสริฐ คือพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า สำเร็จซึ่งสาวกบารมีญาณ เปนบรมอรรคสาวกเบื้องซ้ายแล้ว เมื่ออกุศลคือมาตาปิตุฆาฏกรรมที่พระผู้เปนเจ้ากระทำไว้ในกาลก่อนนั้นมีกำลังกล้า โจรทั้งหลาย ๕๐๐ มา

เข้าแวดล้อมซึ่งวัสนสถานที่อยู่ของพระผู้เปนเจ้าไว้ พระมหาโมคคัลลานเถรรู้ว่าโจรมาล้อมไว้แล้ว พระผู้เปนเจ้าก็ออกโดยช่องดาลไป วันนั้นโจรทั้งหลายไม่พบแล้ว ไปวันอื่นโจรทั้งหลายก็ไปล้อมเข้าไว้อีก พระผู้เปนเจ้าก็ทำลายปริมณฑลช่อฟ้าเหาะไป "เอวํ เต โจรา" โจรทั้งหลายพากันไปแวดล้อมดังนั้นสิ้น ๒ เดือน แล้วก็กระทำอันตรายท่านไม่ได้ ครั้นล่วงเข้าในเดือนเปนคำรบ ๓ พระผู้เปนเจ้าก็รู้ว่า มาตาปิตุฆาฏกรรมนำโจรทั้งหลายมา พระผู้เปนเจ้าก็ไม่หลีกหนี โจรทั้งหลายก็จับพระผู้เปนเจ้าแล้ว ก็ประหารพระผู้เปนเจ้าให้แหลก เหลืออยู่แต่พระธาตุประมาณเท่าเมล็ดเข้าสาร "ฌานเวเธน กิรํ กตฺวา" พระผู้เปนเจ้าก็ผูกพันพระกายให้มั่นด้วยเชือกกล่าวคือฌาณ มาถวายมนัสการสมเด็จพระทศพลญาณ แล้วกลับไปปรินิพพานในฐานที่นั้น อาตมภาพนำมาถวายวิสัชนาเพื่อจะให้ทรงทราบว่าอกุศลกรรมมีกำลังกล้า

พระมหาโมคคัลลานเถรนี้ ได้ที่เอตทัคว่าเลิศว่าประเสริฐข้างฤทธิ์แล้ว พระผู้เปนเจ้าก็ไม่เอาฤทธิ์มาป้องกันโจร คือมาตาปิตุฆาฏกรรมได้ สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าก็เปนอรรคบุทคลอันเลิศยอดโลกแล้ว ก็ยังไม่เอาพระพุทธานุภาพเจ้าไปช่วยพระมหาโมคคัลลาน ป้องกันโจรคือมาตาปิตุฆาฏกรรมได้ จะป่วยกล่าวไปไยกับด้วยโลกิยบุถุชน วัตถุนี้อยู่ในคัมภีร์พระธรรมบท

แก้ข้อ ๔

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า จะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระชนม์ยืนพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา พระประยูรวงศานุวงศ์

นั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า แต่ชั้นพระวิสาขามหาอุบาสิกา ท่านมีอายุยืนพร้อมด้วยประยูรวงศาคณาญาติแล้ว ไฉนเล่านางสุทัตติกุมาริที่พระวิสาขาตั้งไว้ให้เปนไวยาวัจกร สำหรับปรนิบัติพระสงฆ์ที่เข้าไปฉันในเรือนวันละ ๒๐๐๐ นั้น นางสุทัตติปรนิบัติพระสงฆ์มาไม่สู้ช้าสู้นาน อกุศลของนางสุทัตติที่กระทำไว้ในปุริมภพนั้น เปนอุปเฉทกะกรรมเข้าตัดเอาชนมชีพของนางสุทัตตินั้นให้ขาดเด็ดไปแต่ในประถมไวย กุศลที่นางสุทัตติกระทำในปัจจุบันชาติก็ช่วยชีวิตรนางสุทัตติไม่ได้ กุศลของพระวิสาขาก็บริบูรณ์ ก็ไม่อาจจะช่วยชนมชีพแห่งนางสุทัตติได้ บุตรนัดดาคณาญาติที่มีอายุยืนอยู่พร้อมเพรียงกันกับด้วยนางวิสาขานั้น ก็เพราะกุศลที่ตั้งอยู่ในวัตรปรนิบัติ มีศรัทธาเชื่อลงในคุณแห่งพระศรีรัตนไตร บำเพ็ญทานตั้งอยู่ในบัญจางคิกศิล แลพระอัษฎางคิกศิลาจารวัตรปรนิบัติเสมอด้วยพระวิสาขามาแต่ในปุริมชาติ จึ่งมีชนมชีพอายุยืนอยู่พร้อมด้วยพระวิสาขา "กาเรตฺวา" นางให้ชนทั้งหลายกระทำการฌาปนกิจแห่งนางสุทัตติแล้ว "อสกฺโกนฺติ" นางบมิอาจดำรงซึ่งความโศกไว้ได้ "ทุกฺขิ ทุมฺมนา" นางเสวยซึ่งทุกข์โทมนัศไปยังสำนักนิ์แห่งพระศาสดา นางถวายนมัสการสมเด็จพระทศพลญาณแล้ว นั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นั้น สมเด็จพระศาสดามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรนางวิสาขาไฉนจึ่งมานั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นี้ พระวิสาขากราบทูลว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ทรงพระเจริญ "วตฺตสมฺปนฺนา" นางสุทัตติหลานสาวเกล้ากระหม่อม ประกอบด้วยวัตรปรนิบัติ เปนที่พึ่งแก่พระสงฆ์

ทั้งหลาย ยัดนี้นางวิโยคพลดพรากจากเกล้ากระหม่อมไปแต่ในประถมไวย เกล้ากระหม่อมจึ่งมีความโศกาไลยอยู่ในนางสุทัตติดังนี้ พระวิสาขามหาอุบาสิกานี้ ก็มีพระบารมีบริบูรณ์ ได้พระโสดาวัตตาภิรัตมาแต่พระนางมีชนมชีพได้ ๗ ปี นางก็เสวยขีบวิปโยคทุกข์ดังนี้ ถึงมาตรว่าจะเปนไปพร้อมด้วยพระประยูรวงศานุวงศ์บริบูรณ์ เหมือนนางวิสาขาก็ดีก็ไม่พ้นจากที่เสวยขีบวิปโยคทุกข์

แม้มิได้ยุติด้วยธรรมกถาอะธิบาย โวหารในข้อใดข้อหนึ่งก็ดี ขอเดชะพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระขันติคุณ จงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอไภยแก่อาตมภาพ ผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๖

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

ว่าด้วยสามัคคีรสจะมีคุณประการใด

แก้พระราชปุจฉาที่ ๖

ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๑๙๑ อุศภสังวัจฉรนักษัตรเอกศก เหมันตฤดูมฤคเศียรมาศกาลปักษ์ นวมีดฤถิสุริยวารปริจเฉทกาลกำหนด อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพนรัต กรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระพรหมมุนี พระเทพโมลี ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคล พระชนมะศุขทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ด้วยทรงพระราชรำพึงถึงสังสารภัยอันจะบังเกิดมีแก่สรรพสัตวอันยังเกิดในสังสารภพ เหตุปราศจากสามัคคีรสซึ่งกันแลกัน แลเหตุที่เปนสามัคคีรสนั้นจะมีคุณประการใด แลมิได้เปนสามัคคีรสนั้นจะมีโทษประการใด อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวงรับพระราชทานค้นดูพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ พบพระบาฬีในพระคัมภีร์ทีฆนิกายมหาวรรคแลอังคุตตรนิกายสัตตกนิบาตว่า สมเด็จพระสัพพัญญูผู้ทรงสวัสดิภาคเสด็จสำราญพระอิริยาบถอยู่ในคิชฌกูฏบรรพตารามมหาวิหาร "เตน โข ปน สมเยน ราชามาคโธ อชาตสตฺตุ เวเทหิปุตฺโต" ครั้งนั้นสมเด็จบรมขัตติยาธิราชมาคธาธิบดี อชาตสัตตุเวเทหิราชโอรสมีพระราชหฤทัย จะใคร่ยกพลจตุรงคทวยหารไปกระทำยุทธนาการ กับ

ด้วยกระษัตริย์ลิจฉวีราชณกรุงไพสาลี ด้วยมีพระกระมลหฤทัยผูกพันธ์พยาบาท แล้วทรงพระราชดำริห์ เห็นว่ากระษัตริย์ลิจฉวีราษฎร์มากถึงเจ็ดพันเจ็ดร้อยเจ็ดพระองค์ พร้อมกันดำรงไอสุริยราชสมบัติ รักษาสกลอาณาเขตรแว่นแคว้นวัชชีชนบท บริบูรณ์ด้วยจตุรงคโยธาพลาหาญเปนอันมาก อันจะยุทธนาการเอาไชยชำนะเปนอันยากยิ่งนัก ควรอาตมาจะคิดด้วยนักปราชญ์อันกอปรด้วยปัญญา แสวงหาอุบายซึ่งจะได้ไชยชำนะโดยง่าย นามชื่อว่าผู้มีปัญญาอันประเสริฐในโลกนี้ ผู้ใดจะเสมอด้วยสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้านั้นยมิได้มี ผิฉนั้นอาตมาจะใช้ให้ราชบุรุษออกไปนมัสการพระบาทยุคล ทูลถามเหตุอันจะมีไชยชำนะแก่กระษัตริย์ลิจฉวีราษฎร์ทั้งปวง เมื่อทรงพระราชดำริห์ฉนี้แล้ว ก็ตรัสใช้วัสสการพราหมณ์มาคธะมหาอำมาตย์ให้ออกไปกราบทูลสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตามกระแสพระราชปริวิตกนั้น สมเด็จพระบรมครูได้ทรงสดับแล้ว จะได้ตรัสตอบแก่วัสสการพราหมณ์หามิได้ มีพระพุทธฎีกาตรัสประภาษถามพระอานนทเถรเจ้าอันนั่งเฝ้าอยู่งานพัดว่า "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชิ อภิณฺหสนฺนิปาตา สนฺนิปาตพหุลาติ" ดูกรสำแดงอานนท์ท่านยังได้สดับแลฤๅ ว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลายพร้อมกันมาสู่ที่ประชุมเนือง ๆ คือวันละสามครั้งมิได้คิดรังเกียจกังขา ว่าวันวานนี้ประชุมกันแล้ว แลวันนี้จะประชุมกันอีกเพื่อประโยชน์อันใดเล่า มิได้คิดดังนี้ แลมาสู่ที่ประชุม ได้ชื่อว่ามากไปด้วยสโมสรสันนิบาต อรรถา

ธิบายว่าบรมขัตติยราชมาตยาธิบดีทั้งหลาย เบื้องว่ามิได้มาประชุมกันเนือง ๆ ก็ยมิได้สดับข่าวสารร้ายแลดี อันยอกมาแต่นิคมคามนครขอบเขตรประเทศต่าง ๆ ว่าเกิดศึกแลเกิดโจรเปนต้น ฝ่ายว่าปัจจามิตรหมู่โจรทั้งหลาย รู้ข่าวว่าบรมกระษัตริย์ประมาทมิได้เอาพระไทยใส่ระวังขอบขันธสีมา ก็จะพากันกำเริบยกมารบราญชนบทแว่นแคว้น ให้พินาศฉิบหายเนือง ๆ อันว่าเหตุอันเสื่อมจากพระราชเกียรติยศ ก็จะปรากฎมีแก่บรมกระษัตริย์ด้วยประการดังนี้

อนึ่งเบื้องว่ากระษัตริย์แลเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย มาสู่สโมสรสันนิบาตเนือง ๆ ก็จะได้สดับประพฤติเหตุนั้น ๆ แล้วจะได้จัดแจงพยุหโยธาทหารส่งไปปราบปรามปัจจามิตรหมู่ปัจจนึก เหล่าฆ่าศึกแลโจรทั้งหลาย รู้ว่าบรมกระษัตริย์มิได้ประมาทแล้ว ก็จะเกรงพระเดชานุภาพปลาสนาการไป มิได้มารันทำย่ำยีนิคมสีมาพระราชอาณาเขตร อันว่าความเจริญพระราชเกียรติยศ ก็จะปรากฎมีแก่บรมกระษัตริย์ ด้วยอานิสงส์สามัคคีรสธรรมดังนี้ ดูกรอานนท์อันว่าอภิณหสันนิบาตนี้ ชื่อว่าอัปปริหานิยธรรมเปนประถม กระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤาประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต วชฺชี อภิณฺหสนฺนิปาตา ภวิสฺสนฺติ สนฺนิปาตพหุลาติ" พระอานนทเถรเจ้ากราบถวายนมัสการรับพระพุทธฎีกา ว่าข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่าอภิณหสันนิบาตนี้ ข้าพระบาทได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท วชฺชี อภิณฺหสนฺนิปาตา ภวิสฺสนฺติ สนฺนิปาตพหุลา

วุฑฺฒิเยว อานนฺท วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา โน ปริหานีติ" จึงมีพระพุทธบริหารดำรัสว่า ดูกรสำแดงอานนท์ อันว่าภิณหสันนิบาตนี้ กระษัตริย์วัชชีราชฐียังประพฤติอยู่ตราบใด อันว่าไชยวุฒิมงคลก็จะปรากฎมีแก่ชาวพระนครไพสาลี มิได้มีความฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ สมคฺคา วชฺชิกรณียานิ กโรนฺตีติ" ดูกรสำแดงอานนท์ท่านยังได้สดับแลฤๅว่ากระษัตริย์ขัติยามาตย์ณกรุงไพสาลีวัชชีชนบท มาสู่สโมสรสมาคมพร้อมกัน แลจะอยู่จะไปก็พร้อมกัน จะมีกิจการสิ่งใดก็พร้อมเพรียงกัน อรรถาธิบายความว่า นครอันใดเบื้องว่าให้ตีกลองไชยเภรีบอกสำคัญให้ประชุมพร้อมกัน แลผู้อธิบดีทั้งหลาย คือขัติยเสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อย ได้ยินเสียงกลองสำคัญแล้ว แลมิได้มาบอกบิดเบือนโดยอสัจมิใช่เจ็บว่าไข้เจ็บ มิได้มีกิจธุระว่ามีกิจธุระ มีอาการกำเริบแปรปรวนฉนี้ คามนครนั้นจะได้ชื่อว่าประชุมพร้อมกันโดยสามัคคีรสธรรมนั้นหามิได้ แลประเพณีในกรุงไพสาลีนี้ เบื้องว่าผู้อธิบดีมีตนว่าขัติยมหาอำมาตย์ เมื่อได้ยินเสียงกลองสันนิบาตสัญญาแล้ว แม้ว่าบริโภคอาหารแลประดับกายนุ่งห่มผ้าแลกระทำกิจการอันใดยังมิได้สำเร็จก็ดี ก็ย่อมละกิจนั้นเสียก่อน รีบมาสู่ที่สันนิบาตพร้อมกัน อาการดังนี้ได้ชื่อว่าประชุมพร้อมกันเปนอันดี ประการหนึ่งเมื่อประชุมพร้อมกันแล้ว แลมิได้อยู่ด้วยกันในที่เดียว ก็ได้ชื่อว่ามิได้อยู่คิดกิจราชการพร้อมกัน เบื้องว่าผู้อธิบดีทั้งหลายประชุมกันคิดราชการอยู่ ถ้าบังคับให้ผู้ใดไปจากที่ประชุม

ผู้นั้นก็จะมีความคำริห์โทมนัศว่าอาตมานี้ท่านมิได้นับถือ ท่านได้ฟังแต่พาหิระกะถาความภายนอก ยัคนี้ท่านจะคิดกันเปนข้อคุยห์รหัยภายในแล้วจึงใช้ให้เรามาเสีย และจะคำริห์แตกร้าวจากกันดังนี้ เหตุฉนั้นจึงประชุมอยู่คิดกิจราชการพร้อมกัน ประการหนึ่งถ้าได้ทรายข่าวว่านครคามเขตรประเทศอันใดเกิดศึกเกิดโจรขึ้น ผู้อธิบดีทั้งหลายปฤกษากันว่าผู้ใดอาจไปปรายปรามรำงับอริภัยโจรภัยครั้งนี้ได้ บรรดาอธิบดีซึ่งประชุมกันในที่นั้นมิได้รังเกียจเคียดกัน ต่างตนชิงกันว่าขึ้นก่อนว่าข้าพเจ้าจะไปรำงับเองดังนี้ ได้ชื่อว่าออกพร้อมกัน ประการหนึ่งเบื้องว่าอธิบดีองค์หนึ่ง มีปลิโพธกังวลคืองานการแลป่วยไข้จะมาสู่ที่ประชุมมิได้ แลท้าวพระยาเสนามาตย์ทั้งหลายอันเศษ จะได้เบาความใช้แต่บุตรนัดดาไปเยี่ยมเยือนช่วยทำกิจการงานนั้นหามิได้ ชวนกันไปเยี่ยมเยือนด้วยตนเอง เปนสหายร่วมศุขทุกข์โรคภัยกิจการกังวลด้วยกัน เปนอันหนึ่งอันเดียวกว้ยสามัคคีรสธรรมดังนี้ ได้ชื่อว่าสมรรคสันนิบาต จัดเปนอัปปริหานิยธรรมเปนคำรบ ๒ แลกระษัตริย์วัชชีราษฐทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต วชฺชี สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ" พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันว่าสมรรคสันนิบาตนี้ ข้าพระองค์ได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราษฐทั้งหลายยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราษฐทั้งหลายยังประพฤติในสมรรคสันนิบาตอยู่ตราบใด อันว่าวุฒิไชยมงคลก็จะปรากฎมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้มีความพินาศฉิบหาย

สิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทนฺติ ยถา ปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชิธมฺเม สมาทาย วตฺตนฺตีติ" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅ ว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลายมิได้บัญญัติขึ้นใหม่ซึ่งราชบัญญัติอันมิได้มีมาแต่ก่อน แลมิได้ตัดรอนเสียซึ่งราชบัญญัติอันโบราณกระษัตริย์ตั้งไว้ แลสมาทานประพฤติในวัชชีธรรมประเพณีโดยอันควรตามโบราณราชกระษัตริย์บัญญัติไว้แต่ก่อนนั้น ได้ชื่อว่ายถาบัญญัติธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมคำรบ ๓ แลกระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลายยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต" พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่ายถาบัญญัติธรรมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับว่า กระษัตริย์วัชชีราชฐยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลาย ยังประพฤติในยถาบัญญัติธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยมงคลวัฒนาการก็ปรากฎมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้มีภัยพินาศ สิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี เย เต วชฺชีนํ วชฺชี–มหลฺลกา เต สกฺกโรนฺติ ครุกโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺติ เตสญฺจ โสตพฺพํ มญฺญนฺตีติ" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅว่า กระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลายย่อมกระทำสักการบูชาคารวะยำเยงนับถือ สดับถ้อยคำแห่งกระษัตริย์ผู้เฒ่าผู้แก่สั่งสอน แลประพฤติตามโอวาทแห่งพฤฒิราชสกูล ได้ชื่อว่ามหัลลกะสักการครุธรรม จัดเปนอัปปวิหานิย

ธรรมคำรบ ๔ แลกระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต" พระอานนท์ก็เฉลยพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่ามหัลลกะสักการครุธรรมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลาย ยังประพฤติในมหัลลกสักการครุธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยวัฒนมงคลก็จะปรากฎมีแก่ชาวนครไพสาลี ยมิได้มีความฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี ยา ตา กุลิตฺถิโย วา กุลกุมาริโย วา ตา น โอกฺกสฺส ปสยฺห วาเสนฺตีติ" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลาย ยมิได้ข่มเหงฉุดคร่าซึ่งสัตรีแม่เรือนในสกูล แลกุมารีอันเปนธิดาแห่งสกูล อันเปนที่รักมาไว้ในราชนิเวศน์แห่งตน ได้ชื่อว่านปสัยหธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมเปนคำรบ ๕ แลกระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต" พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่านปสัยหธรรมนี้ ข้าพระองค์ได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราชฐทั้งหลายยังประพฤติในนปสัยหธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยวุฒิมงคลก็จะปรากฎมีแก่ชาวนครไพสาลีมิได้พินาศฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี ยานิ ตานิ อพฺภนฺตรานิ เจว พาหิรานิ จ ตานิ สกฺกโรนฺติ ครุกโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺติ เตสญฺจ

ทินฺนปุพฺพํ กตปุพฺพํ ธมฺมิกํ พลึ โน ปริหาเปนฺตีติ" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅ ว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลายย่อมกระทำสักการเคารพ นับถือบูชาซึ่งเจดียฐาน คือเทวสถานอันเปนที่สถิตย์แห่งภูมเทพารักษ์ทั้งหลายอันรักษาพระนคร ทั้งภายในภายนอกพระนคร แลถวายซึ่งพลีกรรมทั้งสองประการ คืออามิศพลีหนึ่ง ธรรมพลีหนึ่ง แลอามิศพลีนั้น คือถวายซึ่งเครื่องกระยาสังเวยบูชาต่าง ๆ ธรรมพลีนั้นคือกระทำการกุศลมีถวายบิณฑบาตทานแลธรรมสวนะเปนอาทิ อุทิศผลเป่นธรรมบรรณาการ ถวายไปแด่เทพยดาทั้งหลาย ทั้งกลางวันกลางคืน ตามโบราณราชประเพณี เคยกระทำเคารพถวายมาแต่ก่อนบมิได้ลดเสื่อมเสียดังนี้ ได้ชื่อว่าเจดียสักการธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมคำรบ ๖ แลกระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต" พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่าข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันว่าเจดียสักการธรรมนี้ พระองค์ได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลาย ยังประพฤติในเจดียสักการธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยมงคลวัฒนาการ ก็จะปรากฏมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้พินาศฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชีนํ อรหนฺเตสุ ธมฺมิการกฺขาวรณคุตฺติ สุสํวิหิตา กินฺติ อนาคตา จ อรหนฺโต วิชิตํ อาคจฺเฉยฺยุํ อาคตา จ อรหนฺโต วิชิเต ผาสุํ วิหเรยฺยุนฺติ" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅว่ากระษัตริย์

วัชชีราษฎร์ทั้งหลาย ย่อมจัดแจงปกครองป้องกันรักษาเปนอันดี ในสมณะอรหันต์ทั้งปวงโดยยุติธรรม แลสมณะอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้เคยมาสู่แว่นแคว้นนั้น ก็ชวนกันมาสู่แว่นแคว้นเขตรขันธสีมา ที่มาอยู่แล้วนั้นก็สถิตย์อยู่เปนศุขโดยยถาผาสุกวิหารดังนี้ ได้ชื่อว่ารักขาวรณคุตติธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมคำรบ ๗ แลกระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลายยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด "สุตเมตํ ภนฺเต" พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคเจ้า อันว่ารักขาวรณคุตติธรรมนี้ ข้าพระองค์ได้สดับว่า กระษัตริย์วัชชีราษฎร์ยังประพฤติอยู่ "ยาว กีวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลาย ยังประพฤติในรักขาวรณคุตติธรรมนี้มีอยู่ตราบใด อันว่าไชยวัฒนะมงคลก็จะปรากฎมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้พินาศฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "เอวํ วุตฺเต วสฺสกาโร พฺราหฺมโณ มคธมหามตฺโต ภควนฺตํ เอตทโวจ" เบื้องว่าสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้ามีพระพุทธฎีกาบัณฑูรซึ่งอัปปริหานิยธรรมทั้งเจ็ดประการ ดังพรรณามาฉนี้ ฝ่ายวัสสการพราหมณ์มคธมหาอำมาตย์ ก็ทราบโดยนัยแห่งพุทธาธิบาย ด้วยอุบายปรีชาอันฉลาด จึงกราบทูลว่าข้าแต่สมเด็จพระโคดมบรมศาสดาจารย์เจ้า เบื้องว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎร์ทั้งหลายประพฤติได้ในอัปปริหานิยธรรมแต่สิ่งเดียว ก็อาจให้เจริญซึ่งไชยศิริสวัสดิมงคลปราศจากสรรพอันตรายได้ จะป่วยกล่าวเปนดังฤๅ ถึงประพฤติพร้อมทั้งเจ็ดประการนั้นเล่า แลกรุงอชาตสัตรุราชย่อมิอาจ

ยุทธนาการ เอาไชยชำนะแก่กระษัตริย์วัชชีราษฐได้ เท่าเว้นไว้แต่ประโลมด้วยพระราชสารสุนทรสามัคคีรส แลส่งไปซึ่งราชบรรณาการ โดยเลศอุบายให้วิสาสะไว้ใจนั้นประการหนึ่ง กับพยายามทำลายเสียซึ่งสมัคคสันนิบาต ให้เสียสโมสรสามัคคีธรรมแตกจากกันนั้นประการหนึ่ง จึงจะเอาไชยชำนะแก่กระษัตริย์วัชชีราษฐได้ แล้ววัสสการพราหมณ์ก็กราบถวายนมัสการลาสมเด็จพระสัพพัญญู กลับมากราบทูลแถลงแก่กรุงอชาตสัตรูราชบพิตร โดยกระแสบรมพระพุทธาธิบายนั้นทุกประการ แล้วทูลถวายอุบายแห่งตนให้สมเด็จบรมกระษัตริย์โกนสีสะแห่งตนให้สิ้นทั้งมวยผม แล้วอาสาไปทำลายสันนิบาตกระษัตริย์เมืองไพสาลี จะให้เสื่อมสูญเสียอปปริหานิยธรรม ส่วนกระษัตริย์วัชชีราษฐทั้งหลาย มิได้รู้ในเลศอุบายแห่งวัสสการพราหมณ์ ก็รับไว้ให้ประดิษฐานในที่วินิจฉยามาตย์ แลวัสสการพราหมณ์ ก็กระทำซึ่งวินิจฉัยกิจเที่ยงธรรมเปนอันดียิ่งนัก ลิจฉวีราษฐกุมารทั้งหลายก็มาเล่าเรียนศึกษาศิลปศาตรในสำนักนี้เปนอันมาก เบื้องว่าอาจารยคุณปรากฏแผ่ไปในนครไพสาลีแล้ว เมื่อจะคิดทำลายสมัคคสันนิบาต วันหนึ่งกระษัตริย์ลิจฉวีราษฐทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันแล้ว จะอุฎฐาการไปพร้อมกัน วัสสการพราหมณ์จึงเรียกพระยาลิจฉวีองค์หนึ่งไว้ แลพาไปสู่ที่ควรแห่งหนึ่ง แล้วถามว่าบพิตรกระทำกสิกรรมอยู่ฤๅ พระยาลิจฉวีองค์นั้นก็รับว่าข้าพเจ้ากระทำอยู่ จึงถามว่าบพิตรเทียมโคคู่ไถนา

ฤๅ ก็รับว่าข้าพเจ้าไถด้วยคู่โค เจรจาเท่านั้นแล้วก็ให้พระยาลิจฉวีองค์นั้นกลับไป พระยาลิจฉวีองค์อื่นเห็นดังนั้น ก็ถามว่าอาจารย์กล่าวสิ่งใดแก่ท่าน กระษัตริย์ลิจฉวีองค์นั้น ก็บอกตามที่ได้สนทนากับอาจารย์โดยจริง ผู้ถามนั้นก็มิได้เชื่อกล่าวว่า ท่านหาบอกโดยสัจไม่ แกล้งอำพรางเสีย แลกระษัตริย์ทั้งสองนั้นก็ผิดใจแตกจากกัน เพราะพราหมณ์กระทำให้อยู่มิพร้อมกันไปมิพร้อมกัน ครั้นอยู่มาวันอื่นพราหมณ์จึงเรียกกระษัตริย์ลิจฉวีองค์หนึ่งไว้ แล้วถามว่าบพิตรเสวยพระกระยาหารด้วยสูปพยัญชนะสิ่งใด พราหมณ์ถามเท่านั้นแล้วก็ให้กลับไป ลิจฉวีกระษัตริย์องค์อื่น ถามดุจหนหลัง ก็มิได้เชื่อแตกจากกัน สืบมาวันอื่นพราหมณ์ก็เรียกกระษัตริย์ลิจฉวีองค์อื่นไว้แล้วถามว่า ดังจะรู้มาเขาเล่าลือกันว่าบพิตรยากไร้เข็ญใจฤๅ กระษัตริย์องค์นั้นก็ถามว่าใครว่า พราหมณ์ก็บอกว่าพระยาลิจฉวีองค์โน้นว่า ครั้นสืบมาวันอื่นพราหมณ์ก็เรียกพระยาลิจฉวีองค์อื่นไว้เล่า แล้วถามว่าได้ยินเขาเล่าลือมาว่าบพิตรขลาดนัก มิได้แกล้วกล้าในการสงครามจริงฤๅ กระษัตริย์องค์นั้นก็ถามว่าผู้ใดว่าดังนี้ พราหมณ์ก็บอกว่าพระยาลิจฉวีองค์โน้น ๆ นินทาพระองค์แต่วัสสการพราหมณ์มคธมหาอำมาตย์พยายามกล่าวเปสุญวาทกถาว่ากระษัตริย์องค์นี้กล่าวโทษองค์โน้น ๆ กล่าวโทษองค์อื่นต่อ ๆ กันไปฉนี้ถึงสามปี จนกระษัตริย์ลิจฉวีราชฐทั้งหลายต่างพระองค์ก็ซึ่งเคียดพิโรธร้าวรานแตกจากสมัคสโมสรสามัคคีรสต่อกันแลกัน จนสององค์จะเดิรร่วมทางเดียวกันนั้นก็มิได้ แลมิได้มาสู่ที่ประชุมพร้อมเพรียงกันเหมือนแต่ก่อน จนสมเด็จพระเจ้าอชาตสัตรุราชได้โอกาศ

ยกพยุหโยธาทหารมาย่ำเหยียบทำลายล้าง กรุงไพสาลีวัชชีชนบทประเทศให้ถึงพินาศฉิบหาย เหตุเสียสมัคสโมสรสันนิบาตอัปปริหานิธรรม แลโทษที่ปราศจากสามัคคีรสนั้นมีดังนี้

อนึ่งมีพระบาฬีในคัมภีร์พระธรรมบทว่า ภิกษุทั้งหลายณเมืองโกสัมพี กระทำเฉลาะวิวาทหมายมั่นกันแลแตกออกเปนสองพวก คือธรรมกะถึกพวกหนึ่ง วินัยธรพวกหนึ่ง ครั้งนั้นสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าได้ทรงทราบแล้ว ก็มีพระพุทธฎีกาตรัสห้ามรำงับวิวาทาธิกรณ์ สำแดงซึ่งโทษอันปราศจากสามัคคีรสว่า ดูกรภิกษุสงฆ์ทั้งปวง นามชื่อว่าเฉลาะวิวาทหมายมั่นซึ่งกันแลกันดังนี้ ย่อมกระทำให้ปราศจากประโยชน์ถึงซึ่งความฉิบหาย ดุจนกไส้อันอาศรัยซึ่งกะละหะเหตุเปนมูล แลยังคชสารให้ถึงซึ่งสิ้นชีวิต แล้วมีพระพุทธบริหารนำมาซึ่งลัณฑุกิกะชาดกว่า

ในอดีตกาลสมเด็จพระบรมโพธิสัตวอุบัติยังเกิดเปนพระยาคเชนทรชาติ "ยูถปติ" เปนใหญ่กว่าฝูงช้างทั้งหลายประมาณแปดหมื่นเปนบริวารอาศรัยอยู่ในหิมวันตประเทศ ครั้งนั้นยังมีนางนกไส้ตัวหนึ่ง ฟักฟองอยู่ณกอไม้ในที่ทางสัญจรไปมาแห่งกุญชรชาติทั้งปวง ส่วนสกุณโปฎกทั้งหลายอันสถิตย์อยู่ในฟอง ครั้นถึงกาลบริณัตแล้วก็ทำลายกะเปาะฟองออกมา มีกายาพยพยังอ่อนอยู่ยังบมิอาจบินไปได้ ฝ่ายพระมหาสัตวแวดล้อมด้วยคชบริวารแปดหมื่น เที่ยวไปสู่ที่โคจรสถานมาบรรลุถึงประเทศที่นั้น ส่วนนางนกไส้กลัวว่าฝูงช้างจะย่ำเหยียบบุตรของอาตมา จึงประคองปีกกระทำอัญชลีขออะภัยแก่บุตรแห่งตน สมเด็จ

พระมหาสัตวก็ทรงพระการุญภาพ ยังสกุณโปฎกทั้งหลายให้สถิตย์เหนือบัฏฐิประเทศแห่งพระองค์ เบื้องว่าฝูงช้างทั้งหลายไปสิ้นแล้ว จึงกล่าวแก่นางนกไส้ว่ายังมีกุญชรชาติตัวหนึ่งร้ายกาจโทนเที่ยวอยู่แต่ผู้เดียว มิได้อยู่ในอำนาจอาตมาแลช้างนั้นจะมาในเบื้องหลัง ท่านจงวิงวอนขออภัยเพื่อสวัสดิภาพแก่บุตรท่านเถิด สั่งดังนี้แล้วก็ไปจากที่นั้น ครั้นคชผรุสชาติมาถึงที่นั้น นางนกไส้ก็วิงวอนคุจหนหลัง ช้างนั้นก็มิได้มีความกรุณา กระทำย่ำเหยียบบถียซัดสกุณโปฎกทั้งหลาย ให้ถึงกาลพินาศเปนจุณไปด้วยเท้าแห่งตน แล้วก็เปล่งศัพทสำเนียงโกญจนาทไปจากที่นั้น ฝ่ายนางนกไส้จับอยู่บนกิ่งไม้มีความพิโรธ จึงร้องคุกคามว่าดูกรช้างร้าย ท่านบันฤาเสียงรื่นเริงไป แต่ในกาลบัดนี้ก่อนเถิดงดอีกสองสามวันก็จะได้เห็นกำลังแห่งเรา แลท่านยมิได้รู้ว่ากำลังบัญญานี้มากกว่ากำลังกาย มาประมาทหมิ่นอาตมาว่ามีกายแลกำลังน้อย ตัวท่านกอปรด้วยโมหะอหังการว่ามีกายอันใหญ่มีกำลังมาก แลอาตมาจะยังท่านให้รู้ซึ่งญาณพละจงประจักษ์โดยแท้ เมื่อนางนกไส้กล่าวคุกคามดังนี้แล้ว อยู่มาสองสามวันจึงไปอุปถากแก่กาตัวหนึ่งแลกานั้นมีความยินดี จึงถามว่าท่านมีประโยชน์สิ่งใดเราจักช่วยให้สำเร็จ นางนกไส้ก็กล่าวว่าท่านจงช่วยจิกซึ่งจักษุทั้งสองแห่งเอกะจาริกกุญชรชาติตัวหนึ่งนั้นให้แตกทำลาย กานั้นก็รับธุระ นางนกไส้จึงไปอุปถากแก่แมลงวันตัวหนึ่งแล้ววิงวอนว่า เมื่อช้างตัวนั้นมีจักษุทำลายแล้ว ท่านจงช่วยถ่ายซึ่งฟองขังลงในจักษุทั้งสองแห่งทุษฐหัตถีนั้นจงได้

แลแมลงวันนั้นก็รับธุระ นางนกไส้จึ่งไปอุปถากแก่มัณฑกชาติตัวหนึ่ง แล้วก็วิงวอนว่า เมื่อเอกะจาริกะกุญชรชาติตัวนั้น มีจักษุอันธการแล้ว และจะไปแสวงหาน้ำบริโภคในกาลใด ท่านจงขึ้นไปสถิตย์เบื้องบนยอดบรรพตอันสูง แล้วเปล่งออกซึ่งศัพทสำเนียงอันดังในกาลนั้น แลช้างนั้นก็จะสำคัญว่ามีอุทกะวารีบนยอดเขา ก็จะบ่ายบันขึ้นไปบนภูเขา แล้วท่านจงกลับลงมากระทำบรรฤาเสียงณเชิงเขาเล่า จงช่วยธุระข้าพเจ้าด้วยประการดังนี้ มัณฑกชาตินั้นก็รับธุระแห่งนางนกไส้ ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง ฝ่ายว่ากานั้นก็ไปจิกซึ่งจักษุทั้งสองแห่งทุษฐหัตถนั้น ด้วยจะงอยปากแห่งตนให้ภินทนาการ ส่วนแมลงวันนั้นก็ไปถ่ายฟองขังลงในจักษุทั้งสองแห่งช้างร้ายยังปุฬุวะกะชาติหมู่หนอนให้ยังเกิดบ่อนกัดในกระบอกแห่งจักษุ แลช้างนั้นก็ถึงซึ่งทุกขเวทนากระหายน้ำเปนกำลังก็เที่ยวไปแสวงหาอุทกวารีจะบริโภค ส่วนว่ามัณฑกะชาติก็ขึ้นไปกระทำศัพทสำเนียงบนยอดเขา ช้างนั้นสำคัญว่ามีน้ำบนเขานั้นก็ย้ายบันขึ้นไปแลมัณฑกะชาติก็กลับลงมาร้องณเชิงเขาเล่า ช้างนั้นก็กลับบ่ายหน้าลงมาสู่เชิงเขา เพื่อประโยชน์จะแสวงหาน้ำ แลมีกายอันลำบากก็พลาดพลัดตกลงมาถึงซึ่งชีวิตพินาศด้วยกำลังบัญญาแห่งนางนกไส้ อันมีกายพละอันน้อย เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า นำมาซึ่งลัฏุกิกะชาดกอันมีในบัญจกะนิบาต สำแดงซึ่งวิวาทาธิกรณโทษ เหตุปราศจากสามัคคีรสธรรมด้วยประการดังนี้ แล้วก็มีพระพุทธฎีกาตรัสว่าดูกรสงฆ์ทั้งหลายท่านจงสมัคสโมสรพร้อมเพรียงกัน อย่าพึงวิวาทแก่

กัน อันว่าฝูงทิชาชาติสกุณะกระจาบทั้งหลายมากกว่าแสนในกาลก่อน ย่อมอาศรัยซึ่งวิวาทาธิกรณ์เปนมูลเหตุ แลถึงซึ่งชีวิตอันตรายเปนอันมาก แล้วนำมาซึ่งวัฏฏกะชาดกว่า

ในอดีตกาล สมเด็จพระบรมโพธิสัตวอุบัติบังเกิดในกำเนิดสกุณะกระจาบ มีบริวารประมาณพันหนึ่ง อาศรัยอยู่ในอรัญญประเทศ ครั้งนั้นยังมีนายวัฏฏกลุทธกะผู้หนึ่ง รู้ว่าฝูงนกกระจาบทั้งหลายประชุมกันอยู่ในที่นั้น จึงขึงซึ่งข่ายในเบื้องบนแล้ว ปกคลุมรวบรัดเอานกกระจาบทั้งสิ้น ใส่ลงในกระเช้าแล้วนำมาสู่เรือนแห่งตน แลขายเลี้ยงชีวิตด้วยมูลค่าแห่งนกนั้น อยู่มาวันหนึ่งสมเด็จพระมหาสัตวจึงกล่าวแก่บริวารทั้งปวงว่า พรานนกคนนี้กระทำให้ญาติแห่งเราถึงซึ่งพินาศฉิบหายเปนอันมาก อาตมารู้อุบายอันหนึ่ง อาจจะป้องกันมิให้พรานนกนี้จับเราทั้งหลายได้ จำเดิมแต่นี้ไปเบื้องว่าพรานนกขึงข่ายขึ้นไว้ในเบื้องบนแล้ว ท่านทั้งปวงจงพร้อมกันยกขึ้นซึ่งสีสะแลปีกทั้งสองช่วยกันสลัดข่ายให้ไปปกคลุมณกอไม้หนามแห่งหนึ่ง แลเราทั้งหลายก็จะพากันปลาศนาการไปได้ โดยเหฏฐาภาคภายใต้พ้นภยันตราย เมื่อสมเด็จบรมโพธิสัตวตรัสสั่งดังนี้ ฝูงนกกระจาบทั้งหลายก็รับคำว่าสาธุพร้อมกัน ครั้นรุ่งขึ้นเปนวันคำรบสอง พรานนกนำเอาข่ายมาขึงขึ้นเหมือนดังนั้น นกทั้งหลายก็กระทำตามนัยอุบายอันพระบรมโพธิสัตวสั่งแล้วก็พากันปลาศนาการไปได้สิ้น แลพรานนกนั้นแต่ปลดข่ายออกจากกอไม้หนามจนเพลาพลบค่ำ กลับไปสู่เคหสถานแต่กรรเช้าเปล่า แต่ดังนี้เปนหลายวัน ครั้นล่วงมาสองสามวัน นกกระจาบตัวหนึ่งลงสู่ที่โค

จรภูมิมิทันพิจารณาก็เหยียบลงซึ่งสีสะแห่งสกุณะชาติตัวอื่น แลนกตัวนั้นก็โกรธกล่าวว่า ผู้ใดมาเหยียบสีสะอาตมาดังนี้ นกผู้เหยียบนั้นก็บอกว่าอาตมามิทันพิจารณาเหยียบท่านลง เราขออภัยอย่าได้โกรธเราเลย นกตัวนั้นก็มิฟังยิ่งโกรธมากขึ้น ต่างตนวิวาทถุ้งเถียงซึ่งกันแลกันว่าท่านนี้สำคัญตนว่า ยกข่ายขึ้นได้ด้วยกำลังของท่านฤๅ แลนกทั้งหลายต่างตนก็แตกจากสามัคคีรส มิได้สมัคสโมสรกันเหมือนแต่ก่อน ต่างอวดอ้างว่ายกข่ายขึ้นได้ด้วยกำลังของตน ๆ เมื่อสมเด็จบรมโพธิสัตวเห็นดังนั้น ก็ดำริห์ว่าธรรมดาว่าวิวาทแตกร้าวกันดังนี้ จะได้มีความโสตถิภาพสวัสดีนั้นหามิได้ ย่อมจะมีแต่ความฉิบหายเปนแท้แลกาลบัดนี้นกทั้งหลายก็จะมิได้ยกข่ายขึ้นพร้อมกัน จะถึงซึ่งภัยพินาศเปนอันมาก พรานนกก็จะได้โอกาศกระทำพยันตราย แลอาตมามิควรที่จะอยู่ในประเทศที่นี้ เมื่อดำริห์ฉนี้แล้วก็พาแต่บริษัทที่สนิทของพระองค์ไปอาศรัยอยู่ในพนสณฑ์อันอื่น ส่วนว่าพรานนกก็มาขึงข่ายอีกเล่า ฝูงนกกระจาบทั้งหลายมิได้สมัคสมานพร้อมเพรียงกันเหมือนแต่ก่อน ต่างถือกำลังตนแล้วเคียดกัน ว่าท่านสิอวดอ้างว่ายกข่ายขึ้นจนขนสีสะร่วงหล่นลง แลกาลบัดนี้ท่านจงยกเถิด เราจะดูกำลังท่าน นกตัวอื่นก็ว่าท่านสิอวดอ้างว่ายกข่ายขึ้นจนขนปีกทั้งสองร่วงหล่นลง แลบัดนี้ท่านจงยกเถิดเราจะดูกำลังท่านบ้าง เบื้องว่านกทั้งหลายกล่าวเคียดกันให้ยกข่ายมิได้พร้อมกัน เหตุเสียสามัคคีรสแต่วิวาทมูลดังนี้ ส่วนว่าพรานนกก็ปกคลุมลงซึ่งข่ายรวบรัดเอาฝูงนกกระจาบทั้งหลายสิ้นด้วยกัน

ใส่ลงเต็มกรรเช้าใหญ่กลับมาสู่เคหสถานแห่งตน เมื่อสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านำมาซึ่งวัฏฏกะชาดก อันมีในเอกนิบาตดังนี้แล้วจึงมีพระพุทธบริหารดำรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าวิวาทาธิกรณโทษอันเปนเหตุทำลายเสียซึ่งสามัคคิรสธรรมนี้ ย่อมจะนำมาซึ่งความฉิบหาย จะได้มีความเจริญนั้นหามิได้ เมื่อมีพระพุทธฎีกาสำแดงซึ่งโทษอันปราศจากสามัคคิรสดังนี้แล้ว ลำดับนั้นเมื่อพระพุทธองค์จะสำแดง ซึ่งอานิสงส์แห่งสามัคคิรสธรรมสืบไป ก็นำมาซึ่งอดีตชาดก มีเนื้อความพิศดารในคัมภีร์มหาวรรคว่า "ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว พาราณสิยํ พฺรหฺม-ทตฺโต นาม ราชา อโหสิ" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ในกาลก่อนยังมีสมเด็จบรมขัตตยาธิบดี มีพระนามกรว่าพระเจ้าพรหมทัตรกาสิกราชบพิตร สถิตย์ในไอสุริยสมบัติณกรุงพาราณสีมีกาสิกะชนบทเปนแว่นแคว้น พระองค์บริบูรณ์ด้วยมหัพพละโยธา มหาโกษฐาคารธนะสารสมบัติ แลพระราชอาณาเขตรแผ่ไพศาลไปในคามนิคมราชธานีใหญ่น้อยทั้งปวง มีบริมณฑลได้สามร้อยโยชน์ ครั้งนั้นยังมีบรมกระษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าทีฆดิศโกศลราช ดำรงราชมไหสวรรย์ณกรุงมิถิลาราชธานีโกศลชนบทเปนแว่นแคว้น พระองค์มีราชภัณฑาคารธนะสารสมบัติจตุรงคโยธาทหารนั้นน้อย พระราชอาณาเขตรนั้น ก็ไม่สู้กว้างขวางดังกรุงพาราณสี ส่วนสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ให้ตรวจเตรียมจตุรงคเสนายกมาจะยุทธนาการกับด้วยพระเจ้าทีฆะดิศโกศลราช ๆ ได้ทราบข่าว ก็ทรงพระราชดำริห์ว่าพระเจ้าพรหมทัตรมีพลพาหนะมาก อาตมา

นมิพลพาหนะน้อย บมิอาจต่อยุทธชิงไชยกับพระเจ้าพรหมทัตรได้ ผิฉนั้นควรอาตมจะทิ้งพระนครเสีย หนีไปให้พ้นปัจจนึกภัยพอชีวิตรอดเถิด เมื่อทรงพระราชรำพึงฉนี้แล้ว ก็พาพระอรรคมเหษีเปนสองพระองค์ด้วยกันเท่านั้น หนีออกจากพระนคร จะได้มีผู้ใดโดยเสด็จพระราชดำเนินนอกกว่านั้นหามิได้ ฝ่ายกรุงกาสิกราชพรหมทัตร เสด็จยกพยุหโยธาทหารมาถึงพระนครมิถิลาแล้ว ให้กวาดเอาพลพาหนะแลชาวชนบทประเทศ กับทั้งธนสารสมบัติทั้งปวง ของพระเจ้าทีฆติศโกศลไปยังกรุงพาราณสี ส่วนพระยาทีฆติศโกศลกับพระราชเทวี ก็ไปสู่กาสิกชนบท เข้ายับยั้งอยู่ณเรือนแห่งกุมภการบุรุษผู้หนึ่ง อันอยู่ภายในกรุงพาราณสี อาศรัยกำบังพระองค์อยู่ด้วยเพศเปนปริพพาชก ครั้นอยู่มาบมิได้ช้าพระราชเทวีก็ทรงพระครรภ์ มีพระหฤทัยปราถนาจะทอดพระเนตรซึ่งจตุรงคเสนาทั้ง ๔ หมู่ อันสรวมใส่ซึ่งเกราะทรงสรรพาวุธต่าง ๆ สถิตย์ในยุทธภูมิพยุหสงครามในเวลาอรุโณทัยสมัย หนึ่งจะใคร่เสวยซึ่งวิสุทธิธารา อันชำระล้างพระราชขรรคาวุธ เมื่อมีพระกระมลประสงค์ดังนี้ ก็กราบทูลแถลงโทหฬะเหตุถวายพระราชสวามี เมื่อท้าวเธอได้ทรงสดับ จึงดำรัสว่าเราทั้งสองตกไร้ร้างราชฐานทุรพลเพศประดายดังนี้ ดังฤๅจะได้ลุมะโนมัยประสงค์ เห็นสุดซึ่งจะแสวงหาได้ด้วยยาก พระราชเทวีก็กราบทูลว่า ผิวข้าพระบาทมิได้ลุปราถนา ก็จะทำลายชนมชีพเปนแท้ ครั้งนั้นพราหมณ์ปโรหิตแห่งสมเด็จพระเจ้ากาสิกราชพรหมทัตร

นั้น เปนสหายกับพระเจ้าทิฆติศโกศล ๆ ก็เสด็จไปสู่สำนักปโรหิตพราหมณ์ แล้วก็ตรัสเล่าทุกข์โทษพะเหตุแห่งพระราชเทวี พราหมณ์ก็รับพระราชธุระ ให้เชิญเสด็จพระอรรคมเหษีมาสู่สำนักแห่งตน สมเด็จพระเจ้าโกศลราช ก็ยังพระอรรคมเหษีให้มาสู่นิเวศน์แห่งปโรหิตาจารย์ พราหมณ์ได้เห็นพระราชกัญญาก็อุฏฐาการจากอาศน์ สภักผ้าสาฎกเหนืออังษประเทศเบื้องซ้ายถวายอัญชลี แล้วเปล่งออกซึ่งอุทานกถาสามนัดว่า "โกสลราชา วต โภ กุจฺฉิคโต" ดูกรชาวเรา สมเด็จบรมกระษัตริย์โกศลราชบพิตรสถิตอยู่ในคัพโภทรประเทศนี้โดยแท้ แล้วก็กราบทูลว่าพระราชเทวีอย่าได้มีพระราชหฤทัยทุกข์โทมนัศเลย รุ่งขึ้นพรุ่งนี้ก็จะได้สำเร็จพระกระมลประสงค์สิ้นทุกประการ แล้วพราหมณ์ปโรหิตก็เข้าไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนมหาสมมติเทวราช เวลาพรุ่งนี้ควรที่พระองค์จะยังจตุรงคเสนาให้สรวมใส่เกาะ ทรงสรรพศาตราวุธออกประดิษฐานในที่ยุทธพยุหภูมิแล้ว ให้ชำระล้างซึ่งพระแสงขรรคาวุธด้วยวิสุทธสิโตทกธารา จะเปนมหาไชยมงคล นิมิตรให้พระองค์ทรงสวัสดิภาพเจริญไอสุริยราชสมบัติ สมเด็จบรมกระษัตริย์ก็ดำรัสสั่งเสวกามาตย์ ให้กระทำตามคำปโรหิตกราบทูลนั้นทุกประการ แลปโรหิตพราหมณ์ ก็ยังพระราชเทวีให้สำเร็จมโนรสราชประสงค์สมหฤทัยปราถนา ส่วนพระอรรคมเหษี เมื่อถึงกาลแห่งครรภปริณัตแล้ว ก็ประสูตรพระราชโอรสคือองค์พระบรมโพธิสัตว จึงพระราชทานนามบัญญัติว่าทีฆาวุกุมาร เมื่อพระราชกุมารถึง

ซึ่งวิญญูภาพเจริญยมิได้ช้า สมเด็จพระราชบิดาก็ทรงพระราชดำริห์ว่า พระยาพรหมทัตรย่อมมีกระมลประสงค์ จักกระทำภัยพินาศแก่อาตมา ผิทราบว่าอาตมาอยู่ในที่นี้ ก็จะให้พิฆาฏฆ่าสิ้นทั้งทารโอรสยมิได้เศษ ผิฉนั้นควรอาตมาจะให้เจ้าทีฆาวุกุมารออกไปอยู่ภายนอกพระนคร เมื่อทรงพระปริวิตกดังนี้แล้ว ก็ส่งพระราชบุตรออกไปอาศรัยอยู่ณประจันตคามภายนอก แลพระทีฆาวุกุมารก็ไปศึกษาศิลปสาตรในสำนักทิสาปาโมกขอาจารย์ ไม่ช้าก็รอบรู้เจนจบในศิลปสาตรสิ้นทั้งปวง ในกาลนั้น ส่วนว่ากัปปกามาตย์ช่างเจริญพระเกษแห่งสมเด็จพระเจ้าทีฆติศโกศลนั้น มาอยู่เปนราชเสวกแห่งพระเจ้าพรหมทัตร เมื่อได้เห็นพระเจ้าทีฆติศโกศล กับพระอรรคมเหสีมาอยู่ณกรุงพาราณสี ก็เข้าไปกราบทูลแด่สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ๆ ก็ตรัสบังคับให้ราชบุรุษไปจับพระยาทีฆติศโกศลกับทั้งพระราชเทวี พันธนามาด้วยเชือกให้มั่นมีพาหาอยู่ในปัจฉาภาค แล้วให้โกนสีสะ แลเตวนไปด้วยสำเนียงขะระศัพท์บัณเฑาะไปโดยถนนแลตรอกใหญ่น้อยทั่วพระนคร แล้วให้นำออกทางทักษิณทวาร ประหารกายให้ขาดออกเปนสี่ท่อน แล้วทอดทิ้งไว้ในทิศทั้งสี่ แลราชบุรุษก็กระทำตามราชอาณัติอาญา พันธนากระษัตริย์ทั้งสองเตวนไปทั่วพระนครพาราณสี ในขณะนั้นฝ่ายพระทีฆาวุราชกุมาร มีพระกระมลระฦกถึงพระชนกชนนีก็เข้ามาภายในพระนครเพื่อจะเยี่ยมเยือน ได้ทอดพระเนตรเห็นอุไภยกระษัตริย์ เสวยพระทุกข์ราชทัณฑ์ดังนั้น ก็ตกพระไทยแล่นเข้าไปสู่สำนัก แล้วถวาย

บังคมสมเด็จพระราชบิดา ๆ จึ่งดำรัสพระราชทานราโชวาทว่า "มาโข ตฺวํ ตาต ทีฆาวุกุมาร ทีฆํ ปสฺส มา รสฺสํ หิ ตาต ทีฆาวุ เวเรน เวรา น สมนฺติ อเวเรน หิ ตาต ทีฆาวุ เวรา สมนฺติ" ดูกรพ่อทีฆาวุกุมาร พ่อจงอย่าได้ทัศนาซึ่งกาลอันยาวแลกาลอันสั้น อันธรรมดาว่าเวรจะรำงับด้วยเวรนั้นบมิได้ แลเวรนั้นจะรำงับก็เพราะด้วยปราศจากเวร เมื่อพระราชทานโอวาทานุศาสน์แก่พระราชโอรสดังนี้ ฝ่ายว่าราชบุรุษทั้งหลายก็กล่าวว่าพระยาทีฆติศโกศลนี้ ชรอยจะเปนอุมัตตกะชาติ มีสติอันวิปลาศหลงใหล เหตุมรณภัยหากคุกคาม จึ่งกล่าวแก่เจ้าทีฆาวุกุมารดังนี้ ส่วนพระเจ้าทีฆติศโกศลจึงตอบว่าเราจะได้พูดเพ้อพิกล เสียสติสัมปชัญญะนั้นหามิได้ เบื้องว่าบุทคลใดที่เปนปราชญ์ ผู้นั้นอาจแจ้งในอรรถาธิบายแห่งเรา แล้วก็ตรัสซ้ำอนุศาสนกถาแก่พระราชบุตรเหมือนดังนั้น อีกสองครั้งสามครั้ง ราชบุรุษทั้งหลายก็นำกระษัตริย์ทั้งสองไปโดยทางทักษิณทวาร ออกนอกพระนครข้างทิศภายใต้ แล้วก็ตัดพระกายพระเจ้าทีฆทิศโกศลกับทั้งพระมเหษีให้ขาดออกเปนสี่ท่อน แล้วทอดทิ้งไว้ในทิศทั้งสี่ ตั้งไว้ซึ่งชนให้อยู่รักษาแล้วก็ไปจากที่นั้น ส่วนพระทีฆาวุกุมาร เมื่อตามพระชนกชนนีมา จนกระษัตริย์ทั้งสองสิ้นพระชนมชีพแล้ว ก็กลับเข้าไปภายในพระนคร นำมาซึ่งสุราให้ชนทั้งหลายอันรักษานั้นบริโภคจนมึนเมาล้มลงในที่นั้นแล้ว ก็ไปเก็บซึ่งฟืนมากระทำฌาปนะกิจ ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดามารดร แล้วถวายอัญชลีกระทำปทักษิณสิ้นตติยวารแล้วก็ไปจากที่นั้น ครั้งนั้นสมเด็จ

พระเจ้าพรหมทัตร เสด็จสถิตย์อยู่ณสีหบัญชร เบื้องบนปรางคปราสาทมีพื้นอันสูง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระทีฆาวุกุมารกระทำอาการดังนั้น ก็ทรงพระราชดำริห์ว่า บุรุษผู้นั้นชรอยจะเปนญาติสาโลหิตแห่งพระยาทีฆาติศโกศลโดยแท้ หาสงสัยมิได้ ดังอาตมาปริวิตก ผิว่าบุรุษผู้นั้นจะคิดกระทำภยันตรายแก่อาตมา แลผู้ใดจะนำเอาเหตุมาบอกแก่อาตมานั้นมิได้มี ทรงพระราชดำริห์รังเกียจแต่ภัยดังนี้ ส่วนพระทีฆาวุกุมารก็เข้าไปสู่อรัญญประเทศแล้ว ทรงพระโศกาดูรภาพพิไรรักพระราชบิดามารดา โดยควรแก่โศกแล้ว ก็กลับเข้ามาในพระนครพาราณสีแล้วเข้าไปสู่โรงกุญชรชาติ ในที่ใกล้พระราชนิเวศน์ จึ่งไปขอเล่าเรียนซึ่งหัตถีศิลปสาตร เปนศิษย์ในสำนักนายหัตถาจารย์ แล้วอาศรัยอยู่ในที่นั้น ครั้นเวลาปัจจุสสมัยราตรี พระทีฆาวุกุมารตื่นจากนิทรารมณ์แล้วก็ดีดพิณขับด้วยเสียงอันไพเราะ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรฟื้นจากที่ศิริไสยาศน์ ได้ทรงสดับมธุระศัพทสำเนียงดังนั้น จึ่งตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปสืบถาม ได้ทรงทราบแล้วก็ให้หาพระทีฆาวุกุมารเข้าไปสู่ที่เฝ้าแล้วให้ดีดพิณขับร้องถวาย ชอบพระราชอัธยาไสย จึ่งตั้งไว้เปนราชเสวก แลพระทีฆาวุกุมาร กอปประด้วยอุสาหะในราชกิจทั้งปวง ไม่ช้าก็ได้เปนที่วิสาสิกามาตย์คนสนิท ไว้พระทัยแห่งสมเด็จบรมกระษัตริย์อยู่มากาลวันหนึ่งสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร เสด็จไปประพาศไล่ล้อมหมู่มฤคในอรัญญประเทศ จึ่งเสด็จทรงมงคลราชรถยาน ยังพระทีฆาวุกุมารให้เปนนายสารถีขับราชรถ แวดล้อมไปด้วยเสนางคนิกรทวยหาร

เปนอันมาก เสด็จไปสู่พนัสถานที่สโมสรสำนักแห่งฝูงมฤคชาติทั้งปวง แลพระทีฆาวุกุมารก็ขับราชรถพระที่นั่งรีบเร็วไป แลรถเสนาโยธาทหารทั้งหลายโดยเสด็จบมิทัน ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร เสด็จถึงทุรัศพนาสณฑ์สถานไกลจากราชบริษัท เป่นสองแต่กับพระทีฆาวุกุมาร จึ่งตรัสว่าดูกรมานพ ท่านจงปลดม้าอันเทียมแลหยุดรถอยู่ในที่นี้ อาตมามีกายอันลำบากเหนื่อยนัก จักยับยั้งนิปชาการพอร่างับกระวลกระวายประมาณมุหุตหนึ่ง พระทีฆาวุกุมารก็กระทำตามรับสั่ง สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ก็เสด็จลงจากราชรถเอนพระองค์ลงไสยาศน์เหนือพื้นบัถพีซบพระเศียรลงประดิษฐานเบื้องบนพระเพลาพระมหาสัตวแล้ว ก็หยั่งลงสู่นิทธารมณ์ในขณะนั้น ส่วนสมเด็จพระบรมโพธิสัตวก็ดำริห์ว่าพระยาพรหมทัตรนี้ กระทำภัยพินาศแก่อาตมานี้เปนอันมาก แลช่วงชิงเอาซึ่งพลพาหนะพระนครชนบทแลโกษฐาคารรัชสมบัติอาตมา แล้วซ้ำพิฆาฏฆ่าสมเด็จพระชนกชนนี ให้ดับสูญสิ้นพระชนมชีพทิวงคต แลกาลบัดนี้ก็ได้โอกาศควรที่อาตมาจักได้กระทำทดแทนสนองเวรแก่พระยาพรหมทัตร ทรงพระดำริห์ฉนี้แล้ว ก็ถอดซึ่งพระแสงขรรคาวุธราชกุกกุธภัณฑ์ออกจากฝัก แล้วก็กลับปริวิตกเล่าว่า กาลเมื่อสมเด็จพระราชบิดาจักทิวงคตได้ตรัสสั่งสอนอาตมาไว้ว่า เจ้าอย่าได้เห็นซึ่งกาลอันยาวแลกาลอันสั้น ธรรมดาว่าเวรจะร่างับด้วยเวรอันตอบนั้นหามิได้ แลเวรนั้นจะร่างับก็เพราะด้วยปราศจากเวร ตรัสสั่งสอนไว้ฉนี้ แลอาตมาล่วงละเสียซึ่งโอวาทานุศาสน์แห่งพระราชบิดานั้นบมิควร เมื่อทรงพระราชดำริห์ฉนี้

แล้ว ก็สอดพระแสงขรรค์เข้าในฝักดังเก่า แล้วกลับตำริห์ในปฏิเวร อาฆาฏอีกเล่า แต่ถอดพระแสงออกจากฝักแล้วใส่เข้าในฝักดังนี้ ถึงสองครั้งสามครั้ง ลำดับนั้นพอสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ก็สดุ้งพระองค์ ขันทมตื่นเสด็จอุฏฐาการจากที่ไสยาศน์ด้วยฉับพลัน พระทีฆาวุกุมารจึงกราบทูลถามว่า พระองค์สดุ้งแต่ภัยอันใด จึงเสด็จอุฏฐาการขึ้นโดยพลันดังนี้ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า เราสดุ้งด้วยเหตุเห็นซึ่งสุบินนิมิตรว่าเจ้าทีฆาวุกุมารโกศลราชโอรสจักพิฆาฏฆ่าอาตมา จึงอุฏฐาการขึ้นโดยเร็วขัดนี้ สมเด็จพระมหาสัตวได้ทรงสดับ ก็จับพระเศียรพระเจ้าพรหมทัตร ด้วยพระหัตถ์เบื้องซ้ายแล้ว ถอดพระขรรค์ออกกวัดแกว่งด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา แล้วตรัสประกาศว่า อาตมานี้คือทีฆาวุกุมารโอรสสมเด็จพระเจ้าทีฆติศโกศล จักกระทำทดแทนสนองซึ่งเวรแก่ยพิตรในกาลบัดนี้ สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรก็ตกพระไทยกลัวแต่มรณะภัย จึงซบพระเศียรลงแทบพระบาท พระบรมโพธิสัตวแล้ว ก็ตรัสวิงวอนขอชีวิตว่า ดูกรพ่อทีฆาวุกุมาร พ่อจงมีความกรุณาให้ชีวิตแก่อาตมาเถิด พระมหาสัตวก็ตรัสตอบว่า ถ้าพระองค์ให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้า ๆ ก็จะให้ชีวิตแก่พระองค์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ดูกรพ่อทีฆาวุกุมารผิฉนั้นพ่อจงให้ชีวิตแก่อาตมาเถิด อาตมาก็จะให้ชีวิตแก่เจ้า แลกระษัตริย์ทั้งสองต่างพระองค์ก็ให้ชีวิตแก่กันแลกัน แล้วต่างจับพระหัตถ์กันกระทำสัจสาบาล เพื่อมิได้ประทุษฐร้ายแก่กัน ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ก็ตรัสแก่พระทีฆาวุกุมารว่า พ่อจงขับมงคลราชรถนิวัตตนา

การเกิด แล้วเสด็จขึ้นทรงรถราชยาน พระมหาสัตว์ก็ขับราชรถกลับมา มิช้าก็ประสบเสนานิกรทวยหารทั้งปวงแล้ว เสด็จคืนเข้าพระนครพาราณสี จึงได้สันนิบาตมุขมาตย์มนตรี แล้วตรัสว่าท่านทั้งหลายจงดูหน้าเจ้าทีฆาวุกุมารผู้นี้ คือโอรสแห่งพระยาทีฆติศโกศล เราควรจะกระทำประการใด แก่บุตรพระยาฆ่าศึกฉนี้ ฝ่ายหมู่อำมาตย์มนตรีทั้งหลายบางจำพวกก็พิพากษาโทษ กราบทูลว่าควรจะตัดเสียซึ่งหัตถบาทแห่งทีฆาวุกุมาร บางจำพวกก็ทูลว่าควรจะตัดเสียซึ่งนาสิกแลกรรณทั้งสองซ้ายขวา บางจำพวกก็ทูลว่าควรจะตัดเสียซึ่งสิสะ จึงมีพระราชบริหารตรัสว่า ดูกรพนาย เจ้าทีฆาวุกุมารราชบุตรพระยาโกศลนี้ เรามิอาจกระทำโทษสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ เหตุเจ้าทีฆาวุกุมารนี้ให้ซึ่งชีวิตแก่เรา ๆ ก็ให้ชีวิตแก่เจ้าทีฆาวุกุมารดุจกัน ลำดับนั้นสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตก็ตรัสถามพระมหาสัตว์ โดยนัยอันพระบิดาให้โอวาทในกาลอันจะถึงทิวงคตนั้น จะมีอรรถาธิบายเป็นประการใด สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็กราบทูลว่า ข้อซึ่งพระ~~ราชบิ~~ดาตรัสว่าอย่าให้เห็นซึ่งกาลอันยาวนั้น อธิบายว่าอย่าได้กระทำซึ่งเวรอาฆาฏโดยกาลอันนาน อนึ่งข้อซึ่งตรัสว่าอย่าให้เห็นซึ่งกาลอันสั้นนั้น อธิบายว่าเสพซึ่งมิตรแล้วอย่าพลันทำลายจากมิตร ข้อซึ่งตรัสว่าธรรมดาว่าเวรจะระงับด้วยเวรตอบนั้นหามิได้ แลเวรจะระงับเพราะด้วยปราศจากเวรนั้น อธิบายว่า เบื้องว่าพระองค์ปลงเสียซึ่งชีวิตแห่งพระบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า อนึ่งบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งมีความปรารถนาจะกระทำให้เป็นประโยชน์แก่พระองค์ แลมาปลงเสีย

ซึ่งชีวิตแห่งข้าพระพุทธเจ้าก็ดี ประการหนึ่งผิว่าข้าพระพุทธเจ้าปลงเสีย ซึ่งพระชนม์ชีพแห่งพระองค์ อนึ่งบุทคลผู้ใดผู้หนึ่งปรารถนาจะกระทำให้เปนประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้า แลปลงเสียซึ่งพระชนม์ชีพแห่งพระองค์ก็ดี อันว่าเวรนั้นจะรำงับด้วยเวรตอบดังนี้หามิได้ แลกาลบัดนี้พระองค์พระราชทานชีวิตแก่ข้าพระพุทธเจ้า ๆ ก็ถวายพระชนมชีพแก่พระองค์ดังนี้ แลได้ชื่อว่าเวรนั้นรำงับด้วยปราศจากเวร อันว่าโอวาทานุศาสน์แห่งพระราชบิดาสั่งสอนไว้ ในขณะมรณาสันนะสมัยนั้น มีอรรถาธิบายดุจกราบทูลพระกรุณาฉนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรได้ทรงสวนาการดังนั้น จึ่งเปล่งออกซึ่งพระราชอุทานกถาว่า "อจฺฉริยํ วต โภ อพฺภูตํ" ดูกรชาวเราควรจะเปนมหัศจรรย์ยิ่งนัก มิได้เคยมีมาแต่ก่อน อันว่าพระยาทีฆติศโกศลราชบิดาเปนบัณฑิตชาติอันประเสริฐ ส่วนเจ้าทีฆาวุกุมารราชโอรสเล่าก็กอประด้วยปรีชาญาณอันวิเศษ อาจสามารถรู้อรรถาธิบายแห่งชนโกวาทกถาอันแถลงโดยนัยสังเขป แลจำแนกออกได้โดยอรรถอันพิศดารดังนี้ ควรจะสรรเสริญสาธุการยิ่งนัก ตรัสดังนี้แล้ว ก็พระราชทานซึ่งเบญจพิธราชกุกุธภัณฑ์สรรพศิริราชูประโภค แลพลพาหนะประชาชาวชนบท แลสิ่งสรรพอเนกวิธราชสมบัติอันเปนราชเปติกะสันตกะตระกูลคืนให้พระทีฆาวุกุมาร ส่งไปครอบครองไอสิริยราชสมบัติ ดำรงบวรเสวตราชาฉัตรณกรุงมิถิลาราชธานี มีโกศลรัษฐชนบทเปนแว่นแคว้น แล้วมอบเวนพระราชธิดาราชาภิเศกให้เปนพระอรรคมเหษี

แลกระษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต่างทรงไว้ซึ่งราชอาชญาราชาวุธหวังจะประหัดประหารแก่กัน แลมาทรงประพฤติในขันติโสรัจธรรมสำรวมรำงับเสียซึ่งเวรอาฆาฏ แลปรนิบัติในสโมสรสามัคคิรสธรรมได้ดังนี้ ก็กอปประด้วยคุณแลประโยชน์ ยังพระองค์ให้ถาวรวัฒนาการในบวรราชเสวตรฉัตร เสวยซึ่งมานุษยสมบัติภิยโยภาพ ไพบูลย์ด้วยอิศิริยยศบริวารยศอันใหญ่ยิ่งในทิฐธรรม เหตุรำงับเสียซึ่งเวรแลตั้งอยู่ในสามัคคิรสธรรมด้วยประการดังนี้ เมื่อสมเด็จพระชินศรีนำมาซึ่งทีฆาวุชาดกสรรเสริญซึ่งอานิสงส์แห่งสามัคคิรสธรรมดังนี้แล้ว ก็มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวงท่านทั้งหลายจงอดเสียซึ่งความโกรธแลเวรอาฆาฏแก่กัน จงสำรวมในขันติโสรัจธรรมคืออดใจแลสอนง่ายบมิควรที่จะหมายมั่นเฉลาะวิวาทแก่กัน เหตุดังนั้นอันว่าสามัคคิรสานิสงส์นี้ มีคุณูปการอาจให้เจริญอิศิริยยศ แลบริวารยศในอิธโลก ดุจถวายวิสัชนามาฉนี้ ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๗

ว่าฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเปนบาเรียน ให้สมควรแก่พระราชศรัทธา

๏ ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๑๘๙ โสนะสํวัจฉระนักษัตรอัฐศกมาฆมาสสุกกปักษ์ เอการสดิถีพุฒวาระกาลปริจเฉทกำหนด สมเด็จพระบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้มีพระกระมลหมายมั่นในพุทธาภิเศกธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอันพิศาลโดยสถานบุรพาภิมุข เพลาเช้าสองโมงเศษ ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ตรัสประภายด้วยพระพุทธสาสนา จึ่งมีพระราชโองการมานพระบัณฑูร สุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก พระเมธาธิบดีเจ้ากรมราชบัณฑิต ดำเนิรพระราชโองการไปเผดียงสมเด็จพระสังฆราช แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง แต่บรรดาประชุมพร้อมกันณะพระที่นั่งบุศยกมาลามหาจักรพรรดิพิมานให้ทราบว่า นับแต่วันเสด็จถวัลยราชราชาภิเศกมาก็ได้มอบพระองค์เปนไวยาวัจจกรแด่พระรัตนไตรย ตั้งพระหฤทัยจะทำนุบำรุงพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองจำเริญสืบไป กว่าจะถ้วนห้าพันพระวัสสา ทรงปราถนานักด้วยจะใคร่ได้พระภิกษุสงฆ์แลสามเณรที่รู้พระไตรบิฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. จะได้ทรงถวายซึ่งจีวร

บิณฑบาตเสนาสนะคิลานเภสัชปัจจัย จะได้เปนทานมัยนับเนื่องเข้าใน พระปรมัตถบารมีทานอันยิ่ง จึ่งให้ประชุมพระราชาคณะสิบหกรูปล้วน ทรงพระปริยัติธรรม จะได้ชำระสอบไล่พระไตรปิฎก พระภิกษุสงฆ์ แลสามเณร ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนิร ด้วยจะได้ทรง ฟังแปลพระไตรปิฎก พระราชประสงค์จะให้เปนพระอุปนิสัย ประดับ พระสันดานไปในอนาคต แต่ทรงฟังมากำหนด ๒๕ วันแล้ว ก็มิได้พระ ภิกษุสงฆ์แลสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. เมื่อมิได้สมพระหฤทัยที่มุ่งมาด ก็มีพระกมลมัวหมองถึงพระพุทธ สาสนาว่า นับแต่วันเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานมา พระพุทธสาสนาก็ ยังมิได้ทันจะถึงกึ่ง ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นมายังมิทันจะถึงเพลาเที่ยง ดังฤๅจะมาขาดพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระไตรปิฎกดังนี้ควรจะอัศจรรย์ นัก

อนึ่งพระพุทธฎีกาตรัสบัณฑูรไว้ว่า "มนุสฺสตฺตลโภ" สรรพสัตว จะได้บังเกิดเปนมนุษย์พบพระพุทธสาสนานี้ยากนัก ดุจเต่ามีจักษุอันมืด จมอยู่ในท้องพระมหาสมุท นับด้วยหมื่นปีแสนปีเปนอันมาก จะได้ผุด ขึ้นมาแต่ละครั้ง ผุดขึ้นมาก็พอสบจะหมูกแอก เบื่องว่าจะหมูกแอก มิได้มิแล้ว สงสารเต่าผุดขึ้นมาจะประสบพบซึ่งสิ่งดังฤๅ เปนไปทั้งนี้ เพราะเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวงจะรักษาพระสาสนา ฝ่ายพระพุทธ จักรนั้น มิได้มีดำริห์เหมือนด้วยพระดำริห์จะรักษาแผ่นดิน ฝ่ายพระ ราชอาณาจักรในพระราชอาณาจักรนี้ ย่อมทรงคิดจัดแจงอยู่เปนนิตย์ใน

เสนางคจตุรงค์ ถึงจะเปนอันตรายลงก็จัดแจงตั้งแต่งแทนตัวกันขึ้นไว้ ฝ่ายพระพุทธจักรนั้น พระราชาคณะจะรักษาพระสาสนาก็มิได้ดำริห์คิด ที่จะฝึกสอนศิษยานุศิษย์ให้รู้พระไตรบิฎก จะได้สนองพระองค์ ถึงจะเปนอันตรายลงจะได้แทนตัวกันขึ้นไว้ พระพุทธจักรกับพระราชอาณาจักร มีพระดำริห์มิได้ต้องกันจึงเปนดังนี้

อนึ่งอันตรายจะพึงมีแก่ผู้ที่จะรักษาพระสาสนานั้นถึง ๕ ประการ อันตราย ๕ ประการนั้น คือพระราชาคณะที่มีวัสสาอายุมาก มีกำลังพลังอันทุพลภาพ ด้วยความชราหากมารันทำย่ำยีให้มีจักษุมืดมือสั่น จะบอกพระปริยัติธรรมก็ไม่ได้ จะสำแดงธรรมโปรดสัตวก็ไม่ได้ บางพระองค์มีพระสรีราพยพอันพยาธิโรคาหากมาครอบงำย่ำยียังกำลังพลังให้ทุพลภาพ บางพระองค์เหนื่อยหน่ายจากเพศบรรพชิต สิ้นศรัทธาลาผนวดจากพระสาสนา บางพระองค์มีกายแลวาจาปราศจากสังวร จะยังประสาทเลื่อมใสศรัทธาแห่งทายกให้เกิดมิได้ บางพระองค์ถึงแก่มรณภาพดับสูญไป อันตราย ๕ ประการนี้ เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวงก็มิได้พิจารณาเห็น ถึงเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง จะรักพระสาสนาอยู่ ก็เหมือนมิได้รักพระสาสนา เหตุมิให้ศึกษาฝึกสอนศิษยานุศิษย์ให้รู้พระปริยัติธรรม จะได้แทนพระองค์รักษาพระพุทธสาสนาสืบต่อไป ตั้งแต่นี้จะได้ขออาราธนาเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง กระทำซึ่งพระพุทธสาสนาให้เหมือนกับสระโบกขรณี ที่มีน้ำอันเย็นใส แลมีดอกประทุมชาติเกิดคอยกันเปนชั้น ๆ ถึง ๕ ชั้น ชั้นที่

มีดอกอันบานแก่ แลมีดอกอันแก่พึ่งจะบาน แก่พึ่งจะแย้มกลีบแลเกษร ที่มีดอกอันอ่อนพึ่งจะผุดขึ้นพ้นน้ำบ้างอยู่ในน้ำบ้าง เปนชั้น ๆ กันดังนี้ สระโบกขรณีจึ่งบริบูรณ์ไปด้วยดอกประทุมชาติเปนที่เกษมศุข เปนที่อาศรัยแห่งสัตวจตุบาททวิบาท มีพระยาราชหงษ์แลพระยาราชสิห์ เปนต้นฉันใด อันว่าพระพุทธสาสนา ถ้ารุ่งเรืองไปด้วยพระภิกษุสงฆ์ แลสามเณรที่รู้พระไตรบีฎกเปนชั้น ๆ กันดังนี้แล้ว อันว่ากลิ่นคันธรศ อันกล่าวคือคุณธรรม ก็จะฟุ้งขจรตระหลบไปในที่ทวนลมแลตามลม จะเปนที่อภิรมย์ยินดีแห่งเทพยดามนุษย์ทั้งปวง มีอุปมัยดุจนั้น

อนึ่งพระราชดำริห์จะขอวางพระไทยปลงราชธุระไว้กับเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช จะขอพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระไตรบีฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. ปีละ ๕ องค์บ้างปีละ ๖ องค์บ้างให้เสมอทุกปี ถ้าสมเด็จพระสังฆราช พระพุทธโฆษา พระพรหมมุนี พระญาณวิริยะ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ปฤกษาพร้อมกันเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์รูปนี้ พระสามเณรรูปนี้ ควรจะเปนบาเรียน เอก, โท, ตรี, จัตวา. ได้แล้ว ก็จะทรงนับถือจะทรงถวายซึ่งจตุปัจจัยนิจภัตรแก่พระภิกษุสงฆ์รูปนั้น พระสามเณรรูปนั้นมิได้ทรงรังเกียจ อย่าให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช หวั่นพระไทยเกรงพระราชาคณะแลพระสงฆ์อนุจร จะว่ากล่าวว่ายกย่องกันเปนมุโขโลกนะเลย ถ้าพระราชาคณะพระองค์ใด แลพระสงฆ์อนุจรรูปใดจะกล่าวดังนี้ พระราชาคณะพระองค์นั้น พระสงฆ์อนุจรรูปนั้น ก็เหมือนกับ

แมลงเม่าอันบินเข้าสู่กองเพลิง เหตุได้จำฤกไว้ในพระสุพรรณบัตรถวายออกไปว่า ให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชถาปนาซึ่งจตุบรรสัชทั้ง ๔ ซึ่งทรงพระราชดำริห์ดังนี้ จะชอบฤามิได้ชอบประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ให้พร้อมปฤกษากันถวายพระพรเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗ (ความที่ ๑)

๑ อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพุทธโฆษาจารย์ พระพรหมมุนี พระญาณวิริย กรมหมื่นนุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคล พระชนมศุขทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จบรมธรรมมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระบวรศรัทธาธิคุณอันประเสริฐ ด้วยมีพระราชโองการตำรัสให้ราชบุรุษอัญเชิญพระราชบริหารมาเผดียง อาตมภาพทั้งปวงว่ามีพระราชหฤทัยทรงปราถนา ซึ่งพระภิกษุสงฆ์แลสามเณร ที่รู้พระไตรปิฎกอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. จะได้ดำรงพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองจำเริญสืบไป อนึ่งจะได้ทรงถวายซึ่งจตุปัจจัยนิตยภัตรอันนับเนื่องเข้าในพระปรมัตถบารมีทานอันยิ่ง เมื่อมิได้สมพระหฤทัยที่มีพระราชประสงค์ ทรงพระปริวิตกถึงพระพุทธสาสนานั้นสมควรนัก ด้วยพระพุทธสาสนาเปนแก้วอันประเสริฐ จะหาได้ด้วยยากในโลกนาน ๆ จึ่งจะมีแต่ละครั้ง คือเปนสุญกัลป์เสียโดยมาก ถึงร้อยกัลป์ข้าง

พันกัลป์ หมื่นกัลป์ แสนกัลป์ อสงไขยกัลป์บ้าง จึงจะมีพระสัพพัญญู อุบัติบังเกิดในโลกแต่ละพระองค์ ๆ สมด้วยบรมพุทธภาษิตอันสมเด็จ พระพิชิตมารบัณฑูรพระสัทธรรมเทศนาแก่กระษัตริย์ลิจฉวีราชทั้งปวง มีในพระคัมภีร์อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาตโดยวารพระบาฬีว่า "ปญฺจนฺนํ ลิจฺฉวี รตนานํ ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมึ" ดูกรบพิตรลิจฉวีราชฐ อันว่าสภาพบังเกิดแห่งรัตนะมณีมีประเภท ๕ ประการ บุทคลจะหาได้ ด้วยยากในโลก แล้วตรัสเปนกเถตุกามยตาปุจฉาว่า "กตเมสํ ปญฺจนฺนํ" แก้วทั้ง ๕ ประการนั้นคังฤๅ ตรัสวิสัชนาว่า

"ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส เทสิตา ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส วิญฺญาตา ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส เทสิตสฺส วิญฺญาตา ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน ทุลฺลโภ โลกสฺมึ กตญฺญูกตเวที ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมึ อิเมสํ โข ลิจฺฉวี ปญฺจนฺนํ รตนานํ ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมินฺติ"

ดูกรบพิตรลิจฉวีราชฐ อันว่าสภาพบังเกิดแห่งพระบรมนราศภสรร เพ็ชรผู้เผด็จสรรพเกลศมาร ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณด้วยพระองค์ โดยอาการอันดีอันชอบ มิได้วิปริตนั้น ก็จัดได้ชื่อว่าเปนแก้วอันจะหา ได้ด้วยยากในโลกเปนประถม

อนึ่งบุทคลที่สำแสดงบอกกล่าวได้ซึ่งพระธรรมวินัยอันพระพุทธองค์ตรัสรู้นั้น ก็ได้ชื่อว่าเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๒ บุทคลที่รู้ซึ่งพระธรรมวินัยอันพระสัพพัญญูตรัสรู้นั้น ก็จัดเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๓ บุทคลที่รู้พระธรรมวินัย อันพระบรมครูตรัสรู้ แลบัณฑูรพระสัทธรรมเทศนา อุสาหะปฏิบัติตามธรรโมวาทานุศาสน์ได้นั้น ก็จัดเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๔ บุทคลกอประด้วยกตัญญูแลกตเวทีก็จัดเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๕

ดูกรบพิตรลิจฉวีราชฐ อันว่าสภาพอันยังเกิดแห่งรัตนะมณีทั้ง ๕ ประการดังพรรณามานี้ บุทคลจะหาได้เปนอันยากยิ่งนัก พิเศษกว่าสรรพรัตนะทั้งปวง แต่บรรดาที่มีในโลก มีพระพุทธบริหารดำรัสไว้ฉนี้

อนึ่งซึ่งมีพระกมลมัวหมองถึงพระพุทธสาสนา เกรงจะเสื่อมสูญจากพระภิกษุสงฆ์แลสามเณร ซึ่งจะสืบสัทธรรมวงศ์ ดำรงพระปริยัติสาสนาให้วัฒนาการรุ่งเรืองไปในอนาคตนั้น พระราชดำริห์นี้กอประด้วยคุณแลประโยชน์อันยิ่ง สมดังโบราณจาริตราชานุวัติแห่งบรมขัตติยราชกัลยาณบุถุชน อันมอบพระองค์เปนอรรคสาสนูประถัมภกมาแต่ก่อน อาตมภาพทั้งปวงขอพระราชทานอนุโมทนาในส่วนพระราชกุศล ซึ่งปลงพระกมลหฤทัยไว้พระราชธุระในกิจทำนุบำรุงพระพุทธสาสนา จัดเปนปฏิบัติบูชามหาบุญขันธ์อันประเสริฐ พระอานิสงส์จะนับจะประมาณมิได้ ซึ่งทรงพระราชปวิวิตกดังนี้ ก็ต้องตามกระแสพระ

พุทธปวิริตก อันเปนพระอนาคตังสญาณแห่งสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า อันมีในพระบาฬีคัมภีร์พระมหาวงศ์ว่า

"โวโลเกนฺโต ตโต นาโถ อทฺทกฺขิ ตทนนฺตเร
ปญฺจจตฺตาฬีสวสฺเสสุ อติกฺกนฺเตสุมิ อิโต
ปรินิพฺพานมญฺจมฺหิ ยมกสาลานมนฺตเร
นิปนฺเน มยิ ตตฺเถว เวสาขปุณฺณมี ทิเน
ฯลฯ สาสนํ ชปยิสฺสติ."

อรรถาธิบายความตามวาระพระบาฬีว่า "นาโถ" อันว่าสมเด็จพระบรมโลกนารถเจ้า ปางเมื่อพระองค์ทรงสถิตย์เหนืออัปราชิตวิเชียรรัตนะบัลลังก์อาศน์ ภายใต้ดรุราชโพธิพฤกษมณฑล ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเสกสัมโพธิญาณแล้ว ทรงพิจารณาเห็นแจ้งไปในอนาคตว่าจำเดิมแต่กาลปฐมโพธิสมัยล่วงไปอีกสี่สิบห้าวัสสานั้น ตถาคตจักนิบัชชาการด้วยอนุฐานไสยาศน์เหนือมหาปรินิพพานมัญจาอาศน์ ในระว่างแห่งยมกะสาลพฤกษ์ณวันเพ็ญเดือนหก เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้วลำดับนั้นพระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเถรเปนอาทิ จะได้กระทำสังคายนาพระไตรปิฎก แลบรมกระษัตริย์ทั้งหลาย มีกรุงอชาตสัตรูราชบพิตรเปนต้น จะเปนอรรคสาสนูปถัมภกทำนุบำรุงสาสนาตถาคต ให้ถาปนาการไพบูลย์ในพื้นแผ่นชมพูทวีป แลลังกาทวีปสืบไปในภายน่า พระพุทธปริวิตกมีดังนี้ ซึ่งอาตมภาพทั้งปวงประชุมกันสอบไล่พระไตรปิฎกภิกษุสงฆ์แลสามเณรครั้งนี้ ขมีได้ขึ้นถึงภูมิบาเรียน เอก, โท, ตรี, จัตวา. ถวายสนองพระเดชพระคุณ ยังพระราชศรัทธาให้เศร้า

หมองนั้น ก็จัดเปนปมาทาธิกรณโทษในพระพุทธอาณาจักร ควรจะมีทัณฑกรรมแก่ตน ๆ เหตุมิได้ฝึกสอนศิษย์ให้รู้พระปริยัติอันเปนอายุพระสาสนา อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันรับสารภาพ ขอพระราชทานถวายปฏิญาณไว้ว่า จำเดิมแต่นี้สืบไปภายน่า อาตมภาพทั้งปวงจะพร้อมกันบอกกล่าวสั่งสอนกุลบุตร แลตักเตือนให้มีเพียรเล่าเรียนภิยโยภาพมากขึ้นกว่าแต่ก่อน จักกระทำพระพุทธสาสนาให้บริบูรณ์ด้วยภิกษุสงฆ์แลสามเณรอันทรงพระปริยัติธรรมตามแต่อุปนิสัยวาศนาแห่งบุทคล อันคู่ควรแก่พระไตรบิฎกโดยอย่างยิ่งอย่างหย่อน เปนลำดับ ๆ กัน เหมือนด้วยสระโบกขรณีอันบริบูรณ์ไปด้วยเบญจผกากุสุมสาโรชรายเรียงเปนลำดับ ๆ กัน ดุจกระแสพระราชดำริห์นั้นจงได้

อนึ่งซึ่งพระราชคณะผู้จะรักษาพระสาสนา มากไปด้วยเบญจพิธภยันตราย ถึงจะรักษาพระสาสนาอยู่ ก็เหมือนมิได้รักษาพระสาสนา เหตุหาอันเตวาสิก ซึ่งเปนอติชาติแลอนุชาติ จะครอบครองธรรมทายาทสืบไปยมิได้นั้น อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นสมควรโดยพระราชบริหาร แต่นี้จะขอรับพระราชทาน ตั้งใจบอกกล่าวโดยอุตสาหวิริย บมิให้เว้นว่างเหมือนอย่างแต่ก่อน จะให้ได้พระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระปริยัติธรรมขึ้นถึงภูมิบาเรียน เอก, โท, ตรี, จัตวา. ถวายสนองพระเดชพระคุณบำรุงพระราชศรัทธาให้เสมอทุก ๆ ปี มิได้ขาด ตามแต่จะได้โดยมากแลน้อย สมด้วยพระราชประสงค์จงทุกประการ ควรมิควรขอพระราชทานอภัย ขอถวายพระพร

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗ (ความที่ ๒)

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคลพระชนมศุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันมหาประเสริฐ ด้วยอาตมภาพรับพระราชทานพิจารณาเห็นว่า ซึ่งทรงพระราชศรัทธาอุสาหะ ตั้งพระไทยจะบำรุงพระสาสนา ให้ถาวรวัฒนาไปในอนาคต จึงทรงพระราชดำริห์จะใคร่ได้พระภิกขุสามเณร ที่รู้พระไตรบิฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา, ปีละ ๕ องค์ ๖ องค์จงทุกปี จะได้บูชาด้วยจตุปัจจัยเปนทานบามีอย่างยิ่งนั้น เห็นสมควรดังพระราชดำริห์แล้ว ฝ่ายอาตมภาพทั้งปวง ก็ตฤกตรองที่จะฉลองพระเดชพระคุณด้วยพระราชดำริห์อยู่แต่ทว่ากุลบุตรผู้มีศรัทธา ได้อุสาหะฝึกสอนขึ้นไว้ในพระพุทธสาสนานั้นมักเปนอันตรายเหมือนปทุมชาติที่มีอันตราย ๕ ประการ คือวายุพัดให้หักขจัดขจาย ๑ คือกิมิชาติเบียดเบียฬ ๑ คือฝูงนางกินริเก็บเอาไปเชยชม ๑ คือกัจฉปะขบกัดเพิกเสียให้สิ้นพืช ๑ คือน้ำแลเปือกตมมิได้บริบูรณ์ ๑ ประทุมชาติกอปรด้วยอันตราย ๕ ประการดังนี้ฉันใดอันว่ากุลบุตรทั้งหลายที่มีศรัทธาพากเพียรเล่าเรียนซึ่งพระปริยัติธรรมนั้นมักมีอันตราย ๕ ประการมีต้นว่าวายุพัด กล่าวคือต้องลิ้นลมแห่งคนพาล แล้วหน่ายรักจากพระปริยัติวิบัติไปด้วยเหตุต่าง ๆ นั้น ๑ กิมิชาติเบียดเบียฬ กล่าวคือฉันนวุติโรคมารันทำย่ำยี ๑ นางกินริเก็บเอาไปชม

เชย กล่าวคือมาตุคามมาปองเพียรก็พอกุลบุตรสิ้นศรัทธาลาผนวช ๑ กิจฉปะขบกัดเพิกเสียให้สิ้นพืช กล่าวคือมัจจุราชหากมาครอบงำ ๑ น้ำแลเชื้อกตมมิได้บริบูรณ์นั้น กล่าวคือกุศลในอดีตแลกุศลวาศนาในปัจจุบันมิได้มี จึงมิควรที่จะทรงพระไตรปิฎกได้ แลมิควรที่จะรับจตุปัจจัยบูชาแห่งพระมหากระษัตริย์อันทรงธรรมได้ ก็มีอุปไมยดุจนั้นหนึ่งอาตมภาพพระราชาคณะมิได้ลืมละซึ่งธุระสองประการในพระพุทธสาสนา อุสาหะตักเตือนฝึกสอนกุลบุตรอยู่ ถึงจะอุสาหะข่มขี่ฝึกสอนไว้หวังจะได้แทนองค์ ก็มิใคร่จะสมดังความปรารถนา เหตุกุลบุตรในพุทธอาณาจักรถอยไปด้วยไภย ๕ ประการดังนั้น เมื่อพิจารณาไป ก็เหมือนเสนางคจตุรงค์ในพระราชอาณาจักร เสนางคจตุรงค์นั้น ย่อมมีจิตรเมตตากรุณาอุสาหะข่มขี่ฝึกสอนบุตรของตนไว้ หวังจะให้รุ่งเรืองเจริญในที่ฐานันดรแทนตนสืบไป แต่ฝ่ายบุตรนั้นหากุศลวาศนามิได้แล้วก็พเอินวิบัติไปด้วยไภย มิเสพซึ่งคนพาลเปนต้นจึงไม่ควรที่จะรับซึ่งที่ฐานันดรแลลาภยศศักดิ์ แห่งพระมหากระษัตริย์ได้ ก็อุปไมยดังกุลบุตรในพระพุทธสาสนาที่มีกุศลวาศนาได้บำเพ็ญมา ควรที่จะรับจตุปัจจัยบูชาแห่งพระมหากระษัตริย์นั้นหาได้โดยยาก เหตุมีกองกุศลได้สร้างสมมามาก คู่ควรด้วยพระไตรปิฎกจึงจะรู้ สมด้วยคำพระอรรถกถาจารย์เจ้าอธิบายไว้ว่า ตระกูลแห่งผู้ใดมิได้เคยเปนเศรษฐีเสนาบดีแลกระษัตริย์ ตระกูลใดมิได้เคยทรงพระปริยัติธรรม ฝ่ายบุตรมาได้เปนเศรษฐีเสนาบดีเปนกระษัตริย์ ได้เปนคนเล่าเรียนรู้พระปริยัติสาสนานี้

สรรเสริญว่าเปนกุลบุตรมีอภินิหารบารมีมาก อนึ่งสมด้วยโบราณาจารย์เจ้าอธิบายไว้ว่า บุทคลเล่าเรียนรู้ซึ่งปริยัตินี้ร้อยคนจึงจะรู้ดีสักคน ๑ รู้พระไตรบีฎกแล้วพันคน จึงจะทรงพระสาสนาไว้ได้คน ๑ มักมีอันตรายเสียโดยมาก เปนดังนี้ก็เพื่อเพราะกุศลากุศลตกแต่งสัตวให้ชั่วดีมีอันตรายต่าง ๆ เหตุเปนปุถุชนจะข่มขี่กิเลสได้ด้วยตทังคปหานแต่ละขณะ ๆ ดังกลยอมส่ายแหนขจายออกไป แล้วก็กลับหุ้มเข้ามาใหม่ จำเดิมแต่วันนี้ไป อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวง จะอุสาหะขวนขวายตักเตือนกุลบุตรที่มีกุศลวาศนา ให้มีศรัทธาความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป จะได้สอบไล่พระไตรบีฎกไว้เปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. ถวายสนองพระเดชพระคุณบำรุงพระราชศรัทธาบีละ ๕ องค์ ๖ องค์บ้าง บางบีจะหย่อนบางบีจะยิ่งกว่า ๕ บ้าง ๖ บ้างจงทุกบี แม้มิได้พระสงฆ์สามเณร ที่รู้พระไตรบีฎกดังพระราชประสงค์แล้ว อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวงนี้หาอธิกรณ์มิได้ ก็เหมือนหนึ่งมีอธิกรณ์ เหมือนจะกระทำปรับทัณฑกรรมตนเอง เหตุมิได้สอบสวนฝึกสอนศิษยานุศิษย์ไว้ให้สนององค์แลสืบพระพุทธสาสนา หนึ่งก็สมด้วยพระราชดำริห์ว่า พระราชาคณะทั้งปวงมักมีอันตราย ๕ ประการ ถึงพระราชาคณะจะรักษาพระสาสนาอยู่ก็เหมือนมิได้รักษาพระสาสนา อนึ่งซึ่งทรงพระราชดำริห์ จะบำรุงพระพุทธสาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองไปในอนาคตนั้น เห็นเปนปฏิบัติบูชาธรรมอันพิเศษ เปนเหตุที่จะภูลเพิ่มพระสมดึงษบารมีให้บริบูรณ์ เปนมหามงคลราชดำริห์อันประเสริฐ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๗ นี้มีเรื่องราวในจดหมายเหตุต่อมาว่า เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๔ มีจำนวนพระภิกษุสามเณรสอบพระปริยัติธรรมได้ถึงภูมิบาเรียน ๒๒ รูป ท่านองจะทรงพระปริวิตกว่า จะมีผู้ติเตียนว่าการสอบไล่อ่อนแอ เพื่อจะให้ได้บาเรียนมากดังพระราชประสงค์ จึงได้โปรด ฯ ให้เชิญกระแสรับสั่งไปถามสมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้สอบไล่ดังนี้

กระแสรับสั่งเรื่องสอบพระปริยัติธรรม

ณวันอังคารเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีฉลูตรีศก (จุลศักราช ๑๒๐๓) มีพระราชบริหารให้เสด็จกรมหมื่นไกรสรวิชิต ดำเนิรความที่ทรงพระปริติปราโมช เพราะสมพระไทยที่มุ่งมาด ออกมาประกาศถวายเจ้าประคุณพระราชาคณะทั้งปวงให้ทราบทุก ๆ พระองค์ ด้วยทรงพระราชศรัทธา จะทำนุบำรุงพระพุทธสาสนา ให้ถาวรรุ่งเรืองสืบ ๆ ไป จึงให้เสด็จสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สมเด็จพระวันรัต (นาค) พระพิมลธรรม (อู่) พระธรรมอุดม กรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัตติยวงศ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ พระเทพมุนี พระพรหมมุนี พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) พระโพธิวงศ์ พระธรรมโกษา พระเทพโมลี พระศรีสมโภช พระเทพกวี พระญาณไตรโลก พระญาณปริยัติ พระวิสุทธิโสภณ พระรัตนมุนี พระกระวิวงศ์ พระอมรโมลี (สา) พระศรีวิสุทธิวงศ์ (พึ่ก) พระวินัยมุนี พระศรีสากยบุตร พระสุธรรม

เทพยเถร พระอริยมุนี พระสุเมธาจารย์ พระอุดมญาณ พระไตรสรณธชะ พระธรรมวิสารทะ พระกุลวงศ์ เปน ๓๐ พระองค์ พร้อมกันณพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพระอารามหลวง จะให้สอบไล่พระไตรปิฎก พระสงฆ์สามเณรที่เปนเปรียญ เอก, โท, ตรี, จัตวา. แลพระสงฆ์สามเณรที่เปนอนุจร ทั้งไทยทั้งรามัญ แต่ทรงพระราชวิตกไปกลัวเกลือกเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง จะมิได้เปนสามัคคีรสอดออมซึ่งกันแลกัน เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง ก็พร้อมกันถวายพระพรเปลื้องพระราชวิตกเข้าไป ได้ทรงฟังก็ตั้งพระราชหฤทัยคอยฟังข่าวแต่เดือน ๑ แรม ๔ ค่ำ มาจนถึงเดือน ๒ แรม ๑๓ ค่ำ ๕ เดือนกับ ๘ วัน มหาดเล็กรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณา สรรเสริญเจ้าประคุณทั้งปวงว่า เปนสามัคคีรสรักใคร่กัน ถ้าองค์ใดติดธุระสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะมิได้มา ก็ไว้วางธุระเจ้าพระคุณทั้งปวงผู้ที่มาหาความรังเกียจกันมิได้ ก็ดีพระไทยทรงพระโสมนัศนัก ทรงพระอนุสรคำนึงถึงพระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า "วนปฺปคุมฺเพ ยถา ผุสฺสิตคฺเค คิมฺ—หานมาเส ปฐมสฺมึ คิเมฺห" อันว่าพุ่มไม้ในป่าดวงดอกอันบานพร้อมกันตั้งแต่ต้นจนตลอดยอด ในคิมหมาศ อันเปนเดือนแรกฤดูร้อน พิศโสภาคควรจะพึงชมฉันใด เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง พร้อมกันกระทำสามัคคีรสรักใคร่ซึ่งกันแลกัน ก็โสภาคควรจะพึงชมเหมือนดังนั้น ให้เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง ทรงพระเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปในพระพุทธสาสนานั้นเถิด

บัดนี้การที่จะสอบไล่พระไตรปิฎกก็สำเร็จแล้ว ได้พระสงฆ์สามเณรทั้งไทยทั้งรามัญเปรียญถึง ๒๒ พระองค์ จึงโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าอ่านชื่อพระสงฆ์สามเณรเปรียญประกาศถวาย ให้เจ้าพระคุณทั้งปวงทรงฟังทุก ๆ พระองค์ ถ้าเจ้าพระคุณทั้งปวง เห็นว่าพระสงฆ์สามเณร ๒๒ องค์นี้ สมควรจะเปนเปรียญ เอก, โท, ตรี, จัตวา. ได้ โดยอันควรแก่กำลังสติปัญญาแห่งตน ๆ แล้ว ก็ให้เจ้าประคุณพระราชาคณะทั้งปวง พร้อมกันส้องสาธุการ พระสงฆ์สามเณรเปรียญจะได้มีเกียรติคุณปรากฏไป ในพระพุทธจักรแลพระราชอาณาจักร แล้วจะได้เปนที่สักการะแห่งเทพามนุษย์สืบ ๆ ไป

ครั้นอ่านชื่อพระสงฆ์สามเณรเปรียญสิ้นลงแล้ว เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง ก็ส้องสาธุการขึ้นพร้อมกัน

พระราชปุจฉาที่ ๘

ข้อ ๑ ว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมามากแล้ว ยังมีการพระราชกุศลอย่างใดที่พอจะทำได้แต่ยังไม่ได้ทรงบำเพ็ญบ้าง

ข้อ ๒ ว่าด้วยคนเข็ญใจมีทรัพย์อยู่เพียงกหาปณะหนึ่ง จะทำบุญสิ่งใดจึงจะให้ได้อานิสงส์มากเท่ากับผู้มีทรัพย์ ทำตั้ง ๑๐๐ แล ๑๐๐๐ กหาปณะ

สิริศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๘๑ ปีจอนักษัตรสัมฤทธิศกด้วยมีพระราชปุจฉา ให้เผดียงถามเจ้าประคุณพระราชาคณะทั้งปวง เปนข้อพระราชปุจฉา ๒ ข้อ ๆ หนึ่งว่า การพระราชกุศลซึ่งได้ทรงบำเพ็ญมาเปนอันมากมีประการต่าง ๆ ยังสิ่งใดที่พอจะทรงกระทำได้ แต่ยังมิได้ทรงกระทำนั้น ข้อหนึ่งว่าคนเข็ญใจมีทรัพย์อยู่กหาปณะหนึ่ง จะทำบุญสิ่งไรพอควรราคาสินทรัพย์เท่านั้น แต่จะให้มีอานิสงส์มาก เสมอด้วยทานอันกระษัตริย์เศรษฐีคฤหบดีกระทำได้ ๑๐๐ กหาปณะ ๑๐๐๐ กหาปณะ แต่ปฏิคาหกผู้จะรับทานนั้น ให้ยกพระอริยบุทคลเสีย เอาแต่กาลอันควรแก่ปลายพระสาสนาอย่างทุกวันนี้ ให้เจ้าประคุณทั้งปวงพิจารณาความในพระบาฬี ถวายองค์ละฉบับ ให้มีความอ้างว่าได้ความจากคัมภีร์นั้น ๆ มีนิทานเปนทำเนียบอย่างนั้น แล้วได้เรียงความใส่สมุดเปนอักษรให้มาทุก ๆ พระองค์ ให้ได้ในเดือนอ้ายนี้ จะได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แต่มีพระโองการห้ามมิให้เจ้าคุณทั้งปวงปฤกษากันให้เอาแต่ตามใจรักตามแต่จะเห็นเถิด แล้วให้จำลองเอาตามรับสั่งนี้ไว้ทุก ๆ พระองค์ รับสั่งให้ไปถวาย แต่ณวัน ๕ฯ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๕ฯ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

แรมค่ำ ๑ เดือนอ้ายให้แล้ว เจ้าประคุณทำแล้วให้เอามาถวายที่วังกรมไกร แต่ในเดือนอ้ายให้เสร็จตามรับสั่ง ฯ

หนังสือมาถึงณวันเดือนอ้ายขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง ฯ

ข้อ ๑ ว่าพระราชกุศลสิ่งใดที่ยังไม่ได้ทำมีบ้าง ยังไม่พบคำวิสัชนา

คำถวายวิสัชนา

แก้ข้อ ๒ ว่าคนเข็ญใจมีทรัพย์น้อย จะทำบุญสิ่งใดจึงจะได้บุญมาก

บุทคลให้ทานมาก แก่พระภิกษุสงฆ์ ทานมากนั้นให้ผลมากยิ่งโดยวิเศษ พระพุทธองค์ตรัสเทศนาดังนี้ มีเนื้อความในพระอรรถกถาพระพุทธโฆษาจารย์เจ้าสังวัณณนาไว้ว่า

"เอกจฺจสฺส สทฺธา มนฺทา โหติ โภคา พหู สํวิชฺชนฺติ เนว สกฺโกติ พหูนิ กุสลานิ กาตุํ ฯ มนฺทาย ปน สทฺธาย มนฺเทสุ จ โภเคสุ น สกฺโกติ" ฯ

แปลได้ความว่าบุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมีทรัพย์มาก บุทคลผู้นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ ฯ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมีทรัพย์น้อย ไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ ฯ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธามาก มีทรัพย์น้อย บุทคลผู้นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ แท้จริง ฯ บุทคลจำพวกหนึ่ง มีศรัทธามาก มีทรัพย์มาก บุทคลผู้นั้นจึงจะอาจกระทำกุศลให้มากได้ ฯ

อาตมภาพ พระพิพลธรรม ได้พบพระบาฬีแปลได้ความดังนี้

ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๙

พระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ

กระแสพระราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาทรงพระประชวรหนัก ทรงพระกรุณาโปรด ให้กรมหมื่นอุดมรัตนราษีจดมาพระราชทานสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ฯ เมื่อณวัน ๓ ๒ฯ ๓ ค่ำ ปีจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ เวลา ๒ ทุ่มเศษ มีข้อความดังต่อไปนี้

พ่อมั่งขา พ่อจงเปนเชฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วาระน้ำจิตร แลอธิบายของข้าผู้พี่อันขันธทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุทธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้ว กับพี่ด้วยคนหนึ่งเปนสาม ตั้งแต่แผ่นดินล้นเกล้าล้นกระหม่อม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปรายดาภิเศกปีขาน นับมาได้ห้าปีถึงปีมะแมพี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ยี่สิบสองปี ได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ยี่สิบสามปีจึงสิ้นแผ่นดินไป มาเปนแผ่นดินของล้นเกล้าล้นกระหม่อมอีกสิบหกปีจึงมาเปนแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เปนสงฆรัตนในกรุงศรีอยุทธยาก็นุ่งสบงทรงจีวรเปนลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พม่ารามัญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้น แลเห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญ เดียวนี้พระไทยห่มเปนมอญโดยอัตโนมัตแห่งตนปัญญาของพี่เห็นว่า ถ้าล้นเกล้าล้นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นว่าจะให้ประชุมพระราชาคณะได้ว่ากล่าวกันว่า ควรไม่ควรนานอยู่แล้ว พี่นี้กลัวจะเปนบาปบุญเปนคุณเปนโทษ พระสงฆ์จะแตกร้าวกันไปจึงมิได้ว่า

กล่าว แต่ใจนั้นรักแต่อย่างโบราณอย่างเดียวนั้นและ นานไปเบื้องน่า พระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเปนมอญนั้นสูญไป พี่เห็นว่าจะควรกับศรีอยุทธยา ก็ถ้าแม้นกลับมากขึ้นอีกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ได้เปนเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเปนเมืองมอญเมืองพม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่และเปนความวิตกของพี่มากหนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ช่วยเอาขึ้นแจ้งกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเปนบรมญาติอันใหญ่ ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัตร ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเปนอันมาก แล้วก็เปนพระภิกษุศรีอยุทธยา พี่มีจีวรอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอรับเอาไว้ครองได้ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมิรับไว้ครองแล้วก็ให้เอาคืนมาเสีย ฯ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงพระผนวชได้ทรงทำคำปฏิญาณถวายแด่สมเด็จกรมพระปรมานุชิต ฯ เมื่อยังดำรงพระยศเปนกรมหมื่นฉบับ ๑ มีข้อความดังนี้

กระหม่อมฉันเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัตยโดยจริง ว่าแต่ก่อนเมื่อเปนภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังยังตั้งหน้าหาความรู้วินัยสิกขา ไปคบหากับสงฆ์พวกศึกษาคิดเลอียดไป่ต่าง ๆ ได้ฟังพูดกันว่าห่มอย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอยเห็นไปด้วย แต่ยังไม่ได้ห่มเองมิได้ ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่น ๆ ท่านห่มเข้าไปในพระราชวัง เปนรับสั่งถามเลย ๆ มิได้มีรับสั่ง ก็พลอย

คิดดีใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำด้วยต่อมาโดยรักไปข้างทางสิกขา หาได้นึกมาถึงพระเกียรติยศ แลการแผ่นดินเปนสำคัญแขงแรง ดังทรงพระราชดำริห์ครั้งนี้ไม่เลย ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้น ก็เห็นจะมิได้ประพฤติมาดังนี้ อนึ่งเมื่อครั้งโน้นก็เปนแต่มีศิษย์เปนพระสงฆ์อนุจรอยู่ ๕ องค์ ๖ องค์ ไม่ทราบว่าจะมีศิษย์หามากมายไป ครั้นอาไศรยพระบารมีที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง บริษัทจึงมากขึ้น จึงคิดเห็นบ้าง ว่าจะประพฤติห่มอย่างรามัญไม่สมควรแก่พระเกียรติยศแลประเพณีพระนคร แต่กาลเลยมานานแล้วก็กระดากอยู่ แลไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชาเปนที่อ้าง ก็เกรงใจศิษย์หาพวกพ้องที่ประพฤติเหมือนกันนั้นอยู่ ครั้งนี้ได้รับสั่งในกรมเปนที่อ้างก็ยินดี จะประพฤติตามพระราชประสงค์ สนองพระเดชพระคุณมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาไศรย พระเดชพระคุณเปนที่ล้นที่พ้น ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท อนึ่งก็จะได้เปนสามัคคีคารวะด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอันมากต่อไปในเบื้องน่าด้วย ควรมิควรสุดแต่จะโปรด ปฏิญาณนี้ถวายณวัน ๕ ๔ ๓ ค่ำ ปีจอโทศก ๑๒๑๒

พระลังกาในอารามนี้ ๑๑ องค์ ขอรับประทานตามใจเขาเถิด เพศบ้านเมืองครูอาจารย์เขาที่บวชอย่างนั้น ครั้นเคี่ยวเขนเข้าความจะอึงออกไปนอกบ้านนอกเมือง ฯ

